

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Beynəlxalq valyuta bazarında əməliyyatların müasir xüsusiyyətləri”
mövzusunda**

Elvin Tağıyev Tahir

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

BAKİ - 2020

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh

_____imza

“__” _____ 20__-ci il

**“Beynəlxalq valyuta bazarında əməliyyatların müasir
xüsusiyyətləri” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 - “Maliyyə”

İxtisaslaşma: “Maliyyə bazarları”

Qrup: 672

Magistrant

Elvin Tağıyev Tahir oğlu oğlu

_____imza

Program rəhbəri

i.e.n., dos. Seyfullayev İlqar Zülfüqar oğlu

_____imza

Elmi Rəhbər

i.ü.f.d. müəl. Aşurbəyli-Hüseynova Nigar

Pirverdi qızı

_____imza

Kafedra müdiri

**i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi
oğlu**

_____imza

BAKİ - 2020

Elm andı

Mən, Tağıyev Elvin Tahir oğlu and içirəm ki, “Beynəlxalq valyuta bazarında əməliyyatların müasir xüsusiyyətləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

“BEYNƏLXALQ VALYUTA BAZARINDA ƏMƏLİYYATLARIN MÜASİR XÜSUSİYYƏTLƏRİ”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Müasir dünyada beynəlxalq pul və maliyyə münasibətləri dünya iqtisadiyyatında mərkəzi mövqelərdən birini tutur və bazar iqtisadiyyatının mürəkkəb və çox mübahisəli bir sahəsini təmsil edir. Müasir valyuta bazarı, onun xüsusiyyətləri və fəaliyyət xüsusiyyətləri beynəlxalq pul və maliyyə münasibətləri sahəsində mütəxəssislərin diqqət mərkəzindədir.

Tədqiqatın məqsədi: Dissertasiyanın məqsədi müasir beynəlxalq valyuta bazarını və orada aparılan əməliyyatların xüsusiyyətlərini öyrənməkdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat prosesində statistik analiz, qruplaşdırma və müqayisə, elmi absurdluq, məntiqi və elmi ümumiləşdirmə metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Yerli və xarici iqtisadçıların beynəlxalq valyuta ilə əlaqəli nəzəriyyə və praktiki problemlər üzrə işi. Müəllif xarici valyuta bazarında makroiqtisadi modellərin problemləri, dövlət maliyyə və pul siyasəti, müasir valyuta bazarında effektiv sistem yaratmaqda müasir iqtisadçı və praktikantların elmi və praktik işlərinə xarici nəzəri klassiklərin əsərlərinə və müasir əsərlərə istinad etmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: İnsan resurslarının idarə olunması və bu idarəetmənin qiymətləndirilməsi ilə bağlı daha çox araşdırma aparılmasına və bu sahədə daha geniş ədəbiyyatın olmasına baxmayaraq, insan resurslarının qiymətləndirilməsi metodologiyalarının təhlili ilə bağlı ədəbiyyatın olmaması bir çox məhdudiyyətə səbəb olmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Qısa müddət ərzində beynəlxalq valyuta bazarının vacib və ayrılmaz hissəsi olan milli valyuta bazarlarının tədqiqi böyük maraq və aktuallıq kəsb edir.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Dissertasiyada alınan elmi nəticələr və tövsiyələrdən beynəlxalq valyuta bazarının müasir inkişaf tendensiyləri üçün istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: valyuta, beynəlxalq, əməliyyat

“MODERN FEATURES OF OPERATIONS IN THE INTERNATIONAL CURRENCY MARKET”

SUMMARY

The actuality of the subject: In the modern world, international monetary and financial relations occupy one of the central positions in the world economy and represent a complex and highly controversial area of the market economy. The modern foreign exchange market, its characteristics and features of activity are in the focus of experts in the field of international monetary and financial relations.

Purpose and tasks of the research: The purpose of the dissertation is to study the modern international currency market and the characteristics of the operations carried out there.

Used research methods: Statistical analysis, grouping and comparison, scientific absurdity, logical and scientific generalization methods were used in the research process.

The information base of the research: The work of domestic and foreign economists on the theory and practical problems associated with the international currency. The author referred to the works of foreign theoretical classics and modern works on the problems of macroeconomic models in the international currency market, public finance and monetary policy, scientific and practical work of modern economists and practitioners in creating an effective system in the international currency market.

Restrictions of research: The study of national currency markets, which are an important and integral part of the international currency market in a short period of time, is of great interest and relevance.

Scientific novelty and practical results of the research: The study of national currency markets, which are an important and integral part of the international currency market in a short period of time, is of great interest and relevance.

Scientific-practical significance of results: The scientific results and recommendations obtained in the dissertation can be used for modern development trends of the international currency market.

Keywords: currency, international, transaction

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AB	Avropa Birliyi
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AMB	Avropa Mərkəzi Bankı
BVF	Beynəlxalq Valyuta Fondu
BYİB	Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı
EKYU	Avropa İttifaqının Kollektiv Valyutası
EMU	Avropa Valyuta Birliyi
MB	Mərkəzi Bank

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. BEYNƏLXALQ VALYUTA BAZARININ NƏZƏRİ- METODOLOJİ ƏSASLARI	13
1.1. Beynəlxalq valyuta bazarının qenezisi.....	13
1.2. Beynəlxalq valyuta bazarının institusional, funksional və hüquqi əsasları	22
II Fəsil. BEYNƏLXALQ VALYUTA BAZARININ ƏMƏLİYYAT XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	28
2.1. Beynəlxalq valyuta bazarının regional səviyyəsində əməliyyatları.....	28
2.2. Beynəlxalq valyuta bazarının qlobal səviyyəsində əməliyyatları.....	41
2.3. Beynəlxalq valyuta bazarında əməliyyatların tədiyyə balansını xidmətləndirməsi	52
III FƏSİL. BEYNƏLXALQ VALYUTA BAZARININ FƏALİYYƏTİNİN MÜASİR İNKİŞAF MEYİLLƏRİ	64
3.1. Dünya ehtiyat valyutalarının güc nisbətinin meyilləri.....	64
3.2. Beynəlxalq valyuta bazarının yaxın gələcəyə proqnozu.....	68
3.3. Beynəlxalq valyuta bazarının inkişaf perspektivləri.....	73
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	80
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	83
Cədvəllərin siyahısı	87
Sxemlərin siyahısı	87
Şəkillərin siyahısı	88

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Müasir dünyada beynəlxalq pul və maliyyə münasibətləri dünya iqtisadiyyatında mərkəzi yerlərdən birini tutur və bazar iqtisadiyyatının mürəkkəb və çox mübahisəli bir sahəsini təmsil edir. Müasir valyuta bazarı, onun xarakterik xüsusiyyətləri və fəaliyyət xüsusiyyətləri beynəlxalq pul və maliyyə münasibətləri sahəsində mütəxəssislərin diqqət mərkəzindədir.

Məlumdur ki, sənayeləşmiş ölkələrdə valyuta bazarının fəaliyyəti hazırda iqtisadiyyat üçün istehsal və ticarət sahələrindən daha az əhəmiyyət kəsb etmir. Ardıcıl olaraq dərc olunan valyuta məzənnələri, onların dəyişmə amillərinin təhlili, valyuta bazarının bir çox göstəriciləri, inkişaf etmək üçün getdikcə artan proqnozları bu işin müasir dünya iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyətini bir daha inandırır.

Beynəlxalq iqtisadiyyatda integrasiya proseslərinin tempi daim artır, ölkələrin milli sərhədləri artıq beynəlxalq bazarın inkişafına mane olmur ki, bu da global bazarda rəqabətin artmasına təkan verir. Yeni amillərin təsiri altında dünya valyuta bazarının fəaliyyəti daha mürəkkəbləşdi və tez-tez dəyişikliklərlə xarakterizə olunur.

Azərbaycanda inkişaf etmiş genişmiqyaslı bazar dəyişiklikləri xarici iqtisadi fəaliyyətin rolunun məntiqi şəkildə böyüməsi, global maliyyə və əmtəə bazarlarında iştirakının genişlənməsi ilə nəticələnmişdir. Müvafiq olaraq, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərə vasitəçilik edən valyuta əməliyyatlarının dəyəri artır.

Həm dünya, həm də daxili valyuta bazarlarında valyuta əməliyyatlarının uğurla aparılması üçün bu bazarların fəaliyyətinin əsaslarını, onların beynəlxalq və milli tənzimlənməsinin əsas istiqamətlərini, eləcə də müxtəlif valyuta əməliyyatlarının müxtəlif növlərini, onların texnikasını və müxtəlif iqtisadi bazarlarda tətbiq etmə xüsusiyyətlərini bilmək lazımdır.

Bu baxımdan bu sahədə ən yaxşı beynəlxalq təcrübələrin öyrənilməsi, Azərbaycan və MDB ölkələri də daxil olmaqla, inkişaf etməkdə olan bazarlarda

böyük maraq doğurur. Azərbaycanın dünya iqtisadi birliyinə integrasiyasında, Beynəlxalq Valyuta Fonduna, Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankına qoşulmasında Azərbaycanın açıq irəliləməsi gündəmə bir çox suallar qoydu, onların həlli ölkələrin topladığı müsbət təcrübənin təhlili və açıq və effektiv bazar iqtisadiyyatının formalaşması haqqında biliklərin köməyi ilə asanlaşdırıla bilər. Bundan əlavə, dünya bazarına tez və üzvi şəkildə çıxmaq və integrasiyadan maksimum fayda və üstünlük əldə etmək üçün beynəlxalq pul sisteminin inkişaf dinamikası və nümunələrinin daha dərinlən öyrənilməsi zəruridir.

Qısa müddət ərzində beynəlxalq valyuta bazarının mühüm və ayrılmaz hissəsi olan milli valyuta bazarlarının öyrənilməsi böyük maraq və aktuallıq kəsb edir.

Yuxarıda göstərilənlər tədqiqat mövzusunun aktuallığını şərtləndirir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Beynəlxalq valyuta bazarı hər zaman bir çox yerli və xarici alimlərin tədqiqat obyektinə olub. Bunların arasında Məmmədov Z.F., Sadıqov E.M., Bəşirov R. A., Vəliyev D.Ə., Kərimli İ., Ataşov B.X və sair qeyd etmək vacibdir. .

Tədqiqat zamanı G.N. Anulova, A.N. Burenin, T.D. Valovoy, L.N. Krasavina, N.N. Liventseva, I.N. Platonova, V.İ. Surovtseva, B.G. Fedorova, V.N. Shenaeva, J. Valmsley, E.J. Dolan, P. İşard, C.D. Campbell, R.J. Campbell, C. Luke, M. Pebro və digər xarici müəlliflərin elmi əsərlərinə və məqalələrinə müraciət olunmuşdur.

Tədqiqatın nəzəri - metodoloji bazasını mövzu ilə bağlı yerli və xarici alimlərin elmi əsərləri, informasiya bazasını rəsmi, statistika, informasiya-analitik agentliklərin materialları, yerli və xarici mətbuatda yer almış rəsmi məlumatlar, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Dünya Bankının, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin saytı və digər rəsmi internet saytlarında olan məlumatlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatının məqsədi və vəzifələri: Dissertasiya işinin məqsədi müasir beynəlxalq valyuta bazarının öyrənilməsi və orada həyata keçirilən əməliyyatların xüsusiyyətlərinin tədqiq edilməsidir.

Dissertasiyanın məqsədinə çatmaq üçün tədqiqatın məntiqi və iş quruluşunu müəyyənləşdirən vəzifələr qoyulmuşdur:

- beynəlxalq valyuta bazarının təkamülünü və inkişaf tarixini araşdırmaq;
- beynəlxalq valyuta bazarlarının funksional və hüquqi əsaslarını tədqiq etmək;
- beynəlxalq valyuta bazarının regional və qlobal səviyyəsində əməliyyatlarını araşdırmaq;
- beynəlxalq valyuta bazarında əməliyyatların tədiyə balansının xidmətləndirilməsini təhlil etmək;
- dünya ehtiyat valyutalarının güc nisbətinin meyllərini araşdırmaq;
- beynəlxalq valyuta bazarlarının yaxın gələcəyə proqnozunu hazırlamaq;
- beynəlxalq valyuta bazarlarının inkişaf perspektivlərinin müəyyən edilməsi.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Beynəlxalq valyuta bazarıdır. Tədqiqatın predmeti qismində beynəlxalq valyuta bazarında həyata keçirilən əməliyyatlar çıxış edir.

Tədqiqatın metodları: Tədqiqat işi bir neçə metodlar reallaşdırılmışdır, bunlardan birincisi təhlil metodudur. Bu metodla dünya valyuta bazarı bu sferadakı siyasətinə aid bir sıra tədqiqat işi və ədəbiyyat formaları təhlil edilmişdir. İkinci metod müqayisəli üsuldur. Bu metod vasitəsilə sonda analiz edilən tədqiqat işləri və ədəbiyyatlar qarşılaşdırılmışdır. Araşdırılmış ədəbiyyatlar vasitəsilə sonda valyuta bazarında həyata keçirilən əməliyyatlar müqayisə edilmişdir. Tədqiqat işində ilkin və sonrakı metodlardan qarşılaşdırılaraq üçüncü bir metoddan istifadə olunmuşdur. Dissertasiyanın yazılması zamanında digər metodlardan da istifadə olunmuşdur, bunları nümunə olaraq aşağıdakıları qeyd edə bilərik: tarixi təhli, iqtisadi təhlil, müqayisəli təhlil, qrafik tədqiqatlar metodlarından istifadə edilmişdir.

Başqa bir metod sintez metodudur. Əvvəlki metoddan fərqli olaraq sintez, daha detallı bir araşdırma üçün fərdi elementləri (xassələri, atributları) vahid bütöv

hala gətirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu tədqiqat metodu təhlil metodu ilə olduqca sıx bağlıdır, çünki həmişə fərdi analiz nəticələrini birləşdirən əsas element kimi mövcuddur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Yerli və xarici iqtisadçıların beynəlxalq valyuta ilə əlaqəli nəzəriyyə və praktik problemlər üzərində apardıqları işlər təşkil etmişdir. Müəllif beynəlxalq valyuta bazarında, dövlət maliyyə və pul siyasəti sahəsindəki makroiqtisadi nümunələrin problemlərinə dair xarici nəzəriyyə klassiklərinin əsərlərinə və müasir işlərə, beynəlxalq valyuta bazarında effektiv sisteminin yaradılması sahəsində müasir iqtisadçıların və praktikantların elmi və praktik işlərinə müraciət etmişdir.

Tədqiqatda Dünya Bankının, BVF-in, Mərkəzi Bankın nəşrlərindən və digər beynəlxalq təşkilatların materiallarından geniş istifadə edilmişdir. Məlumat bazası eyni zamanda elmi və praktik konfransların materialları, Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin məlumatları, internet saytları və digərləri kimi Azərbaycan kommersiya maliyyə qurumlarının məlumat və statistik materiallarıdır.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Bununla birlikdə, vahid valyutanın bu müsbət təsiri, qurumlarının keyfiyyətindən, yeni texnologiyalara və elmi-tədqiqat işlərinin inkişafından asılı olaraq zonanın müxtəlif ölkələrində fərqli şəkildə özünü göstərir. Birləşdirilmiş valyuta və əmtəə maddələrindən istifadə edərkən, ödəniş məbləği məzənnə və əmtəə qiymətlərindəki dəyişikliklər əsasında tənzimlənir. Ödəmə şərtlərinin manipulyasiyası, valyutanın digər tərəflərdən alındıqdan sonra çatdırıla biləcəyi bir vəziyyətə çatmaq üçün həyata keçirilir.

Nəticələrin praktik əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Dissertasiya işində əldə edilmiş elmi nəticələr və tövsiyələr beynəlxalq valyuta bazarının müasir inkişaf meyilləri üçün istifadə edilə bilər. Tədqiqat işinin əsas müddəalarından bu sahədə toplanmış beynəlxalq və Azərbaycan təcrübəsindən istifadə edərək, inkişaf etməkdə olan bank sistemi sahəsində əməkdaşlıq yolu ilə dünya iqtisadiyyatının inkişafı və böyüməsinə yönəlmiş uzunmüddətli strategiyasının hazırlanmasında və

həyata keçirilməkdir. Həmçinin tədqiqatın ayrı - ayrı müddəaları tədris prosesində istifadə oluna bilər.

I FƏSİL. BEYNƏLXALQ VALYUTA BAZARININ NƏZƏRİ- METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Beynəlxalq valyuta bazarının qenezisi

Beynəlxalq valyuta bazarı beynəlxalq maliyyə bazarının seqmentlərindən biridir. Tələb və təklif əsasında xarici valyuta əməliyyatlarının beynəlxalq sisteminə xidmət edən və tənzimləyən xüsusi hazırlanmış bir mexanizmdir.

Beynəlxalq valyuta bazarının digər tərifləri var. İqtisadi xarakterinə görə beynəlxalq valyuta bazarı valyuta dəyərlərinin alqı-satqısı əməliyyatlarının həyata keçirilməsi, habelə kapitalın xarici valyutaya qoyulması ilə əlaqəli iqtisadi münasibətlər sferasına aiddir.

Beynəlxalq valyuta bazarının digər tərifləri var. İqtisadi xarakterinə görə beynəlxalq valyuta bazarı valyuta dəyərlərinin alqı-satqısı əməliyyatlarının həyata keçirilməsi, habelə kapitalın xarici valyutaya qoyulması ilə əlaqəli iqtisadi münasibətlər sferasına aiddir. Funksional baxımdan, beynəlxalq valyuta bazarı beynəlxalq hesablaşmaların həyata keçirilməsi, valyuta risklərinin sığortası, valyuta ehtiyatlarının şaxələndirilməsi, valyuta müdaxilələri, spekulativ əməliyyatlar da daxil olmaqla valyuta və valyuta dəyərləri ilə müxtəlif əməliyyatlar toplusu kimi qəbul edilə bilər. İnstitusional nöqteyi-nəzərdən Xarici İşlər Nazirliyi valyuta mübadiləsi, səlahiyyətli banklar, broker şirkətləri, xarici banklar və şirkətlər daxil olmaqla valyuta əməliyyatları ilə məşğul olan qlobal maliyyə bazarının iştirakçılarının məcmusudur (birja bazarı, forex) (Vəliyev D.Ə, 2006). Təşkilati və texniki baxımdan beynəlxalq valyuta bazarı, valyuta bazarının iştirakçılarını birləşdirən teleqraf, telefon, teleks, elektron və digər rabitə sistemlərinin məcmusuna aiddir. Valyuta bazarında valyutaların və valyuta dəyərlərinin cəmləndiyi rəsmi beynəlxalq maliyyə mərkəzi başa düşülə bilər.

Beynəlxalq valyuta bazarı üç əsas xüsusiyyətə malikdir. Birincisi, xarici valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsini təmin edən beynəlxalq valyuta

bazarının təşkilati və institusional mexanizmi inkişaf etmiş bir infrastrukturu əhatə edir (Ataşov B, 2016: s.42):

- valyuta əməliyyatları aparmaq səlahiyyətinə malik kommersiya bankları;
- mərkəzi banklar;
- mübadilə broker şirkətləri;
- əmanət və kredit bankları, birliklər və fondlar;
- sığorta və investisiya şirkətləri;
- pensiya fondları;
- investisiya bankları və fondları və s.

Beynəlxalq valyuta bazarının bütün iştirakçıları milli və beynəlxalq qanunlarda və iş təcrübəsində təsbit olunmuş prinsiplər əsasında hərəkət edirlər. Bu xüsusiyyət beynəlxalq valyuta bazarını xarici valyutanın müxtəlif qanunsuz dövriyyə formalarından (“boz” və “qara”) fərqləndirir.

İkincisi, beynəlxalq valyuta bazarının mühüm bir xüsusiyyəti, beynəlxalq ticarətə, beynəlxalq kapital axınlarına və beynəlxalq ödənişlərə xidmət etməkdir. Beynəlxalq valyuta bazarı ayrı-ayrı ölkələrin valyutalarını ölçmək, müqayisə etmək və mübadilə etmək üçün bir mexanizmdir. Bu, ona beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sahəsində mal və xidmətlərin hərəkətini, xarici valyutanın alqı-satqısını, xarici valyutada qiymətli kağızların və kreditlərin dövriyyəsini tənzimləmək imkanı verir.

Üçüncüsü, beynəlxalq valyuta bazarının bir xüsusiyyəti, digər bazarlar kimi, onun fəaliyyət göstərməsi tələbin əsas bazar qanunlarına əsaslanır. Beynəlxalq valyuta bazarında milli valyutalar müvafiq milli dövlətin ərazisində yeganə qanuni ödəmə vasitəsi olaraq keyfiyyətini itirir. Onlar müqayisə və beynəlxalq bazar qiymətləndirmə obyektinə çevrilirlər. Belə bir qiymətləndirmə, hər bir valyutanın beynəlxalq miqyasda ödəmə vasitəsi və dəyər ölçüsü kimi fəaliyyət göstərməsini nəzərə alır. Nəticə etibarilə beynəlxalq valyuta bazarında hər bir ölkənin pul vahidi digər ölkələrin valyutalarına nisbət şəklində beynəlxalq qiymətləndirmə alır. Həm

də valyutaların konvertasiya imkanı və ehtiyat funksiyasını yerinə yetirmək imkanları nəzərə alınır (Звонова Е. А., 2014: s.167).

Üç əsas xüsusiyyətə əlavə olaraq, müasir beynəlxalq valyuta bazarı onun fəaliyyət təcrübəsindən irəli gələn bir sıra əlavə xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur:

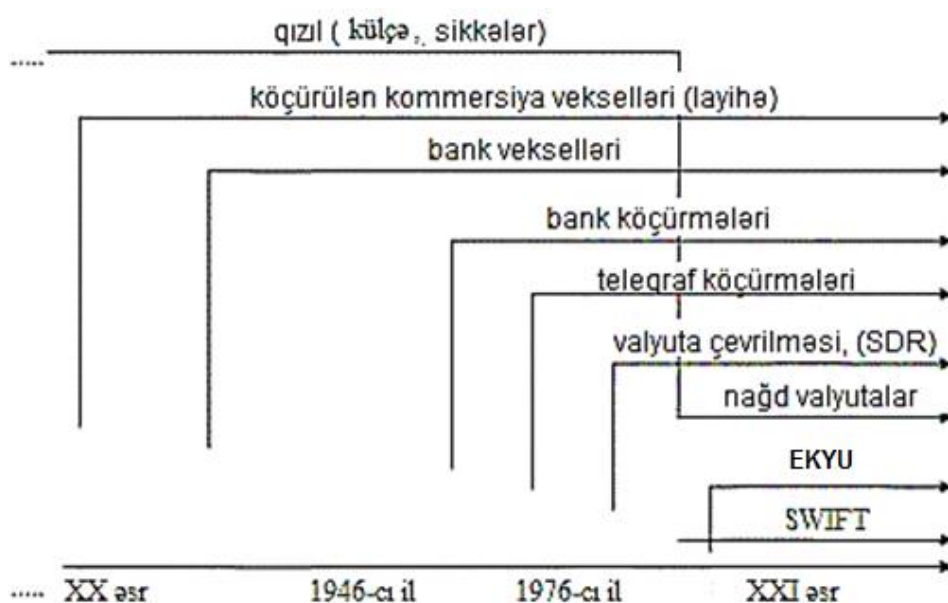
- valyuta əməliyyatları texnikası vahiddir;
- valyuta və kredit risklərini sığortalamaq məqsədi ilə əməliyyatlar geniş inkişaf etdirilir;
- əməliyyatlar gün ərzində davamlı olaraq, dünyanın hər yerində həyata keçirilir;
- hesablaşmalar bankların müxbir hesablarında aparılır;
- valyuta məzənnələri qeyri-sabitdir;
- arbitraj və spekulativ əməliyyatlar mübadilə əməliyyatlarının (alqı-satqı) həcmindən xeyli çoxdur.

Beynəlxalq valyuta bazarında satış obyektı, yəni bu bazarın özünəməxsus məhsulu valyutalar və valyuta dəyərləridir. Beynəlxalq valyuta bazarındakı valyuta əslində milli valyutadır (nağd), xarici valyuta (nağdsız) və beynəlxalq kollektiv hesab vahidləridir (Буренин А. Н., 2014).

Valyuta dövlətlərin nağd və nağdsız ödəmə və hesablaşma vasitələri şəklində pullarıdır (kommersiya vekselləri; bank vekselləri; bank köçürmələri; pul köçürmələri; SWIFT elektron bank sistemi vasitəsilə köçürmələr və s.). Bundan əlavə, uzun müddət (1976-cı ilə qədər) qızıl (sikkələr və çubuqlar şəklində) beynəlxalq ödəmə və beynəlxalq valyuta bazarında hesablaşma vasitəsi idi. Beynəlxalq kollektiv hesablaşma vahidləri beynəlxalq valyuta bazarında 1946-cı ildən (Bretton Vuds Beynəlxalq Valyuta Sistemi yaradıldığı anda Beynəlxalq Valyuta Fondu çərçivəsində) istifadə olunur. Beynəlxalq Valyuta Fondu üzv ölkələr arasında öz aralarında hesablaşmalar aparmaq üçün hesablara giriş üçün SDR adlı kollektiv mühasibat vahidindən istifadə edilmişdir. Kollektiv valyuta məzənnəsi SDR, sənayeləşmiş ölkələrin 16 valyutasından (2002-ci ildə avronun gəlməsindən əvvəl) ibarət olan standart bir valyuta səbətinin orta çəkili qiyməti kimi hesablanmışdır. SDR-lər heç vaxt nağd pulla mövcud deyildi, yalnız BVF-

dəki ölkələrin hesablarına giriş şəklində idi. 2002-ci ildən sonra SDR məzənnəsi standart səbətə daxil olan məzənnələrin orta çəkisi kimi hesablanır, bu da beş valyutadan ibarətdir: ABŞ dolları, avro, yapon yenası, Britaniya funt sterlinqi və İsveçrə frankı. Uzun müddət nağdsız formada mövcud olan və sonra nağd hala gələn kollektiv valyutanın başqa bir nümunəsi EKYU-dur. Bu pul vahidi Avropa İqtisadi Birliyinə qatılan ölkələrin hesablaşmaları üçün nağdsız formada mövcud idi və 2002-ci ildən etibarən Avro adını almış nağd ödəmə vasitəsinə çevrilmişdir (Звонова Е. А., 2014: s.168).

Sxem 1: Beynəlxalq valyuta bazarında əməliyyatlar üçün valyuta alətlərinin inkişafı

Mənbə: Звонова Е. А. (2014) Международные валютно-кредитные отношения

Beynəlxalq bazarda ən qədim valyuta hesablaşma vasitəsi 1976-cı ildə Yamayka Valyuta Konfransı zamanı demonizasiya qızıl idi (yəni beynəlxalq valyuta bazarında beynəlxalq ödəmə vasitəsi olmağı dayandırdı). XV - XVI əsrlərdə inkişafı ilə beynəlxalq valyuta bazarında xarici valyuta əməliyyatlarının aləti Avropada xarici ticarət köçürülən kommersiya vaksellərinə (layihələrinə) çevrilir. XVIII əsrin inkişafı ilə bankların kommersiya vakesllərini bank köçürmələri əvəz etməyə başladı. Bank çeki - xaricdəki depozitlərin (xarici banklardakı hesabların) sahibinin bankdan müxbir banka cari hesabından müəyyən məbləğin çek sahibinə köçürülməsi barədə yazılı əmri idi. Belə çekləri aldıqdan

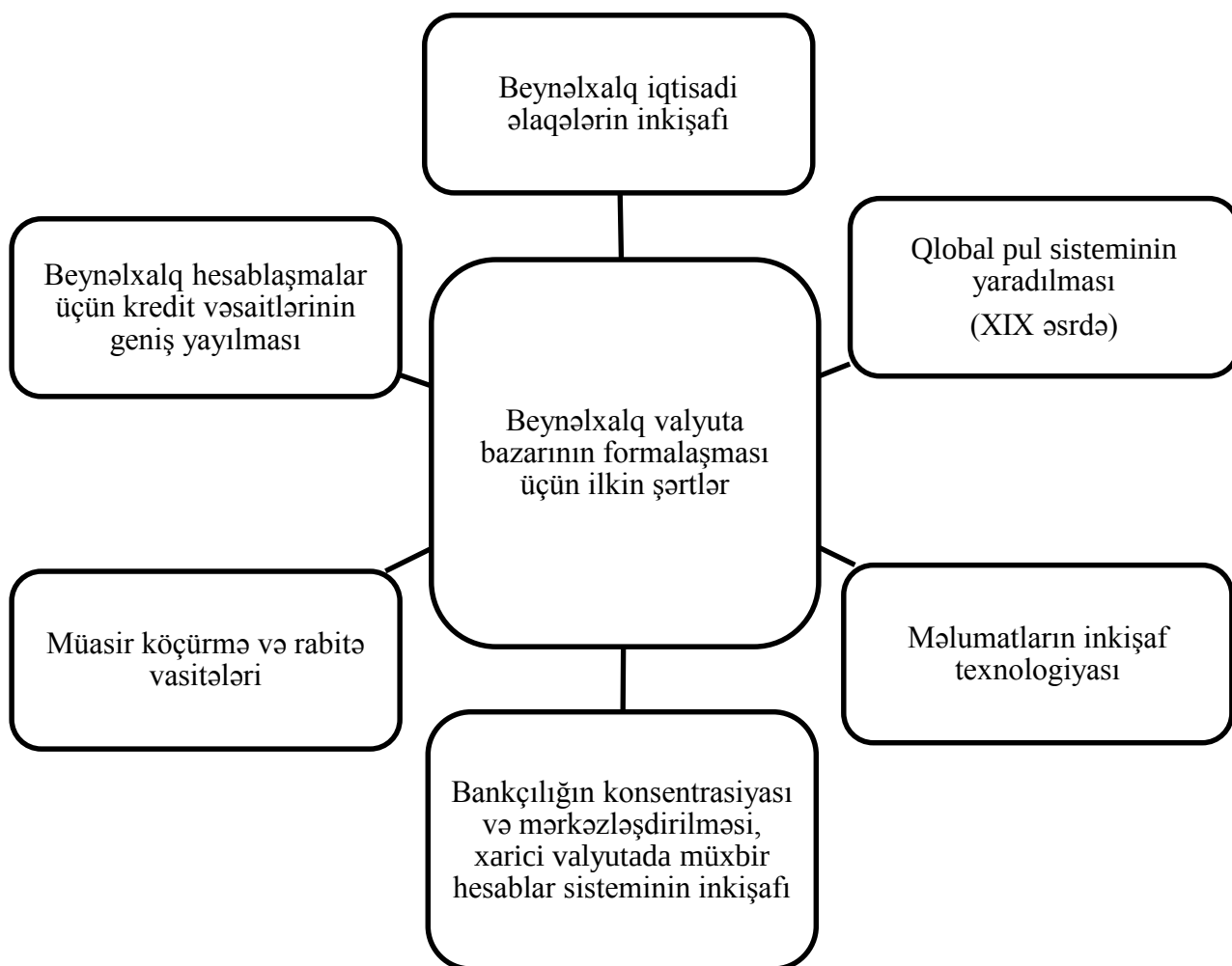
sonra ixracatçılar banklara təhvil verirlər. Müasir beynəlxalq valyuta bazarlarında bank köçürmələrindən (poçt və (və ya) teleqraf) geniş istifadə olunur. Köçürmə, bankın başqa bir ölkədəki müxbir bankına, müştərisinin göstərişi ilə, hesabından xarici valyutada müəyyən bir məbləği ödəməsi üçün bir sifarişdir - NOSTRO. Həm bir veksel, həm bir çek, həm də köçürmə beynəlxalq valyuta bazarında qızıl əvəz edən və dövriyyə xərclərini əhəmiyyətli dərəcədə qənaət edən kredit hesablaşma vasitələridir. 1970-ci illərdən bəri köçürmələr üçün SWIFT sistemləri elektron rabitələrdən istifadə etməyə başladı (Волгина Н. А., 2010: s.97).

Sxem 1. göstərir ki, beynəlxalq valyuta bazarında "valyuta" anlayışı xeyli dərəcədə genişlənmişdir: qızıl külçə və sikkələrdən kollektiv beynəlxalq hesab vahidlərinə (SDR, avro və s.) və elektron pullara.

Valyuta dəyərləri xarici valyuta və xarici valyutada buraxılan xarici qiymətli kağızlar kimi başa düşülür. Xarici qiymətli kağızlar xarici valyutada nominal dəyəri olan və daxili qiymətli kağızlarla əlaqəli olmayan qiymətli kağızlar kimi başa düşülür.

Beynəlxalq valyuta əməliyyatları beynəlxalq valyuta bazarının formalaşmasına səbəb olan valyuta və valyuta dəyərlərinin dövriyyəsinə təmin edən standartlaşdırılmış bir infrastrukturun qurulmasını tələb edir. Əsasən pul dəyişən bir iş şəklində valyutaların alqı-satqısı uzun müddətdir mövcuddur. Lakin düzgün təşkil olunmuş beynəlxalq valyuta bazarı yalnız 19-cu əsrin sonlarında, nəqliyyat (dəmir yolları, gəmilər, daha sonra təyyarələr) və rabitə (teleqraf, telefon) inkişafı ilə əlaqədar beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin sürətli böyüməsinə başladığı dövrdə formalaşdı. Beynəlxalq valyuta bazarının formalaşması üçün şərtlər aşağıdakı kimi təqdim edilə bilər (Красавина Л. Н. 2017).

Sxem 2: Beynəlxalq valyuta bazarının formalaşması üçün ilkin şərtlər

Mənbə: Звонова Е. А. (2014) Международные валютно-кредитные отношения

Tarixən beynəlxalq valyuta bazarı beynəlxalq kredit və beynəlxalq fond bazarları ilə eyni vaxtda formalaşdı. Xarici ticarətin və dünya iqtisadi münasibətlərinin digər formalarının inkişafı (kapitalın hərəkəti, turizm, xidmətlər, özəl köçürmələr və s.), bank kreditləri, beynəlxalq bank hesablaşmalarının həyata keçirilməsi, dividendlərin alınması və ödənilməsi, xarici kreditlərin alınması və ödənilməsi üçün çoxsaylı tələb və öhdəliklərin valyuta xidmətləri qərribə qiymətli kağızları, ixrac-idخال əməliyyatları və kapitalın hərəkəti, xarici sərvətlərin alınması ilə əlaqəli əməliyyatlarda valyutaların alqı-satqısının təşkili və təşkilində obyektiv ehtiyac yaranmışdır. Bütün bu çoxsaylı tələb və öhdəliklər üçün valyutaya tələb və təklif yalnız yaxşı qurulmuş və mütəşəkkil beynəlxalq valyuta bazarı ilə təmin edilə bilər.

XIX əsrin sonlarında beynəlxalq valyuta bazarı kortəbii şəkildə fəaliyyət göstərmir, lakin beynəlxalq hüquq normaları, qanunvericilik aktları, beynəlxalq hüququn adətləri və beynəlxalq müqavilələr ilə tənzimlənən beynəlxalq valyuta əməliyyatlarının təşkil olunmuş şəkildə qurulmuş bir sistemi kimi fəaliyyət göstərir (Валовая Т.Д., 2009: s.287).

Valyuta sistemi və məzənnə ilə yanaşı, beynəlxalq valyuta bazarının mühüm elementi valyuta likvidliyi və tədiyyə balansının tənzimlənməsi sistemidir. Xarici valyutadakı likvidlik, bir ölkənin (və ya ölkələr qrupunun) kreditor üçün məqbul olan ödəmə yolu ilə beynəlxalq öhdəliklərinin vaxtında ödənilməsini təmin etmək qabiliyyətidir. Beynəlxalq valyuta likvidliyinə bütün milli tədiyyə balansını tarazlaşdırmaqla nail olunur. Ödəniş balansı müəyyən bir ölkənin beynəlxalq tələb və öhdəliklərinin nisbəti olduğundan beynəlxalq valyuta likvidliyi beynəlxalq pul sistemində iştirak edən ölkələrin müsbət tədiyyə balansının bütün məbləğlərinin digər ölkələrin mənfi tədiyyə balansının məbləği ilə bərabər olmasıdır.

Beynəlxalq valyuta bazarının valyuta komponenti qızıl standartından deviz və kollektiv valyutada müasir ödəniş sisteminə keçdi. "Deviz" anlayışı beynəlxalq valyuta bazarında "valyuta" anlayışı ilə sıx bağlıdır. Deviz beynəlxalq valyuta bazarının əməliyyatlarında istifadə olunan xarici valyuta ilə istənilən ödəniş vasitəsidir. Beynəlxalq valyuta bazarında beynəlxalq valyuta bazarının qanunları ilə tənzimlənən xarici valyutaların xüsusi bir kateqoriyası əsas valyutalardır (ehtiyat). Belə ehtiyat və ya əsas valyutalar uzun müddətdir (1922-ci ildən 1936-cı ilə qədər) Fransa frankı, İngilis funt sterlinqi və ABŞ dolları idi (Qızıl standartının Genuya valyuta sistemində kəsilmiş formalarda: frank və funt üçün qızıl külçə və tam olaraq ABŞ dolları üçün qızıl sikkə forması). İkinci Dünya Müharibəsindən sonra (1946-cı ildə) beynəlxalq valyuta bazarında hesablaşmalar üçün əsas valyutaların rolunu ABŞ dolları və Britaniya funtu (qızıl deviz standartı) götürdü.

Bu beynəlxalq qərar, 1946-cı ildə ABŞ-ın Bretton Vuds kurort şəhərində qanuniləşdirilən yeni beynəlxalq pul sistemində iştirak edən ölkələr tərəfindən qəbul edildi. Bretton Vuds valyuta sazişlərinə uyğun olaraq beynəlxalq valyuta bazarında "işlənmiş" qızıl standartı sistemi saxlanıldı: valyutalarla alqı-satqı və

digər bazar əməliyyatları əsas valyutalarda (ABŞ dolları və Britaniya funtu) və qızıl külçə ilə aparılmışdır. Bretton Vuds valyuta mexanizminə əsasən beynəlxalq valyuta bazarında hesablaşmalar Amerika dolları və İngilis funt sterlinqində aparıldı, bu da öz növbəsində rəsmi olaraq qızıla dəyişdirildi (35 dollar = 1 troya qızıl unsiyası). Qızıla bərabər olan bir valyutanın vəziyyəti uzun müddət tab gətirə bildi yalnız ABŞ dolları (İngiltərə funtu 1960-cı illərin əvvəllərində beynəlxalq valyuta bazarında əsas valyuta olmaqdan çıxdı). Həqiqətən, əsas status hər an Bretton Vuds valyuta sistemində iştirak edən ölkələrin beynəlxalq hesablaşmalar nəticəsində yığılan ABŞ dollarını rəsmi qiymətə qızıla dəyişdirə biləcəyini ifadə etdi. Beləliklə, Birləşmiş Ştatlar qızıl ehtiyatları hesabına beynəlxalq valyuta bazarında balanslı hesablaşmalar sistemini qorumaq funksiyasını öz üzərinə götürdü (Звонова Е. А., 2014: s.169).

Bretton Vuds valyuta sistemi, Genuya sistemindəki kimi, beynəlxalq valyuta bazarında iştirak edən valyutalar birbaşa birbaşa deyil, dolay yolla: əsas valyuta vasitəsilə ABŞ dolları ilə dəyişdirmədikdə qızıl standartının kəsilmiş (natamam) forması idi. Belə bir beynəlxalq pul sistemi qızıl devizi adlanırdı və 1970-ci illərin əvvəllərinə qədər mövcud idi. Qanuni olaraq, beynəlxalq valyuta bazarında alqı-satqı və digər əməliyyatlar, qarşı tərəflərin qarşılıqlı razılığı ilə hər hansı sabit konvertasiya edilə bilən milli və ya kollektiv valyutada həyata keçirildiyi zaman, işlənmiş qızıl standartı olan Bretton Vuds valyuta sisteminin ləğvi və yeni qondarma çoxnövlülük sisteminin qanuni konsolidasiyası beynəlxalq səviyyədə həyata keçirildi.

Kollektiv valyutalar ilk dəfə 1944-cü ildə BVF haqqında Bretton Vuds müqavilələrində beynəlxalq ödənişlər vasitəsi olaraq meydana çıxdı. Beynəlxalq valyuta bazarının kollektiv valyutalara olan ehtiyacı, ayrı-ayrı milli valyutaların məzənnələrinin dəyişkənliyindən asılı olaraq mübadilə və digər əməliyyatlardakı xarici itki risklərinin sığortalanmasının zəruriliyi ilə izah olunur. Kollektiv valyutalarda (məsələn, avro) məzənnə daha sabitdir, çünki bunun arxasında ayrıca milli iqtisadiyyat deyil, bir neçə ölkənin birləşdirilmiş iqtisadiyyatı dayanır (Məmmədov Z.F, 2012: s.22).

Beynəlxalq valyuta bazarı böhrana meyilli bir quruluşdur. Yarandığı gündən bəri beynəlxalq valyuta bazarı bir neçə dövrlük böhran keçirmişdir (Cədvəl 1).

Cədvəl 1: Beynəlxalq valyuta bazarının təkamülü: böhran komponenti və böhrandan sonrakı islahatlar

İllər	Böhran
1913	Paris pul sisteminin böhranı
1929-1936	Qızıl külçə və qızıl metal standartı beynəlxalq sisteminin böhranı
1971-1976	Bretton Vuds pul sistemi böhranı
1982	İnkişaf etməkdə olan ölkələrin xarici borc böhranı və beynəlxalq defolt təhlükəsi
1994	Meksika Regional Valyuta Böhranı
1997	Cənub-Şərqi Asiyada regional valyuta böhranı

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanıb

Beynəlxalq valyuta bazarının inkişafı ardıcıl olaraq aşağıdakı mərhələlərdən keçir: yaradılması → böhran → islahat → fəaliyyət → böhran → islahat ... Beynəlxalq valyuta bazarının belə ritmik fəaliyyət göstərməsinin onun bütün dünya iqtisadi sistemi ilə sıx bağlı olması ilə izah olunur. Dünya iqtisadiyyatının tsiklik inkişafı (dirçəliş → yüksəliş → böhran → tənəzzül), beynəlxalq valyuta bazarını üst-üstə qoyaraq, böhran dövrü verir. Beynəlxalq valyuta bazarı üçün qızıl külçə və qızıl sikkə standartının Genüya sisteminin yaradılması müharibədən sonrakı canlanma və bütün dünya iqtisadiyyatının bərpaı ilə üst-üstə düşdü (1920-ci illər) və böhranı 1929-1933-cü illərdəki Böyük Depressiya və II Dünya Müharibəsi ilə əlaqələndirildi. Bretton Vuds beynəlxalq valyuta bazarının təşkili sisteminin yaradılması müharibənin sona çatması, Avropa iqtisadiyyatının müharibədən sonrakı bərpaı və dünya iqtisadiyyatının sonrakı dirçəlişi və bərpaı ilə üst-üstə düşdü. Bretton Vuds sistemindəki böhran (qızıl deviz standartı, əsas valyuta dollar, sabit məzənnə) 1970-ci illərdə meydana gəldi. Vaxtilə qlobal enerji

böhranı ilə daha da ağırlaşan global iqtisadi böhranla eyni vaxta təsadüf etdi. Beynəlxalq valyuta bazarının yeni təşkilatı sisteminin yaradılması 1970-ci illərin sonlarında global iqtisadiyyatda canlanma və sonrakı yüksəliş fonunda davam etdi (Барламова Т. П., Барламова М. А., 2010: s.267). Beynəlxalq valyuta bazarında əməliyyatlar üçün çox valyuta standartı olan Yamayka sistemi (çoxnövlü beynəlxalq hesablaşmalar, üzən məzənnə) dünya iqtisadi münasibətlərinin yeni vəziyyətinə və global iqtisadiyyata keçid başlanğıcına tam uyğundur. Beynəlxalq valyuta bazarının sonrakı fəaliyyəti (1970-ci illərin sonlarından bu günə qədər) regional və yerli valyuta böhranları ilə dəfələrlə pozulmuşdur. Bütün bunların hamısını düşünməməliyə regional və yerli valyuta böhranları beynəlxalq valyuta bazarına iz qoymadan keçdi. Qismən islahatlar bu böhranların ardınca getdi: 1982-ci ildə inkişaf etməkdə olan ölkələrin xarici borcları böhrandan sonra BVF və BYİB qrupunun beynəlxalq valyuta bazarındakı rolu tamamilə dəyişdi. 90-cı illərin böhranları (bank və borc), beynəlxalq valyuta bazarında, onun fəaliyyətinin fundamental iqtisadi konsepsiyasında bir dəyişikliyə qədər əhəmiyyətli bir islahatlara səbəb oldu: özünü tənzimləyən bazarın monetarist nəzəriyyəsindən tutmuş sərbəst üzən valyuta məzənnələri bazar özünü tənzimləmə və bazardan kənar tənzimləmənin ağlabatan birləşməsi haqqında J. Stiglitz konsepsiyasına qədər (2002)) BVF-nin beynəlxalq valyuta bazarı sistemindəki funksiyalarının eyni vaxtda əhəmiyyətli dərəcədə azaldıldı.

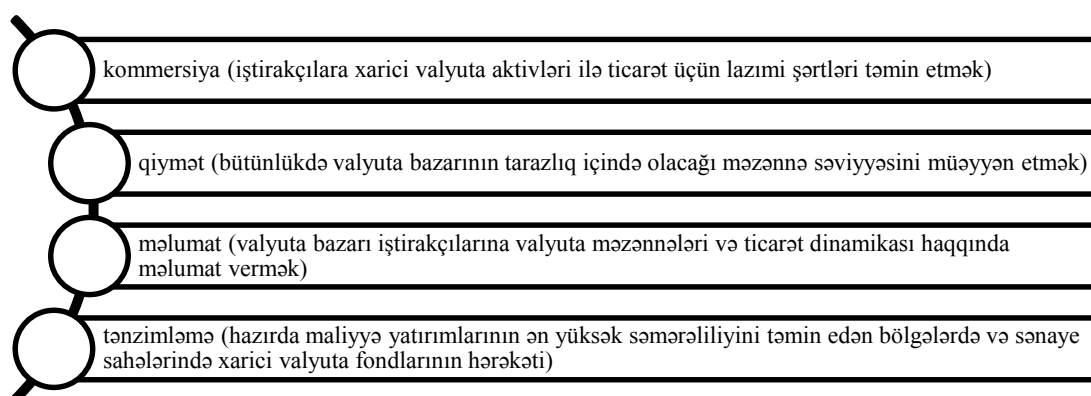
1.2. Beynəlxalq valyuta bazarının institusional, funksional və hüquqi əsasları

Valyuta bazarı - Xarici valyuta dəyərlərinin alqı-satqısı üzrə iqtisadi münasibətlər sferasıdır. Valyuta bazarı dünya maliyyə bazarının tərkib hissəsidir. Əsas məqamda valyuta bazarı valyuta aktivləri üçün universal bir bazardır. Beynəlxalq hesablaşmaların təşkili, kapital miqrasiyası, turizm, valyuta ehtiyatlarının şaxələndirilməsi, valyuta müdaxilələri, spekulyativ və arbitraj əməliyyatları ilə bağlı valyuta bazarında geniş əməliyyatlar həyata keçirilir. Valyuta bazarı, alqı-satqı (valyuta konvertasiyası) ilə yanaşı, maliyyə

bazarının digər segmentlərinə xas olan müxtəlif növ əməliyyatlara, məsələn pul bazarına, qiymətli kağızlar bazarına və s. xidmət edir. Eyni zamanda bir sıra spesifik xüsusiyyətlərə malikdir (Bəşirov R. A., 2016: s.192).

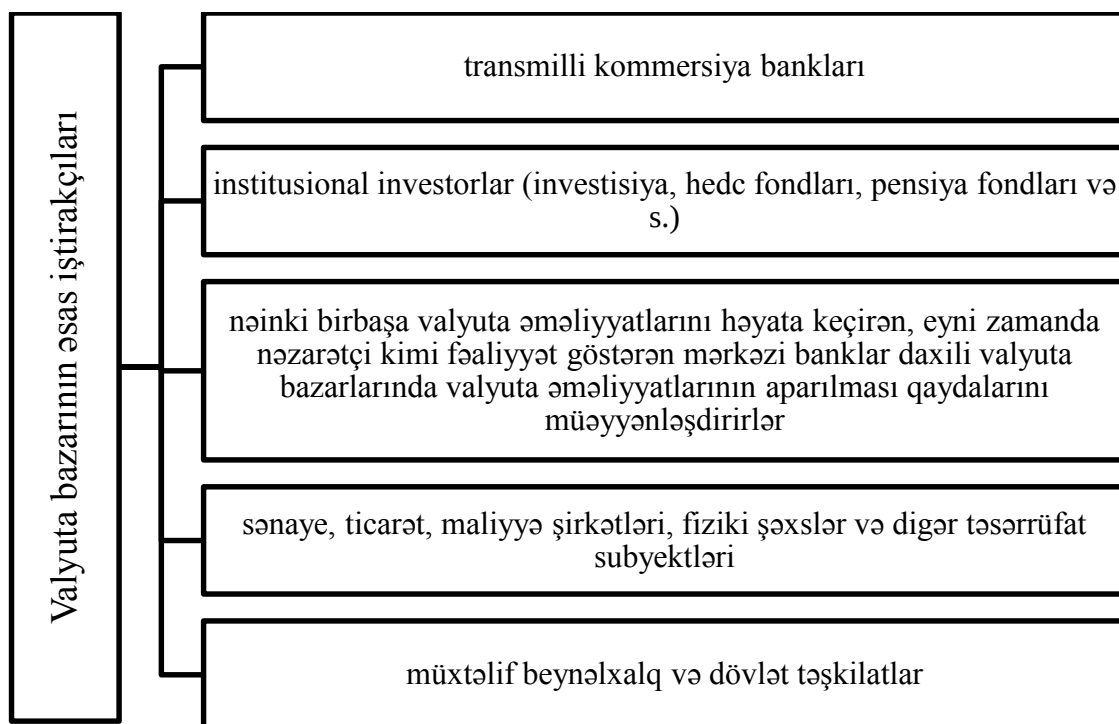
Valyuta bazarına funksional, institusional və hüquqi əsasdan baxmaq olar.

Sxem 3: Valyuta bazarı maliyyə bazarının bütün segmentləri üçün ümumi funksiyaları

Mənbə: Красавина Л. Н. (2017) Международные валютно-кредитные отношения

Sxem 4: Valyuta bazarının əsas iştirakçıları

Mənbə: Красавина Л. Н. (2017) Международные валютно-кредитные отношения

Son iki kateqoriyalı iştirakçı valyuta bazarında bu əməliyyatları həyata keçirmək üçün səlahiyyətli banklar və digər maliyyə qurumları vasitəsi ilə xarici

valyuta əməliyyatlarını həyata keçirir. Valyuta birjaları haqqında ayrıca danışmaq lazımdır ki, bunları da valyuta bazarının iştirakçısı hesab etmək olar.

İnstitusional valyuta bazarı baxımından xarici valyuta əməliyyatları həyata banklar, investisiya şirkətləri, fond və valyuta mübadiləsi, broker evlərin, daşıma toplusudur. Eyni zamanda, xarici valyuta əməliyyatlarının 90% -dən çoxu banklararası segmentdə, qalan hissəsi isə mübadilə segmentində aparılır (Laurent L.Jacque, 2014: s.99).

Funksional baxımdan valyuta bazarları aşağıdakıları təmin edir:

- beynəlxalq hesablaşmaların vaxtında həyata keçirilməsi;
- valyuta və kredit risklərinin sığortası;
- dünya valyutası, kredit və maliyyə bazarlarının qarşılıqlı əlaqəsi;
- bankların, müəssisələrin, dövlətin valyuta ehtiyatlarının şaxələndirilməsi;
- valyuta məzənnələrinin tənzimlənməsi (bazar və dövlət);
- iştirakçıları tərəfindən məzənnə fərqi şəklində spekulyativ qazanc əldə etmələri;

• iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinə yönəlmiş pul siyasətini həyata keçirmək və son zamanlar bir qrup ölkə daxilində (“Yeddi”, OECD, AB) əlaqələndirilmiş makroiqtisadi siyasətin tərkib hissəsi kimi . Əməliyyatların həcmi baxımından valyuta bazarı maliyyə bazarının digər segmentlərini əhəmiyyətli dərəcədə üstələyir (Валовая Татьяна Дмитриевна Валютный курс и его колебания (2015).

Beynəlxalq valyuta əməliyyatları valyuta nəzarəti altındadır.

Valyuta nəzarəti maliyyə və hüquqi institutdur, yəni valyuta nəzarətinin məqsəd və vəzifələrini müəyyən edən, valyuta nəzarəti orqanları və agentlərinin maliyyə və hüquqi vəziyyətini, valyuta nəzarətinin forma və metodlarını müəyyən edən maliyyə və hüquqi normalar toplusudur (Бункина М.К., 2005).

Maliyyə və hüquqi qurum olaraq valyuta nəzarəti bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir. Normalar, onun tərkib hissələri pul sahəsində qanunun aliliyinin təmin edilməsinə yönəldilmişdir. Hakimiyyət orqanları, valyuta nəzarəti agentləri, rezidentlər və qeyri-rezidentlər arasında yaranan maliyyə münasibətlərini valyuta

münasibətlərinin iştirakçıları olaraq tənzimləyirlər (Michael M. and Norrbinn S. C., 2012: s.271).

Valyuta münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi mexanizmi aşağıdakı elementləri əhatə edir:

- pul alətləri dəsti;
- institusional əməkdaşlıq alətləri;
- valyuta münasibətlərini tənzimləyən beynəlxalq hüquqi vasitələr.

Birinci elementə milli və beynəlxalq valyutalar, beynəlxalq hesablaşmalar və kreditləşmə sistemləri, o cümlədən dövlətlər arasında ödəniş və hesablaşma rejimi daxildir. Əksər ölkələrdə valyuta iqtisadiyyatın müstəqil və ayrılmaz hissəsidir. “Valyuta” anlayışı birmənalı deyil və bir tərəfdən, qanunla müəyyən edilmiş bir ölkənin pul fondlarını (milli valyuta), digər tərəfdən də çoxtərəfli hesablaşmalarda istifadə olunan aparıcı güclərin və beynəlxalq valyuta vahidlərinin bir və ya bir neçə valyutası şəklində dünya pulunu ehtiva edir.

Əməkdaşlığın institusional alətlərinə dövlətlərin valyuta münasibətlərinin təşkilatçısı və subyektləri kimi fəaliyyətləri, habelə beynəlxalq təşkilatların (BVF, İBRD və s.) fəaliyyətləri daxildir.

Tənzimləmə vasitələrinə beynəlxalq hüquq subyektlərinin fəaliyyət prosesində hazırlanmış beynəlxalq müqavilələr (sazişlər, konvensiyalar) daxildir. Bu mexanizmin fəaliyyətində əsas hərəkətverici qüvvə dövlətlərin müvafiq sahədə fəaliyyətlərin əlaqələndirilməsidir. Bu sahədə istifadə olunan bütün vasitələr və onların praktik həyata keçirilməsi formaları valyuta olan əməliyyatlar üçün azaldılmışdır (Алекперов А. А., Кулиев Т. А., 2019: s.28).

Hüquq ədəbiyyatında valyuta münasibətlərinin mahiyyəti ilə bağlı bu məsələ ilə bağlı müxtəlif fikirlər irəli sürülmüşdür. Əsasən, onun tərifinə iki yanaşma var: geniş və dar. Bu, "valyuta münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi üç sahəni əhatə edir: beynəlxalq ictimai hüquq, daxili ictimai hüquq, habelə beynəlxalq və yerli özəl hüquq.

Bu sahələrin hər birini tənzimləyən qaydalar əhəmiyyətli fərqlərə malikdir. “Dar” bir yanaşma mövqeyindən, xarici valyuta hüquqi münasibətləri ya dövlət, ya da özəl hüquqi münasibətlər ilə müəyyən edilir.

Geniş (integrasiya olunmuş) bir yanaşmaya əsaslanaraq, valyuta münasibətləri valyuta dəyərlərindən irəli gələn ictimai hüquq və özəl hüquq münasibətlərinin məcmusudur.

Bu nöqteyi-nəzərin tərəfdarları valyuta münasibətlərinin qarışıq olduğunu - həm dövlət hüququ, həm də özəl hüquq olduğunu etiraf edirlər.

Beynəlxalq valyuta münasibətlərinə həm beynəlxalq ictimai hüququn, həm də elementləri valyuta dəyərləri olan mülki, dövlət, maliyyə və inzibati hüququn müəyyən kateqoriyalarına aid olduğunu və əlaqələri tənzimləyən bütün qaydaları birləşdirməyin faydalı olduğunu düşünürlər. xarici valyuta. Pul beynəlxalq bir ödəmə vasitəsi, dəyər ölçüsü və yığılma vasitəsi olaraq bir valyuta rolunu oynayır. Valyuta münasibətlərinin pul xarakteri onların əsasının pul və ya pul öhdəlikləri olması ilə özünü göstərir. Yuxarıda göstərilən nöqteyi-nəzərin tərəfdarları bir hüquq sisteminin normalarının işləmə müddətində digərinə qarşı çıxmaqdan, təbliğ etməsini vacib hesab edirlər.

Beynəlxalq valyuta hüququ aşağıdakı kimi müəyyən edilə bilər: bu, valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarəti metod və metodlarını tənzimləyən valyuta və valyuta dəyərləri ilə əlaqədar rezidentlər və qeyri-rezidentlər tərəfindən valyuta əməliyyatları zamanı yaranan dövlətlər və beynəlxalq ictimai hüququn digər subyektləri arasındakı münasibətlər kompleksini tənzimləyən prinsiplər və normalar sistemidir (Алексей К., 2014: s.542).

Beynəlxalq valyuta hüququnun qaydaları beynəlxalq iqtisadi münasibətlər çərçivəsində valyuta münasibətlərinin təşkili forması olan, uzun bir təkamül nəticəsində inkişaf etmiş və dövlətlərarası sazişlərdə təsdiqlənmiş müasir dünya pul sistemi çərçivəsində hüquqi münasibətləri tənzimləyir (Kərimli İ, 2006).

Beynəlxalq valyuta sisteminə aşağıdakılar daxildir:

- beynəlxalq ödəniş vasitələri (valyutalar);
- bir valyutanın digərinə dəyişdirilməsi qaydaları;

- valyutaların konvertasiya (konvertasiya) şərtləri;
- hesablaşma münasibətlərində xarici valyutanın istifadəsi;
- dünya valyuta bazarlarının rejimi.

Beynəlxalq valyuta münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi sahələri:

- dövlətlərin xarici borclarına xidmət;
- beynəlxalq və milli valyuta bazarlarının tənzimlənməsi;
- dövlətlər arasında valyuta əməkdaşlığının hüquqi formalarının tənzimlənməsi.

Beynəlxalq valyuta sistemi çərçivəsində təşkilatlanma və əməkdaşlığın həyata keçirilməsinin vasitələri bunlardır: əməkdaşlıq üçün institusional mexanizmlər, valyuta alətləri dəsti, valyuta münasibətlərini tənzimləyən beynəlxalq hüquqi vasitələrdir.

Müasir dövrdə valyuta bazarında yeni valyuta alətlərinin meydana çıxması xarakterikdir, çünki valyuta münasibətlərinin xüsusiyyəti daha da mürəkkəbləşdi.

Bu yeni alətlərə ehtiyac var, çünki valyuta bazarı bütün mövcud maliyyə bazarlarının ən qeyri-şəffaflığıdır. Bu günə qədər dünya valyuta bazarında valyuta ticarətinin ümumiləşdirilmiş nəticələri (həcm, əməliyyat sayı) barədə məlumatın vaxtında (məsələn, gündəlik) açıqlanmasını tələb edən ümumdünya beynəlxalq hüquqi və ya milli standartlar mövcud deyil.

Beynəlxalq valyuta bazarı tənzimlənməməyə davam edir və heç bir beynəlxalq maliyyə təşkilatı tərəfindən idarə olunmur. Beynəlxalq pul və maliyyə bazarının əsas iştirakçıları ən iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş dövlətlər və onların milli banklarıdır.

II FƏSİL. BEYNƏLXALQ VALYUTA BAZARININ ƏMƏLİYYAT XÜSUSİYYƏTLƏRİ

2.1. Beynəlxalq valyuta bazarının regional səviyyəsində əməliyyatları

Valyuta bazarı valyuta əməliyyatları üçün institusional, iqtisadi və funksional-texnoloji mühitdir. Valyuta bazarı alqı-satqı əməliyyatlarının aparılması və mütəmadi olaraq milli, regional və dünya əhəmiyyətli maliyyə mərkəzlərində həyata keçirilən valyutaların dövriyyəsi üçün mürəkkəb bir mexanizmdir.

Milli, yerli və xarici valyuta əməliyyatları ilə rezident və qeyri-rezident valyuta bazarı əməliyyatları milli pul sistemi və daxili qanunvericiliyin standartlarına uyğun həyata keçirilir.

Milli valyuta - müəyyən bir dövlətin ərazisində qanuni ödəmədir. Məsələn, Azərbaycan Respublikasında milli valyuta Azərbaycan manatıdır.

Cədvəl 2: Valyutaların növləri

Təsnifat meyarı	Valyutaların növləri
Valyuta konvertasiyası (dönərlik)	Sərbəst çevrilə, bilən qismən dəyişdirilə bilən, qapalı valyuta (konvertasiya olunmayan)
Təsnifat meyarı	Valyutaların növləri
Qlobal dövriyyədə istifadə dərəcəsi	Aparıcı (dominant) Dünya Açar Ehtiyat Sərbəst istifadə olunan
Valyuta sabitliyinə görə	Sərt və yumşaq
Tətbiq sahəsi	Valyuta: - ödəniş qiymətləri - veksellər, çek - qiymətli kağızlar - klirinq - müdaxilələr və s.

Mənbə: Красавина Л. Н. (2017) Международные валютно-кредитные отношения

Milli pul sisteminin əsasını milli valyuta - müəyyən bir dövlətin qanuni pul vahidi təşkil edir. Beynəlxalq əməliyyatlarda istifadə olunan pula valyuta deyilir.

Birinci Dünya Müharibəsindən sonra deviz anlayışı yarandı - xarici valyuta istənilən ödəniş vasitəsi oldu. Ölkədə güclü inflyasiya iqtisadi və siyasi qeyri – sabitlik şəraitində milli valyuta digər güclü valyuta tərəfindən sıxışdırılır və bu proses dollarlaşma və avrolaşma kimi tanınır. Lakin, ölkədə güclü inflyasiya, iqtisadi və siyasi qeyri-sabitlik şəraitində milli valyuta müasir şəraitdə - dollar, avro, dollarlaşma və avroizasiya ilə daha sabit bir valyuta ilə əvəz olunur. "Valyuta" kateqoriyası milli və dünya iqtisadiyyatının, milli və dünya valyutalarının qarşılıqlı təsirini əks etdirir.

Xarici valyuta - xarici əskinaslar və sikkələr, habelə xarici valyutada bank əmanətləri, veksellər və çeklər şəklində ifadə olunan tələblər. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının sakinləri üçün ABŞ-da dövriyyəyə buraxılan ABŞ dolları xarici valyutadır.

Bu ərazilərdə yerləşən ölkələr arasında iqtisadi əlaqələri təmin etmək üçün meqa-rayonlar daxilində regional valyuta bazarları formalaşır. Bir qayda olaraq, regional valyuta bazarları valyuta zonaları və valyuta birlikləri, strateji ərazi ittifaqları və alyanslar çərçivəsində fəaliyyət göstərir (Алекперов А. А., Кулиев Т. А., 2019: c.120).

Müasir beynəlxalq valyuta bazarı mürəkkəb bir quruluşdur və bir çox elementi özündə cəmləşdirir. Buna görə beynəlxalq valyuta bazarının strukturunu aşağıdakı meyarlara görə təsnif etmək məsləhətdir.

Milli valyuta bazarı ölkə daxilindəki pul axınlarının hərəkətinə, həmçinin regional, beynəlxalq və qlobal valyuta bazarlarının pul axınları ilə qarşılıqlı təsirinə xidmət edir.

Cədvəl 3: Milli və xarici valyuta əməliyyatlarının tənzimlənməsi

Milli valyuta ilə əməliyyatlar	Xarici valyuta əməliyyatları
kassa hesabatlarında əks olunan daxilolmalar və xərclərin mövcudluğunun yoxlanılması	kassa hesabatlarında əks olunan daxilolmalar və xərclərin mövcudluğunun yoxlanılması
nağd hesabatların (kassa və rəqələrinin) yoxlanılması	nağd hesabatların (kassa və rəqələrinin) yoxlanılması
gələn və gedən sənədlərin tarixlərinin kassa sənədlərindəki tarixlərlə uyğunluğunun	gələn və gedən sənədlərin tarixlərinin kassa sənədlərindəki tarixlərlə uyğunluğunun

yoxlanılması	yoxlanılması
bankda alınan vəsaitlərin kapitallaşdırılmasının tamliğinin yoxlanılması	bankda alınan vəsaitlərin kapitallaşdırılmasının tamliğinin yoxlanılması
kassadan gələn pulun banka qaytarılmasının tamliğinin yoxlanılması	kassa kitabının yoxlanılması
maaşın banka yatırılmasının tamliğinin yoxlanılması	maliyyə hesabatlarında qeyd olunan məbləğlərin mühasibat uçotu dəftərlərindəki və kassa kitabındakı qalıqlarla müqayisəsi
kassa sifarişlərində və hesabatlarda detalların tamamlanmasının yoxlanılması	milli valyutada əməliyyatlar əks olunarkən məzənnənin düzgün istifadəsinin yoxlanılması
kassa kitabının yoxlanılması	əməliyyat tarixində və hesabat dövrünün sonunda məzənnə fərqlərinin müəyyənləşdirilməsinin düzgünlüyünün yoxlanılması
əmək haqqı hesabı	müəyyən edilmiş pozuntuların siyahısını tərtib etmək
nağd hesab qalıqlarının hesablanması	nağd əməliyyatlara daxili nəzarət testi
kassa kitabında və jurnal sifarişlərində növbə və qalıqların müqayisə edilməsi	
nağd balans limiti ilə uyğunluğunun yoxlanılması	
gəlir müəssisənin kassasına təhvil verildiyi təqdirdə əmtəə hesabatlarında qəbz sifarişlərinin alınması üçün daxilolmalardakı tarixlər və məbləğlərin kapitallaşdırılmış gəlirin tarixlərinə və məbləğlərinə uyğunluğunun yoxlanılması	
etibarnamənin düzgün tərtib edildiyini, vəkil tərəfindən vəsaitin verilməsi barədə ifadədə müvafiq işarənin mövcudluğunu yoxlamaq	

Mənbə: Каплунова С.М. (2013) Коммерческая стратегия. Фьючерсные сделки Пособие в помощь биржевому игроку.

Regional valyuta bazarı bir neçə ayrı ölkənin qanunlarına uyğun olaraq müəyyən bir coğrafi bölgədə (Avropa, Latin Amerikası, Cənub-Şərqi Asiya)

fəaliyyət göstərən valyuta bazarını başa düşür, xarici valyuta bazarları bu regional birliyə daxil olur və qanuni regional valyuta bazarında iştirak edən bütün ölkələr üçün icrası məcburi olan normalardır. Regional valyuta bazarının klassik nümunəsi vahid valyutası olan avro və Avropa Mərkəzi Bankı (AMB) olan Avropa bazarıdır. Beynəlxalq valyuta bazarı beynəlxalq hüquqa və ayrı-ayrı ölkələrin milli qanunvericiliyinə uyğun olaraq transmilli valyuta axınlarının hərəkətinə xidmət edir.

Regional valyuta bazarları müəyyən konvertasiya edilə bilən valyutalar, o cümlədən Sinqapur dolları, Səudiyyə rialı, Küveyt dinarı və digərləri ilə əməliyyatlar həyata keçirir. Avropa valyuta bazarı ən böyük regional valyuta bazarıdır.

Qlobal valyuta bazarının özünün daxili iyerarxiyası var. Üç mərkəz (London, Nyu York və Tokio) əməliyyat miqyasında digər valyuta bazarlarından xeyli qabaqdadır. Avropanın ən böyük regional valyuta bazarları Frankfurt, Sürix, Paris, Brüssel, Asiyada - Sinqapur və Hong Kong.

Qərbi Avropanın regional iqtisadi integrasiyası əsasında yaranan Avropa valyuta sisteminin nümunəsində regional valyuta bazarını nəzərdən keçirək. Avropa valyuta bazarı, pul siyasətinin əlaqələndirilməsinin, Avropa regionu ölkələrinin valyuta tənzimlənməsinin çoxmillətli mexanizminin fəaliyyətinin nəticəsidir. Avropa valyuta bazarının əsas xüsusiyyətləri bunlardır:

- birgə üzən məzənnə rejiminin qurulması;
- kollektiv valyutanın yaradılması;
- bazar məzənnələrini mərkəzi məzənnədən razılaşdırılmış dəyişiklik daxilində saxlamaq üçün xarici valyuta müdaxiləsindən istifadə;
- beynəlxalq regional pul və maliyyə təşkilatlarının valyuta və kredit tənzimlənməsi üzrə fəaliyyətini.

Regional və milli valyuta bazarlarında əməliyyatlar yalnız məhdud sayda sərbəst konvertasiya edilə bilən valyuta ilə aparılır. Üstəlik, müasir rabitə vasitələri əsasında valyutanın alqı-satqısı gün ərzində həyata keçirilir, valyuta əməliyyatları

bir tərəfdən digərinə, bir qitədən digərinə keçir. Nəticə etibarilə milli və regional valyuta bazarları bir-birinə bağlıdır və global valyuta bazarının bir hissəsidir.

Regional valyuta tənzimlənməsi iqtisadi integrasiya birlikləri çərçivəsində, məsələn, Avropa Birliyi çərçivəsində, inkişaf etməkdə olan ölkələrin regional qruplarında həyata keçirilir.

Beynəlxalq birja valyuta bazarı xüsusi qurulmuş birja platformalarında valyuta ticarətidir. Hal hazırda beynəlxalq statuslu aşağıdakı əsas valyuta birjaları beynəlxalq valyuta bazarında üstünlük təşkil edir: Nyu-York, Tokio, London, Hong Kong, Frankfurt, Paris, Lüksemburq, Sinqapur. Universal London birjasından fərqli olaraq Yaponiya, Fransa və Almaniya Federativ Respublikasındakı valyuta birjaları əsasən məzənnələrin sabitlənməsi ilə məşğuldurlar, buna görə də onların beynəlxalq valyuta bazarındakı rolu az əhəmiyyət kəsb edir. Valyuta əməliyyatları həm fond, həm də əmtəə birjalarında, məsələn, Çikaqo Birjasında aparılır.

Valyuta birjalarında əməliyyatlar dayanmadan aparılır. Valyuta ticarəti Wellington (Yeni Zelandiya) ilə başlayır, sonra - Sidney, Tokio, Hong Kong, Sinqapur, Bəhreyn, Frankfurt, London, New York, Los Angelesda bitir. Valyuta əməliyyatlarının üç coğrafi zonası fərqlənir (vaxt GMT ilə göstərilib): mərkəzi Tokio ilə Şərqi Asiya (21.00-7.00), Londonda bir mərkəzi olan Avropa (7.00-13.00), Nyu Yorkdakı mərkəzi ilə Amerikalı (13.00-21.00).

Valyuta birjasının işi əsasən broker şirkətləri və idarə heyəti tərəfindən təşkil olunur. Broker şirkətləri valyutaları kotirovka edir və birja brokerlərinə nəzarət edir. İdarə heyəti rəsmi kotirovkaların gedişinə nəzarət edir və birbaşa nəzarət valyuta komitəsinin üzvlərinə tapşırılır. Müxtəlif metodlardan istifadə edərək birjada valyutaların kotirovkası üçün. Beləliklə, Frankfurt Valyuta Birjasında "Frankfurt fiksasiyası" istifadə olunur, mahiyyəti aşağıdakı kimidir. Tenderdən əvvəl ticarətçilər -valyuta bazarındakı treyderlər - valyuta alış və satış məzənnələri ilə broker müraciətlərinə təqdim edirlər. Treyderin təkliflərini əsas götürərək broker valyutaya tələb və tələb həcmi, həmçinin minimum alış faizi və maksimum satış dərəcəsini elan edir. Daha sonra elan edilmiş məzənnə

intervalında əlavə sifarişlər toplanır. Satış sifarişlərinin həcmi alış sifarişlərini üstələyirsə, broker satış qiymətini aşağı salır, əksinə - dərəcəni artırır. Eyni həcmli tətbiqlər ilə alış və satış qiymətləri bərabər nisbətdə tənzimlənir.

Beynəlxalq statuslu valyuta birjaları xüsusi aktlar və birja komitələri tərəfindən yaradılan və tənzimlənən rəsmi təşkilatlardır. Birjalarda ticarət valyutaları siyahı adlanır. Beynəlxalq valyuta birjalarında ən böyük transmilli kommersiya bankları və ixtisaslaşdırılmış pul qurumları diler və broker kimi fəaliyyət göstərir. Fərdi şəxslərin iştirakı mümkündür: brokerlər və dilerlər. Ən böyük transmilli şirkətlər (TNC) beynəlxalq valyuta bazarlarında da fəaliyyət göstərir.

Beynəlxalq valyuta birjalarında iştirak edənlərin ən böyük kateqoriyası hazırda valyutaların alqı-satqısı ilə əlaqədar xidmətlərinə görə komissiya alan brokerlərdir. Onlar, bir qayda olaraq, tez-tez broker şöbələri olan firmaların və ya kommersiya banklarının valyuta əməliyyatlarında ixtisaslaşmış muzzdlu işçilərdir. Buna görə, birjada akkreditə olunmuş brokerləri vasitəsilə ixtisaslaşmış təşkilatlar həm müştərilərin hesabına, həm də özləri üçün (birja təşkilatı) fəaliyyət göstərə bilirlər.

Hazırda birja sektoru beynəlxalq valyuta əməliyyatları həcmnin yalnız 10% -ni, qalan 90% -i birjadan kənar valyuta bazarını təşkil edir. Birjadan fərqli birjada fərqli olaraq valyuta ticarəti yalnız transmilli maliyyə təşkilatları və ilk növbədə banklar (TNB) tərəfindən həyata keçirilir. Bu bazarın, coğrafi cəhətdən dünyanın müxtəlif yerlərində yerləşən, telekommunikasiya ilə əlaqəli və xüsusi bir ticarət platforması (birjası) tələb etməyən tacirlərdən və vasitəçilərdən (anketçilərdən) ibarət olduğu aydın olur. Bu baxımdan beynəlxalq valyuta bazarının birjalı quruluşu çox vaxt bir çox bazar iştirakçılarının sistemi adlanır. İnformasiya və texnoloji dəstəyi onun fəaliyyətinin vacib tərəfidir. valyuta bazarının əsas ötürülməsi sistemi SWIFT sistemi var (SWIFT - Worldwide Cəmiyyəti Maliyyə Telekomunikasiya) fəaliyyətini 1973-cü ildən bəri fəaliyyət göstərən özəl qeyri-kommersiya korporasiyası həyata keçirir. Süni peyklər vasitəsilə gündə ümumi dəyəri 400 trilyon dollara qədər olan 3 milyon mesaj verir. 1982-ci ildə SWIFT

sisteminə alternativ olaraq Reuters informasiya sistemi, sövdələşmə valyuta xidmətləri göstərmək olar. Beynəlxalq xəbər agentliyi olaraq qalmış Reuters, xarici ticarət əməliyyatlarından illik gəliri 1 milyard avrodan çox olan elektron ticarət platformasının əsas təşkilatçılarından birinə çevrildi. 1993-cü ildə ilk elektron broker sistemləri meydana çıxdı, bunun sayəsində çoxsaylı kiçik iştirakçılara valyuta ticarəti verildi və vasitəçiliyə, xüsusən də iri bankların ehtiyacı olmadı. Üçüncü minilliyin əvvəlinə qədər elektron ticarət sistemləri dünya valyuta bazarının bütün əməliyyatlarının 70% -ə qədərini təşkil edirdi.

1990-cı illərin ortalarında xarici valyuta əməliyyatlarında İnternet texnologiyalarının tətbiqi ilə əlaqədar yeni texnoloji yenilik baş verdi. 1996-cı ilin may ayında Valyuta İdarəetmə Korporasiyası real vaxt rejimində on aparıcı dünya valyutasının kotirovkalarını dərc etməyə başladı. Lakin İnternet texnologiyalarının əsl irəliləməsi 2000-ci ildə, Kaliforniyadan bir internet şirkəti, ən böyük 25 bankın valyuta kotirovkaları (Sipepeh) haqqında məlumat yayımlamağa başladığı bir veb sayt yaratdıqda baş verdi. Sonradan FXAW, Hotsport FXi, e-Speed və s. kimi yeni valyuta onlayn platformaları meydana çıxdı. Yenə də ticarət valyuta onlayn platformaları ənənəvi elektron sistemlərlə hələ güclü rəqabət aparmır.

Beynəlxalq valyuta bazarının bütöv bir sektorunu iki bazara bölmək olar. Birinci əməliyyatda valyutaların alqı-satqısı fəaliyyətləri tənzimləmə və idarə oluna bilən təşkilati strukturlar (məsələn, kommersiya bankları) tərəfindən həyata keçirilir. İkinci bazarda valyuta alqı-satqısı əməliyyatları institusional strukturlar (şirkətlər) və fiziki şəxslər tərəfindən aparılır. Bunun üçün diler və brokerlərdən istifadə etmədən birbaşa bir-biri ilə İnternet və elektron telekommunikasiya şəbəkələri vasitəsilə əlaqə qururlar.

Ödəniş formasından asılı olaraq beynəlxalq valyuta bazarının seqmentlərini nağd və nağdsız ayırmaq lazımdır. Nağd bazar - ümumiyyətlə ixrac-idxal əməliyyatları üzrə hesablaşmalar, kommersiya banklarının və dilerlərin açıq valyuta mövqeyinin tənzimlənməsi, habelə beynəlxalq valyuta bazarında dərhal xarici valyutanın alınması və ya satılması zərurəti ilə əlaqəli digər valyuta alqı-satqısı bazarıdır. Beynəlxalq valyuta bazarının nağdsız seqmenti xarici ticarət

əməliyyatlarının hesablanması, bank köçürmələri və qlobal maliyyə bazarında kapital hərəkətinin digər formaları: beynəlxalq investisiya, beynəlxalq fond bazarında xarici qiymətli kağızların alınması, beynəlxalq sığorta əməliyyatlarına və beynəlxalq kredit bazarındakı bütün əməliyyatlara xidmət göstərir.

Valyuta tələb və öhdəliklərinin yerinə yetirilmə müddətindən asılı olaraq bütün beynəlxalq valyuta bazarını iki sektora bölmək olar - cari və təcili. Spot bazarı, xarici valyuta ilə əməliyyatlar iki bank iş günündən çox olmayan müddətdə həyata keçirildiyi beynəlxalq valyuta bazarının bir hissəsidir.

Cədvəl 4: Fyuçers və forvard beynəlxalq valyuta bazarlarının əsas xüsusiyyətləri

Əsas xüsusiyyətlər	Fyuçers bazarı	forvard bazar
Xarici valyuta əməliyyatlarının qarşı tərəfləri	Satıcı - birjanın klirinq fəaliyyəti; alıcı - birjanın klirinq fəaliyyəti	Satıcı / alıcı - maliyyə qurumları
Valyuta müqaviləsinin məbləği, icra müddəti, valyutanın təhvil verilmə müddəti	Standart	Fərdi olaraq təyin olunur
Qiymətləndirmə	Birja qiymətlərinin hərəkətinə əsaslanaraq	Pulsuz razılaşma
Real valyuta təchizatı	Xarakterik deyil	Xarakterik
Mövcudluq	Heç bir məhdudiyyət yoxdur, ancaq brokerlər vasitəsilə	Bank müştəriləri dairəsi ilə məhduddur
Zəmanətlər	Ehtiyat depoziti	Fərdi olaraq quraşdırılmışdır
Xarici valyuta müqavilələrinin ikinci dövryyəsi	Daimi ticarət	Demək olar ki, yoxdu
İnformasiya şəffaflığı	Yüksək	Məhduddur

Mənbə: Голубовича А.Д. (2013) Международная торговля валютой: межбанковские операции на рынках развитых стран, виды сделок, курсы, методы расчетов.

Beynəlxalq valyuta bazarının törəmələri alətləri daha uzun müddətə icra olunan əməliyyatları birləşdirir - 2 həftə, 1, 3, 6, 9 və 12 ay. Beynəlxalq valyuta bazarının törəmə segmentində əməliyyatlar yarandığı anda təşkilatı (1970-ci illərin əvvəllərində) hər ortada (ayın ortalarında) və ya sonda baş vermə baxımından

həyata keçirilmişdir.(ayın sonunda). Beynəlxalq derivativlər bazarının sərbəst üzən məzənnə şəraitində genişlənməsi ilə (1970-ci illərin sonlarından etibarən) beynəlxalq derivativlər bazarında artan əməliyyatların həcmi təcili əməliyyatların aparılma tarixlərində daha çox rahatlıq tələb etdiyindən bu ciddi qayda ləğv edildi. Beynəlxalq törəmələr bazarının bütün əməliyyatları gələcəklə üz-üzədir. Struktur olaraq təcili beynəlxalq valyuta bazarı iki əsas sektordan ibarətdir: forvard və fyuçers. İqtisadi və hüquqi məzmun baxımından fyuçerslərin və forvard beynəlxalq valyuta bazarlarının fəaliyyət göstərməsi texnologiyası əhəmiyyətli dərəcədə fərqlidir.

Beynəlxalq derivativlər bazarının fyuçers və forvard sektorları yalnız valyutaların alqı-satqısı zamanı deyil, həm də valyuta dəyişkənliyindən valyuta itkisi riskinin sığortası, ixrac-idxal əməliyyatlarının valyuta və kredit risklərinin sığortalanması, valyuta məzənnələrinin fərqiindən spekulativ mənfəət götürülməsi və meyarların formalaşdırılması üçün istifadə olunur.

Valyuta məhdudiyyətləri ilə əlaqədar olaraq, sərbəst və azad olmayan valyuta bazarlarını ayırd etmək adətdir. Valyuta məhdudiyyətləri olmadıqda, valyuta bazarı sərbəst, valyuta məhdudiyyəti olduqda isə sərbəst adlanır.

Məzənnə rejimlərinə görə bir və ya ikiqat rejimi olan bazarlar fərqlənir. Valyuta bazarı tək bir rejimlə dəyişən məzənnələr ya təklif və tələb bazar qanunları əsasında müəyyən edilən - üzən adlanan və ya fiksasiya istifadə edərək sabit olan valyuta bazarını başa düşür. Fiksasiya, valyutaların kotirovka metoduna aiddir, mahiyyəti hər bir valyutaya tələb və tələbi ardıcılıqla müqayisə edərək banklararası məzənnəni müəyyənləşdirmək və qeyd etməkdir. Təməl əsasında həm satıcı, həm də alıcının nisbətini təyin edin. İkiqat valyuta bazarında eyni vaxtda həm üzən, həm də sabit məzənnələr tətbiq olunur.

İştirakçıların tərkibi birbaşa və broker bazarlarını fərqləndirir. Birbaşa valyuta bazarı dedikdə vasitəçilər olmadan birbaşa valyuta alıcıları və satıcıları arasında əməliyyatların aparıldığı bir bazar deyilir. Broker valyuta bazarı dedikdə vasitəçi brokerlərdən istifadə etməklə xarici valyuta əməliyyatlarının alqı-satqısı əməliyyatlarının aparıldığı bazar başa düşülür.

Valyuta bir hissəsini almaq və ya satmaq hüququ verən ticarət müqavilələri üçün valyuta opsiyonları bazarını və valyuta fyuçers bazarını ayırd etmək adətdir.

Ticarət edilən valyuta dollar bazarı, avro bazarı və s.

1999-cu ildə nağdsız ödənişlər üçün vahid Avropa pul vahidi tətbiq olundu və 2002-ci ildən etibarən daha çox ölkə nağd pul dövriyyəsinə girdi. 1979-cu ildən 1998-ci ilə qədər birləşmiş Avropanın valyuta sistemində istifadə olunan, lakin tam olaraq valyuta vahidi olan EKYU (Avropa Vahidi) - Avropa valyuta vahidinin ekvivalenti (1: 1) ilə əvəz olundu. Yalnız nağdsız ödənişlərdə istifadə olundu və milli pulları aradan qaldırmır. Yeni valyutanı idarə etmək üçün Bundesbank modelində Avropa Mərkəzi Bankı (AMB) yaradıldı. Beləliklə, əvvəlcə AB-yə üzv olan 15 ölkənin 11-dən ibarət olan avro zonası formalaşmağa başladı. Böyük Britaniya, Danimarka və İsveç, "ikinci dalğa" adlandırılan bir qrup Avropa Valyuta Birliyinin (EMU) üzvünü meydana gətirərək, 1999-cu ildən etibarən EMU-da iştirak etməmək hüququndan istifadə etdilər. Sonradan bu ölkələrin əhalisi milli valyutanın qorunub saxlanması üçün çıxış etdilər. Yunanıstan yaxınlaşma meyarlarına uyğun gəlmədiyi üçün ilkin siyahıya daxil edilməyib və 1 yanvar 2001-ci ildə avro zonasına daxil olub. 2007-ci ildən Sloveniya avro zonasına daxil olub - 2004-cü ildə AB-yə üzv olan 10 ölkədən birincisi, Malta - 1 yanvar 2008-ci ildən, sonra Slovakiya və Estoniya - 1 yanvar 2009 və 2011-ci ildən. müvafiq olaraq. Beləliklə, bu gün Avropa Birliyinin 27 ölkəsindən 17-si EMU üzvüdür. 2015-ci ildə Çexiya və Polşanın avro bölgəsinə daxil olması səbəbindən bu say 19-a yüksələ bilər. Daha sonra Kipr və Malta 1 yanvar 2008-ci ildən avro bölgəsinə, sonra 2009 və 2011-ci il yanvarın 1-dən Slovakiya və Estoniyaya daxil oldu. müvafiq olaraq.

Vahid valyutaya keçid Avrozona ölkələri üçün aşağıdakı üstünlükləri təmin etmişdir:

- avro birja əməliyyatları ilə əlaqəli valyuta riskini aradan qaldırdı və bölgədaxili ticarət səbəbiylə əməliyyat xərclərini azaltdı;

- avro qiymət sabitliyinə töhfə verdi: son beş il ərzində avro bölgəsindəki inflyasiya ildə 2-4% -i keçmədi, bu da AMB-nin əsas hədəfidir, inflyasiya gözləntiləri də sabitləşdi;

- AMB-nin fəaliyyətində açıq şəkildə göstərilən prioritet - qiymət sabitliyi, faiz dərəcələri səviyyəsində əks olunan risk mükafatının həcmi əhəmiyyətli dərəcədə azaltmağa imkan verdi; nəticədə sabitliyin meyvələrindən Avropa müəssisələri və ev təsərrüfatları tam istifadə edirlər: aşağı uzunmüddətli faiz dərəcələri investisiya və iqtisadi inkişaf üçün çox əlverişli şərait yaradır;

- avro Avropa Birliyinin maliyyə integrasiyasını sürətləndirməyə kömək edir: bu gün maliyyə bazarının bir çox segmentləri resursların və risklərin daha yaxşı paylanmasına zəmanət verən kifayət qədər dərinlik və likvidlik ilə xarakterizə olunur;

- avro, beynəlxalq ticarət və maliyyə dövriyyəsinə xidmət edən dünyanın ikinci (ABŞ dollarından sonra) valyutası rolunu oynayır.

Avronun kapital bazarına birbaşa təsiri valyuta risklərinin azalmasında və avro bölgəsindəki təşkilati, texniki, hüquqi və tənzimləyici əngəllərin aradan qaldırılmasında özünü göstərdi, bu da keçmişdə milli bazarların segmentləşməsinə və parçalanmasına səbəb oldu. Avropa maliyyə bazarı daha böyük oldu.

Vaxtı ilə maliyyə yenilikləri prosesinin sürətlənməsi ilə üst-üstə düşən avronun tətbiqi bank kreditləşmə imkanlarını genişləndirdi, eyni zamanda bankların daha yüksək risk almağa başladığını bildirdi. Bununla birlikdə artan maliyyə qeyri-sabitliyi, bazar maliyyələşdirmə imkanları daraldıqda (və bəzən tamamilə yox olduqda) vəziyyətin köklü şəkildə dəyişə biləcəyini və əvvəlki dövrdə toplanmış risklərin artacağını göstərdi.

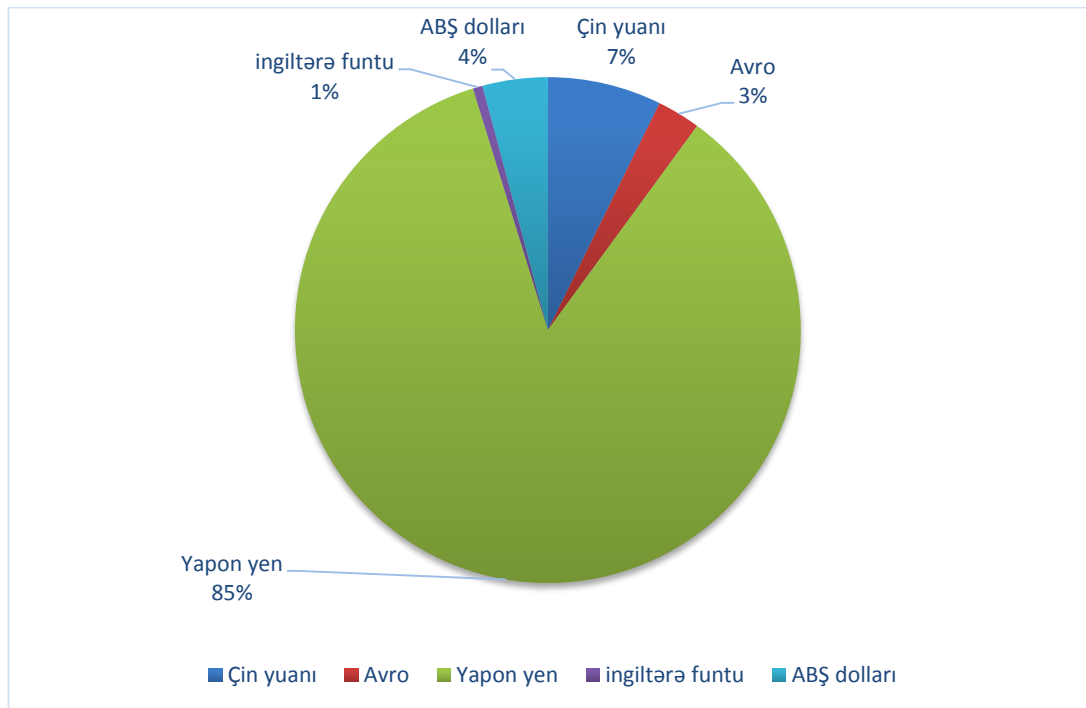
Avro bölgəsinin gələcək inkişafı əsasən aşağıdakı sualların cavabından asılıdır: valyuta integrasiyası uzunmüddətlidir; avro sahəsini genişləndirmək üçün hansı perspektivlər var; avro dünyanın digər bölgələri üçün bir model ola bilər; EMU daha böyük siyasi integrasiyaya səbəb ola bilərmi? Bu məsələlərin həllində əsas rol AMB-nin pul siyasətinin xüsusiyyətləri və AMB və iştirakçı ölkələrin mərkəzi banklarını (MB) birləşdirən Avrosistemin fəaliyyəti oynayır.

Cədvəl 5: 2018-ci ilin sonunda avronun dünya valyutası rolunu xarakterizə edən əsas göstəricilərin dəyərləri

Əsas göstəricilər	Faizlə
Avronun valyuta ehtiyatlarında payı	25,0
Beynəlxalq borc qiymətli kağızlar bazarındakı avro payı	25,7
Avronun beynəlxalq kredit və depozit bazarındakı payı:	
avro bölgəsindəki banklardan avro bölgəsindən kənarda bank olmayan təşkilatlara verilmiş beynəlxalq kreditlər	21,8
avro zonasından kənarda olan banklardan avro bölgəsindəki bank olmayan borcalanlara verilən beynəlxalq kreditlər	17,3
avro zonasından kənarda olan ölkələrin bank olmayan qurumlarının avro bölgəsindəki banklarla beynəlxalq əmanətləri	22,4
avro bölgəsinin bank olmayan qurumlarının avro bölgəsindən kənarda olan ölkələrin banklarında beynəlxalq əmanətləri	22,8
Avronun beynəlxalq valyuta bazarındakı payı:	
valyuta bazarındakı ümumi dövriyyə;	19.5
SLS üzrə gündəlik qarşılıqlı hesablaşmaların miqdarı	20.7
Mal və xidmətlər ticarətinin hesablanması avronun payı:	
avro bölgəsindəki ölkələrdən malların avro bölgəsindən kənar ölkələrə ixracı üçün hesablamalar	66.7
avrozona ölkələrinin avrozonadan kənar ölkələrdən gətirdiyi mallar üçün ödəniş	50.2
avro bölgəsindəki ölkələrdən xidmətlərin avro bölgəsindən kənar ölkələrə ixracı üçün hesablaşmalar	61.9
avro bölgəsi ölkələrinin avro bölgəsindən kənar ölkələrdən gətirdiyi xidmətlər üçün ödəniş	61.4
Milli valyutalarını avroya nisbət verən ölkələrin nisbəti	51

Mənbə: Avropa Mərkəzi Bankı. Avronun beynəlxalq rolu - 2018.

Sxem 5: SDR dəyəri

Mənbə: https://www.imf.org/external/np/fin/data/rms_sdrv.aspx

Brexit, sözün əsl mənasında “İngilislərin çıxışı” olaraq tərcümə olunur. Brexit termini İngiltərənin Avropa Birliyindən çıxması kampaniyası adlandırılmağa başladı. Bu təşəbbüs 17 milyon britaniyalı tərəfindən dəstəkləndi. Hamısı AB-ni tərk etmək istədi. Bu nəticələr tələpəli bir qərar vermək üçün kifayət idi. Bununla birlikdə London və Şotlandiya sakinləri AB-nin tərk edilməsinin əleyhinə səs verdilər, lakin səsləri çox az idi.

İndi AB-dən çıxmağın əleyhdarları, referendumun AB standartlarına uyğun keçirilməsini əsas gətirərək, ikinci səs verməyi tələb edirlər. Petisiya artıq üç milyon imza həddini keçib, bu sənədin Britaniya Parlamentində müzakirəyə təqdim olunacağı deməkdir. Bir ölkənin Avropa İttifaqına üzvlüyü ilə bağlı qərar yalnız fəallığın ən az 75% olduğu və insanların ən azı 60% -i seçimlərdən birinə səs verəcəyi təqdirdə qəbul edilə bilər.

Böyük Britaniya həmişə iqtisadi və siyasi məsələlərdə maksimum müstəqilliyi qorumağa çalışmışdır. Bu, Aİ-nin ən böyük inteqrasiya layihələrinə - avro zonasına, habelə ümumi sərhədlərdə viza nəzarətini ləğv edən Şengen sazişlərinə qoşulmaqdan imtina etdiyini təsdiqləyir. 2013-cü ildə Birləşmiş Krallıq

AB ölkələrində əlaqəli vergi və büdcə siyasətinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutan Büdcə Paktına imza atmadı.

Ayrıca, 2015-ci ilin sentyabr ayında Birləşmiş Krallıq, Avropadakı miqrasiya böhranı səbəbiylə təcili olaraq yığılmış AB Daxili İşlər Nazirliyi rəhbərlərinin toplantısı zamanı miqrantları dövlətinin ərazisində yerləşdirməkdən qəti şəkildə imtina etdi. Yalnız Suriyadakı düşərgələrdən qaçqınları qəbul etməyə hazır idilər. AB-də qurulan avro valyutası funt sterlinqi əvəz etməyib.

Tədqiqatlar həmçinin göstərir ki, avronun tətbiqi Avropa şirkətlərinin yeni bazarlarda rəqabət qabiliyyətini artırdı. Bu gün avro bölgəsi ölkələri ən yaxşı ixrac bazası hesab olunur. Avro Bölgəsinin yüksək dərəcədə inteqrasiyası yalnız şirkətlərə miqyaslı iqtisadiyyatlardan faydalanmağa imkan vermir, həm də rəqabətin artmasına kömək edir ki, bu da aşağı qiymətlərlə istehsalın artmasına səbəb olur. Bununla birlikdə, vahid valyutanın bu müsbət təsiri, qurumlarının keyfiyyətindən, yeni texnologiyalara və elmi-tədqiqat işlərinin inkişafından asılı olaraq zonanın müxtəlif ölkələrində fərqli şəkildə özünü göstərir.

2.2. Beynəlxalq valyuta bazarının global səviyyəsində əməliyyatları

Müasir şəraitdə ən əhəmiyyətli olan beynəlxalq valyuta bazarıdır. Bu global səviyyədə fəaliyyət göstərən böyük bir bazardır. Qlobal bazar milli valyuta bazarlarının sadə məcmusu deyil. Onun institusional mənada fəaliyyət göstərməsi bir sıra beynəlxalq müqavilələrə, qanunlara, adətlərə əsaslanır və qlobal suveren əhəmiyyətə malikdir.

Valyuta əməliyyatları ən gəlirli və buna görə riskli fəaliyyət növüdür. İqtisadi xarakterinə görə valyuta əməliyyatlarını aşağıdakı növlərə bölmək olar: valyuta sövdələşməsi, depozit-kredit əməliyyatları, xarici valyuta əməliyyatları və digər valyuta əməliyyatları (Алексей К., 2014)

Xarici valyuta ilə aparılan əməliyyatlar, bir qayda olaraq, birjalarda və ya kommersiya banklarında valyutaların satışını, alınmasını və ya çevrilməsini təmin edir. Bu cür əməliyyatlar ümumiyyətlə valyuta sövdələşməsi adlanır. Xarici

valyuta vəsaitlərini cəlb etmək və yerləşdirmək üçün kommersiya banklarının valyuta əməliyyatları depozit-kredit adlanır. Bunlar qarşılıqlı kreditləşmə, borc və ya öz vəsaitlərinin yerləşdirilməsi üçün banklararası əməliyyatlardır. Qlobal valyuta əməliyyatları, ixracatçı və idxal edənlərin xarici valyuta hesablarının açılması və saxlanması və beynəlxalq hesablaşmalara aiddir.

Müasir valyuta bazarı bir çox iqtisadi, siyasi, psixoloji amillərin təsiri altında olan və onların dəyişməsinə dərhal reaksiya verən son dərəcə mürəkkəb və dinamik bir sistemdir. Maddi sahə ilə müqayisədə valyuta bazarı daha stoxastikdir, qeyri-müəyyənlik və gözlənilməzlik səviyyəsi daha yüksəkdir. Qlobal valyuta əməliyyatlarının aparılması obyektiv olaraq həmişə risklə əlaqələndirilir. Valyuta məzənnəsindəki mənfi dəyişikliklər səbəbindən itki vermə ehtimalı "valyuta riski" (məzənnə riski) termini ilə göstərilir (Буренин А. Н., 2014).

Valyuta bazarı təkcə valyuta risklərinin yaradıcısı deyil, həm də onları xəbərdar edən bir sistemdir. Sığortaçı rolunu oynayır və sığorta əməliyyatı hedcinq adlanır. Hedcinq (İngilis dilindən. Hedge - hasar, qorunma) xüsusi valyuta əməliyyatları və üsullarının geniş sistemi istifadə edərək əldə edilir, lakin bunun üçün xüsusi təlim tələb olunur.

Hedcinq əməliyyatları, bir qayda olaraq, valyuta bazarının törəmələri seqmentində aparılır. Beləliklə, valyuta bazarının vacib bir funksiyası, törəmə xarici valyuta alətlərinin (törəmələri) alınması yolu ilə məzənnə dəyişkənliyi ilə əlaqəli riskləri minimuma endirməkdir. Valyuta bazarındakı risk dərəcəsinə gəldikdə, dörd əsas iştirakçı qrupu var.

- Sahibkarlar - öz kapitallarını özləri üçün müəyyən məqbul bir riskə qoyurlar (bunlara kommersiya firması, kommersiya bankları daxildir). Eyni zamanda, məzənnədəki mənfi dəyişikliklərin nəticələrini məhdudlaşdırmaq üçün xarici valyuta törəmələrini satın alırlar.

- İnstitusional investorlar - kapital qoyarkən, əsasən başqasının riskini minimuma endirmək üçün qayğı göstərənlər (bunlara maliyyə vasitəçiləri, komissiya şəklində gəlir əldə edən brokerlər, yəni əməliyyat məbləğinin müəyyən faizi daxildir).

- Spekulyatorlar - imkanları daxilində müəyyən bir əvvəlcədən hesablanmış bir risk götürməyə hazır olanlar (bunlara məzənnə fərqləri şəklində gəlir əldə edən dilerlər daxildir). Müasir valyuta bazarında əməliyyatlar üçün aparıcı səbəb spekulyativdir. Spekulyatorlar, məsələn, səhər müəyyən bir avro alır və axşam dollarla satır. Valyuta məzənnəsində əlverişli dəyişiklik olduqda, valyuta spekulyatoru əməliyyatdan bu və ya digər mənfəət əldə edir (valyuta marjası).
- Oyunçular - hər hansı bir risk almağa hazır olanlar. Oyunçunun hərəkətləri gözlənilməzdir.

Beynəlxalq valyuta əməliyyatlarının siyahısında əsas maraq valyuta sövdələşməsi ilə əlaqəli əməliyyatlardan qaynaqlanır. Bu konversiya əməliyyatları spot və forvard əməliyyatlarına bölünür.

Cədvəl 6: 2013-2018-ci illərdə dünya valyuta bazarının dövriyyəsi (milyard dollar)

Valyuta alətləri	İllər						Xarici valyuta alətləri 2013-cü illə müqayisədə 2015-ci ildə artım sürəti
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Spot	568	386	631	1005	1488	2046	360%
Forvad	128	130	209	362	475	680	531%
Valyuta svopları	744	663	975	1745	802	2282	307%
Seçimlər və digər alətlər	87	60	119	212	207	337	387%
Cəmi	1527	1239	1934	3324	3971	5345	350%

Mənbə: <https://www.imf.org>

Spot əməliyyatları, nəticələr bağlandıqdan sonra ikinci bank günü maksimum ödənilən valyuta əməliyyatları adlanır. Bu gün icra yerlərindən birində bir həftə sonuna düşərsə, icra tarixi (dəyər tarixi) ən yaxın iş günü olur. Əməliyyatlar zamanı və iş gününün sonunda xarici valyutanın gəlirləri və tədarükləri arasında balans yaranır, yəni tələblər və öhdəliklər. Bu tarazlığa valyuta mövqeyi deyilir. Tələb və təklif üst-üstə düşərsə valyuta mövqeyi qapalı hesab olunur. Uzun mövqe - xarici valyutanın alınması zamanı açıq (müsbət) mövqe

yarandır; valyuta təchizatı tələbləri öhdəlikləri üstələyir. Qısa mövqe - xarici valyutanı satarkən açıq (mənfi) mövqe yaranır; valyuta çatdırılma öhdəlikləri tələbləri üstələyir. Firmalar əməliyyatlarda iştirak etdikdə spot əməliyyat aşağıdakı kimi aparılır. Müştəri müəyyən bir valyutanı başqa birinə qarşı almaq və ya satmaq üçün banka sorğu verir. Bir valyutanın qiyməti əsasən bir bank təşkilatının yayılması ilə müəyyən edilir. Bank kiçik əməliyyatlar üçün daha geniş yayılma yeri müəyyənləşdirir, çünki kursda əməliyyatların həyata keçirilməsi nəticəsində yaranan sabit xərclərə kompensasiya mövcuddur. Böyük, yüksək reytingli firmalar üçün banklar daha geniş bir əməliyyat qarşılığında daha az mənfəət payına uyğun olan daha geniş yayılmış əməliyyatlar təklif edirlər. Bütün bunlar banklara müştərilərin valyuta əməliyyatlarından qənaətbəxş qazanc əldə etməyə imkan verir. Bundan əlavə, yayılma məhdud tirajlı valyutalar üçün böyük ola bilər, daha yüksək risklər və əhatə xərcləri ilə əlaqələndirilir. Spot valyuta əməliyyatlarında xüsusi yerarbitraj əməliyyatları, yəni məzənnə dəyişikliyindən ehtimal olunan qazanc əldə etmək üçün aparılan spekulativ əməliyyatlar Arbitraj əməliyyatları bir çox maliyyə qurumları üçün əsas gəlir mənbəyidir (Vəliyev D.Ə., 2008).

Arbitraj, qiymət fərqlərinin fərqli vaxt fasilələrində istifadəsidir. İki qarşı tərəf qarşılıqlı olduqda və fərqli bazarlarda bir neçə valyuta ilə işləyərkən mürəkkəb (dönüşüm) arbitraj sadə ola bilər. Mürəkkəb arbitraj vəziyyətində, arbitraj, bəzən son mərhələdə ilkin valyutaya qayıtmadan, əldə etdiyi valyutanı üçüncü, sonra dördüncü və s. üçün mübadilə edir. Arbitraj bir valyuta alıb eyni anda satmayıbsa, deməli onun açıqlanmayan bir mövqedə qaldığını söyləyirlər. Xarici valyuta arbitrageur alqı-satqısı, həm də əməliyyatlar aparan bir əhatə mövqeyi var. Valyuta arbitrajı nəticəsində fərqli bazarlarda məzənnələr bərabərləşməyə meyllidir, məzənnələr arasındakı fərq ümumiyyətlə əhəmiyyətsizdir.

Spot əməliyyatlarından fərqli olaraq, forvard valyuta əməliyyatları gələcəkdə çatdırılma ilə alınan və ya satılan xarici valyuta mübadiləsidir. Təcili əməliyyatların yayılması onların həm spekulativ mənfəət əldə etməsinə, həm də kredit üzrə mal satarkən çox rast gəlinən valyuta risklərinin sığortalanmasına xidmət etməsi ilə əlaqədardır. Forward əməliyyatları 1970-ci illərdən bəri

beynəlxalq pul münasibətlərinin və dünya valyuta bazarlarının liberallaşdırılmasından sonra fəal şəkildə istifadə olunur. Digər əməliyyatlarla yanaşı, forvard valyuta törəmələri siyahısına daxil edilmişdir. Valyuta törəmələrinə forvard müqavilələri, valyuta svopları, opsiyonlar və fyuçerslər daxildir. Fyuçers istisna olmaqla, valyuta törəmələri ilk növbədə birjadan kənar bazarda satılır və nominal dəyərinin standart valyutası ABŞ dollarıdır. Valyuta törəmələri həm mənfəət, həm də zərər mənbəyi ola bilər.

Cədvəl 7: Fyuçers və forvard müqavilələri arasındakı əsas fərqlər

No	Fyuçers müqavilələri	Forward müqavilələri
1	Ölçüsü və çatdırılma tarixi ilə standartlaşdırılmış müqavilələr	Razılaşdırılmış ölçü və çatdırılma tarixi ilə müqavilələr
2	Müştəri ilə mübadilə arasında nəticə çıxarın	İki tərəf arasında nəticə çıxarın
3	Bazarda ticarət etmək asandır	Yetkinlik dövründən əvvəl satıla bilmir
4	Bütün müqavilələr dərhal qazanc və zərər ilə hər gün yeni bir bazar qiyməti ilə yenidən hesablanır.	Mənfəət və ya zərər müqavilə müddəti başa çatdıqda həyata keçirilir

Mənbə: Антонов В.А. (2014) Международные валютно-кредитные и финансовые отношения

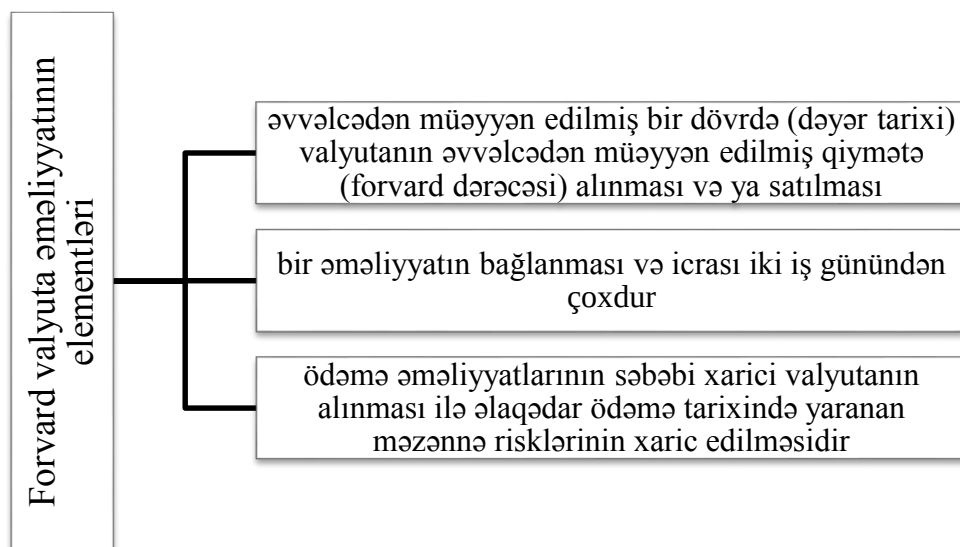
Təcrübə göstərir ki, fyuçers müqavilələri nadir hallarda müvafiq aktivin (valyutanın) fiziki çatdırılması üçün istifadə olunur. Sahiblərinin əksəriyyəti valyuta məzənnələrinin hərəkətini hedcləmə və ya kapitallaşdırmaq üçün son tarixdən əvvəl mövqelərini bağlayır.

Xarici valyuta fyuçersləri, xarici forvard müqavilələrindən fərqli olaraq standart birja müqavilələridir. Ən böyük fyuçers platformasında - Chicago Ticarət Birjasında (Chicago Merchantile Exchange, CME) - fyuçers müqavilələri avro, funt sterlinq, Yaponiya iyni və İsveçrə frankı ilə satılır. CME-lərə valyuta fyuçerslərinin kotirovkaları ümumiyyətlə aşağıdakı formada dərc olunur.

Bu gün valyuta və maliyyə törəmələri, real pul əməliyyatlarının həcmindən əhəmiyyətli dərəcədə çox olan virtual əlavə yaratdı. İlk növbədə güvənə əsaslanan törəmə əməliyyatların səmərəliliyinə dair kiçik bir şübhə ilə bütün əlavələr dağıla

bilər və bu, maliyyə bazarı böhranına və bütün maliyyə sisteminin çökməsinə səbəb ola bilər.

Sxem 6: Forvard valyuta əməliyyatının elementləri

Mənbə: Sxem müəllif tərəfindən hazırlanmışdı

İrəli əməliyyatlarda iki göstərici vacibdir: məzənnə və əmanətlər üzrə faiz dərəcəsi. Spot və forvard nisbətləri arasındakı fərq mükafat və ya endirim adlanır. Ötürmə dərəcəsi spot dərəcəsinə çox olduqda, bu mükafatdır, əks halda endirimdir. Mükafatın və ya endirimin ölçüsü nəzərdən keçirilən dövrün uzunluğundan və iki valyutanın faiz dərəcələrində sözdə fərqdən asılıdır. Faiz dərəcələrinin məzənnəyə təsiri, xarici valyuta almaq üçün kredit üzrə faiz ödəmək və ya depozit üzrə faiz itirməklə məbləği depozitdən çıxartmaqla izah olunur.

İrəli sürət, əlavə öhdəliklərdən və ya şərtlərdən azad olaraq klassik fyuçers əməliyyatı başa çatdıqda açıq deyilir (Cohen J. B., 2015).

Cədvəl 8. 2013 -2018 – ci illərdə dünya valyuta bazarının dövriyyəsinin valyuta quruluşu

Valyutanın adı	Valyutanın kodu	İllər											
		2013		2014		2015		2016		2017		2018	
		%	Reyting	%	Reyting	%	Reyting	%	Reyting	%	Reyting	%	Reyting
ABŞ dolları	USD	86.8	1	89.9	1	88.0	1	85.6	1	84.9	1	87.0	1
Euro	EUR	-	32	37.9	2	37.4	2	37.0	2	39.1	2	33.4	2
Yapon yen	JPY	21.7	2	23.5	3	20.8	3	17.2	3	19.0	3	23.0	3
Britaniya funt sterlinq	GBP	11.0	3	13.0	4	16.5	4	17\4.9	4	12.9	4	11.8	4
Avstraliya dolları	AUD	3.0	6	4.3	7	6.0	6	6.6	6	7.6	5	8.6	5
İsveçrə frankı	CHF	7.1	4	6.0	5	6.0	5	6.8	5	6.3	6	5.2	6
Kanada dollar	CAD	3.5	5	4.5	6	4.2	7	4.3	7	5.3	7	4.6	7
Meksika pesosu	MXN	0.5	9	0.8	14	1.1	12	1.3	12	1.3	14	2.5	8
Çin yuani	CNY	0.0	30	0.0	35	0.1	29	0.5	20	0.9	17	2.2	9
Yeni Zelandiya dolları	NZD	0.2	17	0.6	16	1.1	13	1.9	11	1.6	10	2.0	10
İsveç krona	SEK	0.3	11	2.5	8	2.2	8	2.7	9	2.2	9	1.8	11
Rusiya rubli	RUB	0.3	12	0.3	19	0.6	17	0.7	18	0.9	16	1.6	12
Digər valyitalar		65.5		16.6		15.9		20.4		18.2		16.2	
Cəmi		200.0		200.0		200.0		200.0		200.0		200.0	

Mənbə: <https://www.imf.org>

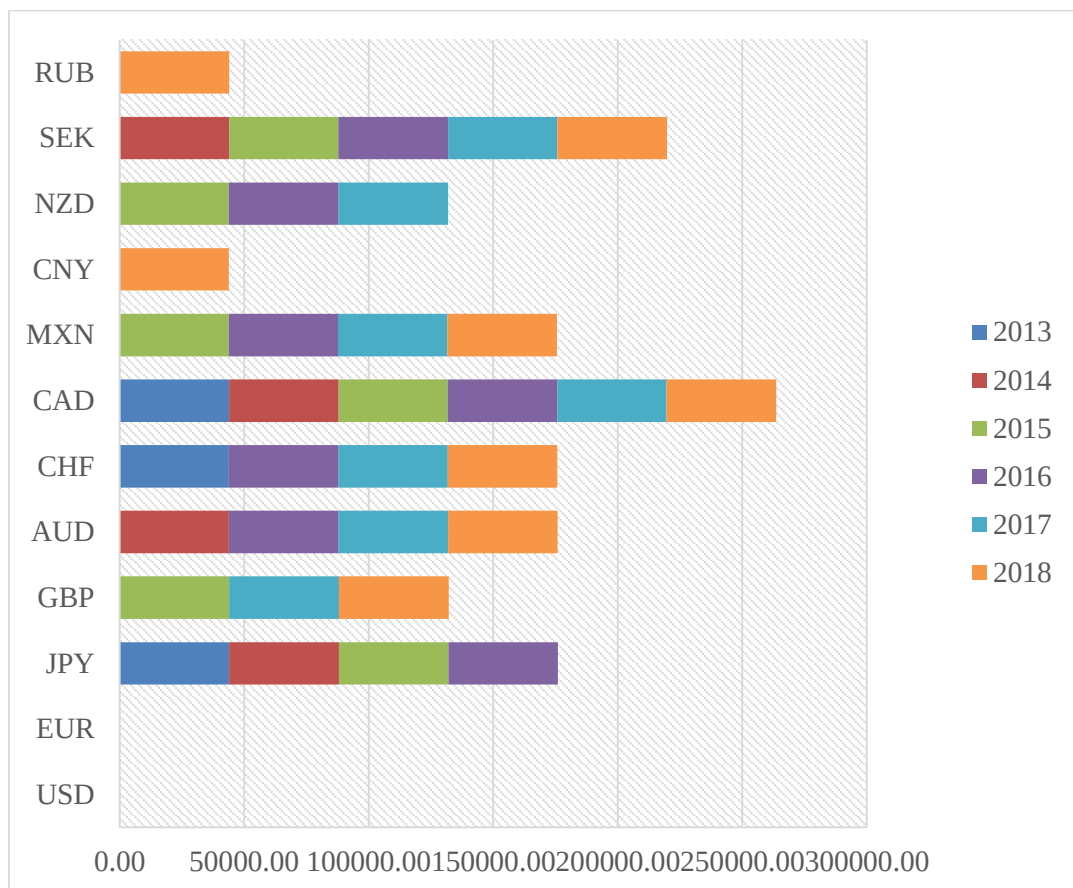
Ümumiyyətlə, müqavilələr 1, 2, 3, 6, 9 və 12 ay müddətinə tərtib olunur. Lakin, çox vaxt dəyər tarixi standart müddətlə üst-üstə düşmür. Bu vəziyyətdə, forvard müqaviləsi pozulmuş tarix ilə atipik adlanır.

Hər iki tərəf forvard valyuta əməliyyatında maraqlıdır. Bir müddət xarici valyutaya tələb gələcəkdə xarici valyutada ödəmə ilə mal almış idxalçılar tərəfindən yaradılır:

- valyuta məzənnəsini artırmaq üçün oynayan möhtəkilər;
- xarici borc kimi xarici valyutada öhdəlikləri olan şəxslər;
- bazarda müvəqqəti olaraq pul yerləşdirən və daxili valyuta müddəti ərzində valyuta itkisindən qorunmaq istəyən xarici banklar.

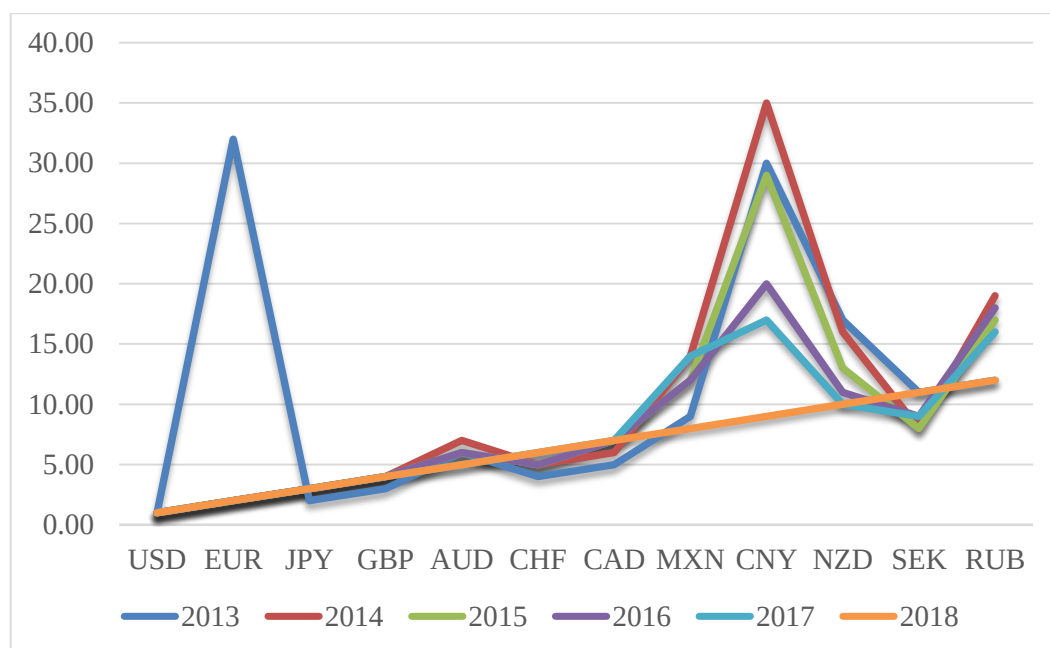
Dövr üçün xarici valyuta tədarükünün mənbələri bunlardır: sonrakı ödəmə ilə mal satan ixracatçılar; xarici valyutanın dəyərsizləşməsini oynayan möhtəkilər; xarici valyutada təcili öhdəlikləri olan şəxslər; müvəqqəti olaraq xarici bazara vəsait qoyan banklar.

Sxem 7: 2013 -2018 – ci illərdə dünya valyuta bazarının dövriyyəsinin valyuta quruluşu (%)

Mənbə: <https://www.imf.org>

Sxem 8. 2013 -2018 - ci illərdə dünya valyuta bazarının dövriyyəsinin valyuta quruluşu (Reyting)

Mənbə: <https://www.imf.org>

Forvard müqavilə bazarı əsasən banklararasıdır. İri və ödəmə şirkətləri də bazarda irəliləyə bilər, lakin ənənəvi olaraq bankların vasitəçi xidmətlərindən istifadə edirlər.

Spot və forvard əməliyyatlarının birləşməsi (spot əməliyyatı ilə satın alınma və forvard sövdələşməsi ilə satın alınma və əksinə - spot əməliyyatı ilə satın alınma və forvard əməliyyatı ilə satın alınma) svop əməliyyatı adlanır.

Default svopları bir həftə müddətinə bağlanılır, alış spot dərəcəsi həyata keçirilir. Spot və irəli istiqamətlər arasındakı fərqə svop dərəcəsi deyilir. Svop əməliyyatlarının ənənəvi iştirakçıları gələcəkdə müəyyən olunmuş məzənnə ilə qaytarılması ilə bir-birindən xarici valyuta alan mərkəzi banklardır. Mərkəzi bank üçün belə bir əməliyyat tələbi, daxili valyuta bazarında milli valyutanın məzənnəsindəki dəyişkənliyi ödəmək üçün xarici valyuta müdaxilələrinə ehtiyac duyulduğundan qaynaqlanır. Svoplar, demək olar ki, bütün Avropa mərkəzi banklarının daimi təcrübəsidir. Ümumiyyətlə, svop əməliyyatları valyuta svoplarından fərqlənməlidir, çünki kredit öhdəliklərinin sabit dərəcəsi olan

öhdəliklər üçün dəyişkən dərəcəsi ilə faiz dərəcələri də mövcuddur. Xalis faiz svoplarından fərqli olaraq xarici valyuta svopları, eləcə də birləşmiş faiz dərəcəsi valyuta svopları real kapital axını ilə müşayiət olunur.

Svop əməliyyatları, bir gün müddətinə bağlandıqda qısa svop əməliyyatları formasını ala bilər və mövqeyi uzatmağa xidmət edə bilər, məsələn, ticarət günü ərzində məzənnə dəyişməyibsə, növbəti gün dəyişə bilər. Spot əməliyyatını uzatmaq üçün satılan valyuta kredit götürülür və pul bazarına bir gün qoyulur.

Valyuta əməliyyatlarının xüsusi bir növü - bir valyuta opsiyonu, opsiyon mükafatı üçün sahibinə (alıcıya) seçim edəndən (satıcıdan) əvvəlcədən müəyyən edilmiş məzənnə ilə razılaşdırılmış tarixə qədər istənilən vaxt əvvəlcədən təyin edilmiş valyuta almaq və ya satmaq hüququnu (lakin öhdəlik deyil) verir. Valyuta opsiyasından fərqli olaraq, forvard əməliyyatı, əksinə, hər iki tərəfi birləşdirir və müəyyən edilmiş tarixdə icrası məcburidir. Xarici valyuta opsiyonu məcburi deyil, xarici valyuta növü kimi qəbul edilə bilər (Kərimli İ., 2006: s.137).

Valyuta opsiyonu üçün əvvəlcədən müəyyən edilmiş məzənnəyə məşq qiyməti deyilir. Alıcının əksinə, seçim edən satıcı, alıcının seçim etməyi qərara aldığı təqdirdə müqavilədə göstərilən qiymətə satmaq və ya almaq barədə öhdəliklərini yerinə yetirməyə borcludur. Əks təqdirdə seçim vaxtında başa çatır.

İki növ opsiyon əməliyyatı var:

- opsiyon call - alış seçimi. Belə bir seçim sahibi razılaşdırılmış məbləği satıcıdan tətıl qiymətində və tətıl tarixində və ya razılaşdırılmış müddətdə almaq hüququna malikdir. Çağırış seçiminin tətıl qiyməti aktivin cari qiymətindən aşağıdırsa, o zaman bu seçim pul adlanır, əgər cari qiymətə bərabədirsə, nağdsızdır, mövcud qiymətdən yüksəkdirsə, nağdsızdır;

- opsiyon put - satış opsiyası. Opsion put, alıcını müəyyən bir qiymətə və ya müəyyən bir tarixdən əvvəl satın almaq və ya satmaq öhdəliyini deyil, alıcının haqqını verən müqavilədir. Yəni put, aktivin özü deyil, əsasən satmaq və ya satın almaq hüququ olan bir müqavilə adlanır.

Option müqaviləsinə müxtəlif korporativ münasibətlərin tənzimlənməsində rast gəlmək olar. Option hüququnu müəyyən edən şərtlərə, əsasən, özəl investisiyalar (private equity), riskli kapital (venture capital) və investisiya yatırımları çərçivəsində bağlanan müqavilələrdə əks olunur.

Almaniya hüququnda option müqaviləsi (optionsvertrag) geri çağırılmayan (geri götürülə bilməyən) oferta kimi qiymətləndirilir. Option müqaviləsinə bu yanaşma ABŞ hüququnda da var.

Option müqaviləsi sahibkarların tam praktiki məqsədlərini güdür. Biznes sahibləri və investorlar option vasitəsilə öz kapitallarının və korporativ nəzarətin çevik idarəetmə imkanlarını əldə edirlər. Məsələn, portfel investorları hər hansı şirkətin kapitalına daxil olduqda, option onlara əvvəlcədən razılaşdırılmış qiymətlə şirkətdən effektiv çıxış mexanizmini təqdim edir.

Bəzən valyuta törəmələrindən ayrı hesab edilən, lakin mahiyyət etibarilə onların tərkib hissəsi olan xarici valyuta əməliyyatlarının aparılması üçün başqa bir törəmə alət fyuçersdir. Valyuta fyuçersləri, törəmə kimi, forvarda ən yaxındır və gələcəkdə müəyyən bir müddətdə bir valyutanın digərinə əvvəlcədən müəyyən edilmiş qiymətə dəyişdirilməsi üçün mübadilə müqaviləsidir. Fyuçerslərin fərqli bir xüsusiyyəti, birja müqaviləsidir. Valyuta birjasında standart həcmdə satılır və alınır - çox (hər biri 10, 100, 1000 ədəd), birja tərəfindən müəyyən edilmiş son tarix (mart, iyun, sentyabr, dekabr). Birjadakı fyuçers qiyməti, bazarın təyin etdiyi ticarət gününün qiyməti, bir qayda olaraq, bu, birjanın bağlanışındakı qiymətdir.

Məzənnə dəyişkənliyindən mümkün itkiləri minimuma endirmək üçün treyderlər yalnız fyuçerslərdə fərziyyələr etmir, həm də açıq mövqeləri örtmək üçün hedcinq - sığorta əməliyyatlarını həyata keçirirlər. Hedcinq üsulu, fyuçerslərlə yanaşı, opsiyonları, svopları və s. daxildir və gələcəkdə xarici mövqeyi uzun bir mövqeyi hedc etmək üçün daha yüksək dərəcədə satmaqdan və ya gələcəkdə qısa bir mövqe üçün aşağı bir məzənnə ilə valyuta almaqdan ibarətdir.

Hedcinq sistemi, mövqelərin əhatəsi ilə yanaşı, valyuta bəndini və ödəniş şərtlərinin manipulyasiyasını da əhatə edir. Valyuta müddəası - ödənişin məzənnəsinin dəyişməsi əsasında malların qiymətində və ödəniş məbləğində

dəyişiklikdir. Dolayı və birbaşa valyuta müddəaları mövcuddur. Dolayı – xarici valyutanın bir vahidinə daxil olan dolların sayını göstərir. Birbaşa – bu və ya digər valyutanın ABŞ dollarına olan nisbətini ifadə edir.

Beynəlxalq praktikada müxtəlif məzənnələrdə dəyişikliklərin mütənasibliyini təmin edən çoxrəqəmli bir bənd geniş istifadə olunur. Belə bir qeyd mübadilə məzənnələrinin orta dəyərindən faiz dəyişikliyinə ədədi ortasına əsaslanır. Birləşdirilmiş valyuta və əmtəə maddələrindən istifadə edərkən, ödəniş məbləği məzənnə və əmtəə qiymətlərindəki dəyişikliklər əsasında tənzimlənir. Ödəmə şərtlərinin manipulyasiyası, valyutanın digər tərəflərdən alındıqdan sonra çatdırıla biləcəyi bir vəziyyətə çatmaq üçün həyata keçirilir.

2.3. Beynəlxalq valyuta bazarında əməliyyatların tədiyə balansını xidmətləndirməsi

Ödəniş balansı - bu, ölkənin müəyyən müddətə (3,6,9 ay, 1 il) xarici iqtisadi fəaliyyətinə dair statistik hesabatdır; ölkədəki ödənişlərin və nağd pul daxilolmalarının müəyyən bir müddət ərzində həyata keçirilən bütün xarici iqtisadi əməliyyatların göstəricisidir.

Ölkənin dünya iqtisadi münasibətləri sistemindəki mövqeyini, güclü və zəif tərəflərini göstərir, yəni ölkə valyuta qazanır və ölkənin balansında əməliyyatlar balansının kəsiri olan müsbət saldo var (Варламова Т. П., Варламова М. А., 2010).

Tədiyə balansı, hökumətin iqtisadi siyasətin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində nəzərə aldığı ölkənin xarici iqtisadi fəaliyyətinin miqyasını və nəticələrini əks etdirir.

2019-cu ildə tədiyə balansının ümumi profisiti həm neft qiymətinin yüksək olması, həm də Cari Əməliyyatlar Balansında yaranmış müsbət tendensiyalar hesabına formalaşmışdır. Cari Əməliyyatlar Balansında yaranmış 4 milyard dollarlıq profisit ehtiyat aktivlərinin 4.2 milyard dollar artmasını şərtləndirmişdir.

2019-cu ildə cari əməliyyatlar hesabının profisiti ötən ilin müvafiq dövrünə nəzərən 21.3% azalaraq 4 milyard dollar təşkil etmişdir. Neft-qaz sektoru üzrə

profisit ötən ilin müvafiq dövrünə nəzərən 6.9% (677 mln.dollar) azalaraq 9.2 milyard dollar, qeyri-neft sektoru üzrə CƏB kəsiri isə 8.5% (408 mln.dollar) artaraq 5.2 milyard dollar məbləğində olmuşdur. Nəticədə cari əməliyyatlar hesabında neft-qaz sektorunun profisiti qeyri-neft sektorunun kəsirini tam örtmüşdür. CƏB profisitinin əsas səbəbi xarici ticarət və təkrar gəlirlər balanslarında formalaşan profisit xidmətlər və ilkin gəlirlər balanslarında yaranmış kəsiri tam örtməsi ilə əlaqədardır (<https://www.cbar.az/page-43/external-sector-statistics>, 2020)

Cədvəl 9. 2019-cu ildə tədiyə balansının əsas göstəriciləri (milyrd. dollar)

<i>Cari əməliyyatlar</i>	4 003.0
Xarici ticarət balansı	6 896.7
Xidmətlər balansı	-1 841.4
İlkin gəlirlər balansı	- 1 446.7
- <i>İnvestisiya gəlirlərinin repatriasiyası</i>	- 1 257.8
Təkrar gəlirlər balansı	394.4
<i>Kapital hesabı</i>	- 3.7
<i>Maliyyə hesabı</i>	
Xalis maliyyə aktivləri	- 339.9
o cümlədən:	590.3
- <i>xaricə yönəldilmiş birbaşa investisiyalar</i>	
- <i>portfel investisiyaları</i>	1 665.1
- <i>digər investisiyalar</i>	299.1
Xalis maliyyə öhdəlikləri	- 1 373.9
o cümlədən:	250.4
- <i>Azərbaycana cəlb olunmuş birbaşa investisiyalar</i>	
	2 669.8
- <i>cəlb olunmuş investisiyaların repatriasiyası</i>	- 2 365.6
- <i>neft bonusu</i>	450.8
- <i>portfel investisiyaları</i>	- 199.8
- <i>törəmə maliyyə alətləri</i>	- 3.9
- <i>digər investisiyalar</i>	- 300.9
<i>Balanslaşdırıcı maddələr</i>	507.4
<i>Tədiyə balansının ümumi saldosu (Ölkənin ehtiyat aktivlərinin dəyişməsi; “+” artım, “-” azalma)</i>	4 166.8

Mənbə: <https://www.cbar.az/page-43/external-sector-statistics>

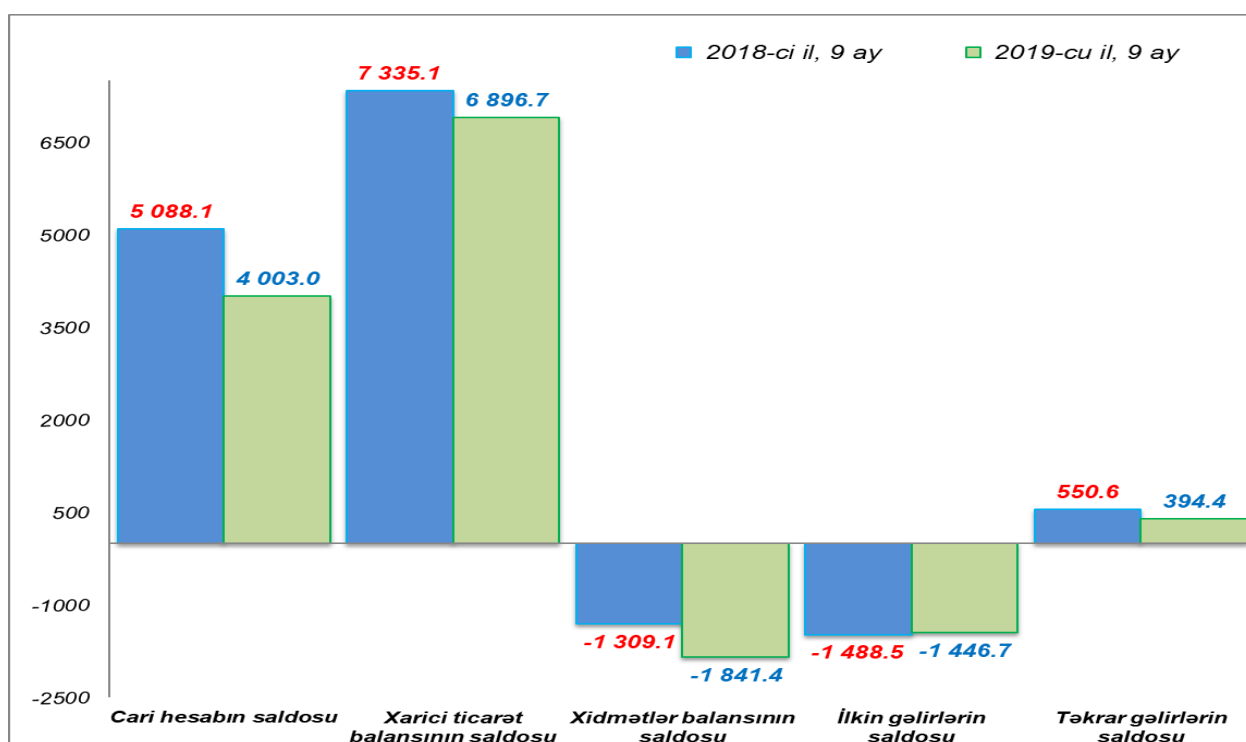
Beynəlxalq Valyuta Fondu tərəfindən tövsiyə olunan tədiyyə balansının tam sxemi 112 müddəadan ibarətdir, genişləndirilmiş sxemdə üç hissəyə bölmək üçün 7 blok (qrup) var.

Beləliklə, bir qədər sadələşdirilmiş formada tədiyyə balansının quruluşunu aşağıdakı kimi təqdim etmək olar:

- I. Cari tədiyyə balansı və ya cari hesab qalığı;
- II. Kapital hərəkəti balansı (kapitalın idxal-ixracı);
- III. Ölkənin rəsmi ehtiyatları.

I. Cari tədiyyə balansının maddələri əsasdır; bu maddələrin balansı ölkəni xalis ixracatçı və ya kapital idxalı kimi xarakterizə edir. Qalan müddəalar balans hesab olunur, yəni cari hesab balansını tənzimləyirlər. Mövcud tədiyyə balansının xroniki müsbət saldosu, bir qayda olaraq, üzən (bazar) rejimində yüksələcək (yenidən qiymətləndirmə) milli valyutanın dəyərsizləşdirilmiş məzənnəsini göstərir.

Sxem 9. Cari əməliyyatlar hesabı

Mənbə: <https://www.cbar.az/page-43/external-sector-statistics>

Əksinə, cari tədiyyə balansının xroniki çatışmazlığı, milli valyutanı dollar və ya digər sərbəst dönerli valyutaya satın alacaq mərkəzi bankın müdaxiləsi ilə qanunvericiliklə dəstəklənməzsə, ucuzlaşacaq (devalvasiya ediləcək).

1. Cari tədiyyə balansının ilk maddəsi malların ixracından əldə olunan gəlir və malların idxalı üçün ödənişlər, "fob" qiymətlərində ifadə olunur, yəni sığorta və daşınma xərcləri istisna olmaqla, sığorta və yük də daxil olmaqla "sif" qiymətlərində idxalı göstərən gömrük statistikasından fərqlidir.

2. Cari tədiyyə balansının digər maddələri müxtəlif xidmətlərin göstərilməsindən və alınmasından daxilolmalardır.

Bunlara daxildir:

- nəqliyyat, sığorta, rabitə, ezamiyyət, turizm, elmi və texnoloji mübadilə (patentlər, lisenziyalar, qonorar və s.), lizinq (avadanlıqların, avtomobillərin uzunmüddətli icarəsi və s.) üçün daxilolmalar;

- dövlət və özəl, qısamüddətli və uzunmüddətli kapitaldan, xaricə ixrac edilən və bu ölkənin iqtisadiyyatına bu və ya digər formada qoyulmuş xarici kapital üzrə ödənişlər. Burada kapitalın özünün deyil, kapitalla gəlir və xərclərin - faiz, dividendlər, mənfəət hərəkəti göstərilir; Buraya qaytarılmayan yenidən investisiya qoyuluşu daxildir;

- mövcud tədiyyə balansına xarici ölkələrdə səfirliklərin və digər nümayəndəliklərin, hərbi bazaların saxlanması da daxil olmaqla xaricdəki dövlət inzibati, hərbi və digər xərclər daxildir; hərbi əməliyyatlar, xüsusilə terrorizmə qarşı mübarizə; xarici ölkələrə geri dönməz və güzəştli yardım (hərbi, texniki, ərzaq və digər), beynəlxalq təşkilatlara töhfələr; digər birtərəfli köçürmələr: dövlət pensiyaları, xarici işçilərin, mütəxəssislərin xüsusi pul köçürmələri.

Cari hesabın qalığı mənfəəti və ya müsbət ola bilər. Mövcud tədiyyə balansının xroniki kəsiri ümumiyyətlə milli valyutanın ucuzlaşması istiqamətində məzənnəsinə təsir göstərir. Məzənnə enişləri milli mal ixracatçılarına faydalıdır, çünki bazarda bir qiymət üstünlüyü alırlar və qazanılan xarici valyuta yüksək məzənnə ilə milli valyutaya dəyişdirilir. Aşağı bir məzənnə, idxal edənlər üçün əlverişsizdir idxal malların daxili bazarda qiymət artımı və satışları azalır.

Əksinə, mövcud tədiyyə balansının xroniki aktiv (profisiti) kimi ixracatçılar üçün olduqca arzuolunmaz olan milli valyutanın məzənnəsinin artmasına səbəb olacaqdır onların mal və xidmətləri xarici bazarlarda qiymət artacaq və valyuta milli valyutaya aşağı məzənnə ilə dəyişdiriləcəkdir. Yüksək məzənnə kapital ixracını və mal idxalını stimullaşdıracaqdır.

Bu kəsir ya rəsmi ehtiyatlardan, ya da özəl və ya rəsmi mənbələrdən xarici kapital cəlb olunmaqla ödənilməlidir. Mənfi salonun xarici borc mənbələri (kreditlər) ilə örtülməsi xarici borcu (xarici borc) təşkil edir. Ölkələr xarici mənbələrdən yalnız tədiyyə balans kəsirini ödəmək üçün deyil, həm də daxili ehtiyaclar üçün borc alırlar: dövlət büdcəsini doldurmaq, iqtisadi islahatlar aparmaq və s. inkişaf etmiş ölkələr, inkişaf etməkdə olan ölkələrin yarısından çoxu və Mərkəzi və Şərqi Avropanın bəzi ölkələri (CEE) varlı borcludurlar, yəni borc öhdəliklərini vaxtında ödəyirlər (Варламова Т. П., Варламова М. А., 2010).

55 inkişaf etməkdə olan ölkə, keçmiş SSRİ respublikaları və bəzi ABŞ ölkələri borc öhdəliklərini pozur, borcları verir, BVF-yə, xarici kreditor dövlətlərə və kreditor banklara borcların bir hissəsinin silinməsi (bağışlanması), ödənişlərin köçürülməsi, borcların səhmlərə və digər aktivlərə çevrilməsi tələbi ilə müraciət edirlər.

II. Kapital axınları balans uzunmüddətli və qısamüddətli kapitalın hərəkətini göstərir.

Buraya aşağıdakı müddəalar daxildir:

“Birbaşa investisiya və digər uzunmüddətli kapital.” Bu yazıya aşağıdakılar daxildir:

- a) birbaşa və portfel investisiyaları;
- b) digər uzunmüddətli kapital, o cümlədən:
 - uzunmüddətli dövlət və özəl bank kreditləri;
 - əvvəllər alınmış (verilən) kreditlər üzrə borcun əsas hissəsinin ödənilməsi (alınması);
 - beynəlxalq bankların və maliyyə qurumlarının abunə istiqrazları.

- “Qısamüddətli kapital.” Bu müddəada bir ilədək investisiya qoyuluşları, əsasən qısamüddətli dövlət qiymətli kağızları öhdəlikləri, bank depozitləri və banklararası borclar, qısamüddətli kreditlər hərəkəti əks olunur.

- “Səhvlər və nöqsanlar” müddəasında qaçaqmalçılıq və qanunsuz kapital uçuşu da var.

Rəsmi ehtiyatlara aşağıdakılar daxildir:

- 1) xarici valyuta aktivləri;
- 2) milyonlarla unsiya dövlət qızıl ehtiyatı;
- 3) xüsusi rəsmi hüquqları (SDR);
- 4) BVF-də ehtiyat mövqə;
- 5) digər tələblər.

Rəsmi ehtiyatlar, xüsusən də konvertasiya olunmayan valyutalar və birinci dərəcəli borcalanlar olmayan ölkələrdə vacib bir funksionu yerinə yetirir. Ölkənin ödəmə qabiliyyətinə inamı artırır, məzənnəni qorumaq üçün bir vasitə kimi xidmət edirlər. Dünyanın bütün ölkələrinin rəsmi ehtiyatlarının məcmusu beynəlxalq likvidliyi təşkil edir. Qızıl demonetləşdirilir, yəni valyuta deyil, ödənilə bilməz, yüksək likvidliyə malik deyil, nağd pula çevirmək asan deyil. Buna baxmayaraq, bütün ölkələr və xüsusilə inkişaf etmiş ölkələr qızıl ehtiyatını rəsmi ehtiyat kimi saxlayır.

Cari tədiyyə balansının balanssızlığı qlobal iqtisadiyyatın xarakterik xüsusiyyətidir.

Valyuta hərəkətinin ümumi ifadəsi tədiyyə balansında əks olunur. Ödəniş balans, müəyyən bir müddət üçün bir ölkənin aldığı ödənişlərin miqdarı ilə eyni müddətdə xaricə köçürülən ödənişlərin miqdarı arasında hər bir ölkənin valyutasında ifadə olunan nisbətdir. Tədiyyə balansı malların və kapitalın hərəkətini əks etdirir və bütün əməliyyatlardan xalis valyuta mənfəətini göstərir.

Ödəniş balans beynəlxalq ödəmələr balans sisteminin elementidir. Beynəlxalq hesablaşmaların qalıqları bir ölkənin digər ölkələrə nisbətən pul tələbləri və öhdəlikləri, daxilolmaları və ödənişləri nisbətidir. Bu cür qalıqların əsas növləri hesablaşma, beynəlxalq borc və ödənişdir (Де Ковни III., Такки К., 2016).

Hesablaşma balansı - bu, ödənişlərin vaxtından asılı olmayaraq, müəyyən bir ölkənin (istənilən tarixdə və ya dövrdə) digər ölkələrə münasibətdə tələb və öhdəliklərinin nisbətidir. Balans hesabatı müəyyən bir tarixdə ölkənin beynəlxalq investisiya üzrə mövqeyini əks etdirir. Beynəlxalq investisiya mövqeyi rezidentlərin xarici aktivlərinin həcmi və quruluşunu xarakterizə edir. rezidentlərin qeyri-rezidentlərə olan tələbləri, habelə rezidentlərin xarici öhdəliklərinin həcmi və quruluşu. Aktiv və öhdəliklərin müqayisəsinə əsasən xarici dünyadan (qeyri-rezidentlərdən) verilən və ya borc götürülmüş milli sərvətin payına bərabər olan ölkənin xalis investisiya mövqeyini əldə etmək mümkündür. Müəyyən bir dövr üçün balans hesabatı yalnız bir ölkənin digər ölkələrə münasibətdə tələb və öhdəliklərinin dinamikasını göstərir; lakin bütövlükdə ölkənin pul və maliyyə vəziyyətini aşkar etməyə imkan vermir. Müəyyən bir tarix üçün tarazlıq ölkənin beynəlxalq hesablaşma mövqeyini xarakterizə edir. Mənfəət, bir ölkənin cəlb etdiklərindən daha çox kredit verdiyi və investisiya etdiyi bir vəziyyəti xarakterizə edir. Passiv bir tarazlıq ölkənin xalis borclu kimi mövqeyini xarakterizə edir və xarici ölkələrə gələcək ödənişlərinin həcmi göstərir.

Beynəlxalq borc qalığı xarici ölkələrin maliyyə statistikasına praktikasındakı istifadə olunur və balans hesabatında əks olunan məlumatlara yaxındır.

Ödənişlərin balansı - başqa ölkələrə ölkə tərəfindən faktiki ödənişlər nisbəti və vaxt müəyyən bir müddət üçün digər ölkələrin tərəfindən qəbul gəlir. Ödəniş balansı müəyyən bir tarix üçün fərqlənir. Gündəlik dəyişən ödəniş və daxilolma nisbəti şəklində mövcuddur və milli valyutanın məzənnəsinə təsir göstərir. Xarici valyuta mənfəəti ödənişləri üstələyirsə və ödənişlər daxilolmaları aşırırsa passiv olaraq tədiyyə balansı aktivdir. Əksər ölkələrin tədiyyə balansının tərtib edilməsi üçün əsas göstəricilər ümumdünya xarakter daşıyacaq və onları müqayisə etməyə imkan verən BVF tövsiyələridir.

Ödəniş balansının əsasını ikiqat yazılış metodu təşkil edir. Hər əməliyyatın iki dəfə əks olunduğu beynəlxalq əməliyyatlar - bir maddənin krediti və digərinin debeti üzrə. Bu qaydanın sadə iqtisadi təfsiri var: tədiyyə balansındakı daxilolmaların əksəriyyəti iqtisadi dəyərlərin mübadiləsi ilə əlaqəli əməliyyatlara

aidir. Bütün kredit əməliyyatlarının məbləği debet məbləğinə uyğun olmalıdır. Praktikada, bütün əməliyyatları tam əhatə etməsinin mürəkkəbliyi, qiymət heterojenliyi, əməliyyatların qeydiyyatı vaxtındakı fərqlər və digər səbəblərə görə belə bir vəziyyət əlçatmazdır. Bir qayda olaraq, bu maddədəki məbləğ azdır və sabitdir, lakin kəskin şəkildə artır və tədiyyə balansı statistikasına görə xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının hesabatlarına zəif nəzarət edən ölkələrdə təsirli ölçüyə çata bilər.

Beynəlxalq Valyuta Fondu tərəfindən istifadə olunan maddələrin təsnifatına uyğun olaraq tədiyyə balansı iki böyük hissədən ibarətdir: cari hesab balansı və kapital və maliyyə alətləri ilə əməliyyatlar balansı.

Cari əməliyyatlar mallar, xidmətlər və gəlirlə aparılan əməliyyatlardır. Mallar və xidmətlər ilə əməliyyatlar balansı istifadə metodundan hesablanmış ümumi daxili məhsulun tərkib hissələrindən biridir. Kapital əməliyyatları investisiya fəaliyyəti ilə əlaqədardır və aktiv və öhdəliklərlə əməliyyatları təmsil edir.

Mənfi və ya müsbət balans anlayışı yalnız tədiyyə balansını fərdi hissələrinə aiddir. Qeyd etmək lazımdır ki, mühasibat balansının milli iqtisadiyyata təsiri baxımından birmənalı olaraq təfsir edilə bilməz. İqtisadi siyasətin məqsədlərindən asılı olaraq ayrı-ayrı maddələr üçün həm mənfi, həm də müsbət balans həm müsbət, həm də mənfi olaraq qəbul edilə bilər.

Cari hesab balansı ticarət balansından, xidmətlər balansından, xarici investisiyalardan gəlirlər və onlar üzrə ödənişlər, mükafat və cari köçürmələrdən ibarətdir.

Bütün valyuta əməliyyatları bölünür:

- rezident tərəfindən qanuni olaraq valyuta dəyərlərini rezidentin lehinə alması və valyuta dəyərlərindən ödəniş vasitəsi kimi istifadə edilməsi barədə;

- rezidentin qeyri-rezidentdən və ya qeyri-rezidentdən rezidentdən alması və rezident tərəfindən qeyri-rezidentin lehinə və ya qeyri-rezident tərəfindən valyuta dəyərlərinin, Azərbaycan Respublikasının valyutasının və daxili qiymətli kağızların rezidentinin xeyrinə özgəninkiləşdirilməsi qanuni olaraq, valyuta

dəyərlərindən, Azərbaycan Respublikasının valyutasından və daxili qiymətli kağızlardan ödəniş vasitəsi kimi istifadə edilməsi;

- qeyri-rezidentin qeyri-rezident tərəfindən alınması və qeyri-rezident tərəfindən qeyri-rezidentin lehinə valyuta dəyərlərinin, Azərbaycan Respublikasının valyutasının və daxili qiymətli kağızların qanuni olaraq alınması, habelə valyuta dəyərlərindən, Azərbaycan Respublikasının valyutasından və daxili qiymətli kağızlardan ödəniş vasitəsi kimi istifadə edilməsi;

- Azərbaycandan valyuta dəyərləri, Azərbaycan Respublikasının valyutası və daxili qiymətli kağızların idxalı və ixracı;

- xarici valyutanın, Azərbaycan Respublikasının valyutasının, daxili və xarici qiymətli kağızların Azərbaycan ərazisindən kənarda açılmış hesabdan Azərbaycanda açılmış eyni şəxsin hesabına və Azərbaycanda açılmış hesabdan həmin şəxsin hesabına köçürülməsi;

- Azərbaycan Respublikasının valyuta rezidenti olmayan şəxs tərəfindən Azərbaycanda açılmış hesabdan (hesab bölməsindən) Azərbaycanda açılmış eyni şəxsin hesabına (hesab bölməsi) köçürmə.

Qeyd etmək lazımdır ki, bütün valyuta əməliyyatları bir-biri ilə sıx bağlıdır və bu baxımdan xarici valyuta ilə bütün əməliyyatları dəqiq təsnifləşdirmək çox çətindir. Onların bəzi növlərini nəzərdən keçirək.

1. Müştərilərin xarici valyuta hesablarının açılması və aparılması aşağıdakılardan ibarətdir:

- hüquqi şəxslər (rezidentlər və qeyri-rezidentlər) və fiziki şəxslər üçün xarici valyuta hesablarının açılması;

- hesablar üzrə faiz dərəcələrinə hesablama;

- overdraftların verilməsi;

- əməliyyatlar başa çatdıqda hesabatların verilməsi;

- istənilən müddət üçün hesab arxivinin qeydiyyatı;

- müştərilərin xarici valyutadakı hesablarında olan vəsaitlərlə bağlı əməliyyatların aparılması (təqdim olunan sənədlərin ödənilməsi, xarici valyutanın müştərilərin hesabına alınması və satılması);

- ixrac-idxal əməliyyatlarına nəzarət.

2. Kommersiya bankının ticarətdən kənar əməliyyatları. Bu əməliyyatlara malların və xidmətlərin idxalı və ixracı, kapital axını üzrə hesablaşmalarla əlaqəli olmayan müştəri xidmətləri əməliyyatları daxildir. Ticarət olmayan əməliyyatların aşağıdakı növləri fərqləndirilir:

- xarici valyutada nağd xarici valyuta və ödəniş sənədlərinin alqı-satqısı;
- xarici valyuta və ödəniş sənədlərinin xarici valyutada toplanması;
- bank müştərilərinin plastik kartlarının buraxılması və onlara xidmət göstərilməsi;
- xarici bankların səyahət çeklərinin alınması (ödənilməsi);
- nağd akkreditivlərin ödənilməsi və oxşar akkreditivlərin verilməsi.

Ticarət olmayan əməliyyatlar, fərdi növləri baxımından, bir bankın müştərilərin cəlb edilməsi üçün kommersiya banklarının rəqabətində mühüm rol oynayan daha geniş bank xidmətləri təqdim etməsi üçün böyük əhəmiyyət qazandı. Plastik kartların verilməsi, xaricə pul köçürmələri, akkreditivlərin ödənilməsi və verilməsi, səyahət çeklərinin alınması kimi əməliyyatlar olmadan müştərilərlə gündəlik iş demək olar ki, mümkün deyil.

Nağd xarici valyutanın alqı-satqısı əsas ticarət əməliyyatlarından biridir. Kommersiya banklarının mübadilə şöbələrinin fəaliyyəti reklam bankı, müştərilərin banka cəlb edilməsi vasitəsi kimi çıxış edir və kommersiya bankına real gəlir gətirir.

3. Xarici banklarla müxbir münasibətlərinin qurulması. Bu əməliyyat bankın beynəlxalq ödənişlər etməsi üçün lazımdır. Müəyyən bir xarici bankla müxbir münasibətlərinin qurulması ilə bağlı qərarların qəbul edilməsi müştərilərin mütəmadi ixrac-idxal əməliyyatlarına xidmət etmək üçün real ehtiyaca əsaslanmalıdır.

Beynəlxalq hesablaşmalar üçün bank xarici banklarda və NOSTRO və LORO-da müxbir hesablarında açılır. NOSTRO hesabı, kommersiya bankı adına müxbir bankda açılmış cari hesabdır. LORO hesabı, kommersiya bankında müxbir bankın adına açılmış cari hesabdır.

4. Çevrilmə əməliyyatları. Valyuta konversiyası, cari məzənnə ilə bir valyutanın digərinə dəyişdirilməsidir.

Valyuta məzənnəsi - bir ölkənin pul vahidinin digər ölkənin pul vahidlərində ifadə olunan məzənnə dəyəridir. Xarici valyutanı daha dəqiq qiymətləndirmək üçün məzənnə dörd-beş onluq yerlərinə dəqiqliyi ilə təyin olunur. Xarici valyutanı milli valyutada dəyərləndirməklə qurulan məzənnə birbaşa təklif deyilir.

Çevrilmə əməliyyatlarının əsas funksiyaları bunlardır:

- mal və xidmət ticarəti, kapital və kreditlərin hərəkətində qarşılıqlı valyuta mübadiləsinin həyata keçirilməsi;

- dünya və milli bazarların qiymətləri və müxtəlif ölkələrin maya dəyəri göstəricilərinin müqayisəsi (ÜMM, adambaşına düşən ÜMM və s.);

- bankların və müəssisələrin xarici valyutadakı aktivlərinin dövrü olaraq yenidən qiymətləndirilməsi.

Məzənnə daim dəyişkəndir və gün ərzində bir neçə dəfə dəyişə bilər. Valyuta bazarındakı səviyyəsini nəzərə alaraq beynəlxalq investisiya və xarici ticarətlə əlaqəli valyutaların alqı-satqısı əməliyyatları və s.

Valyuta məzənnələrinin dəyişməsi dünya ticarətindəki malların dəyərinə və bu valyutalarda ifadə olunan birbaşa və portfel investisiyalarının dəyərinə birbaşa təsir göstərir. Ümumiyyətlə, bu təsir aşağıdakılara səbəb olur:

- milli valyutanın dəyərdən düşməsi dünya bazarında milli malların xarici valyutada ifadə olunan ucuzlaşmasına səbəb olur və bu da ixracın artmasına səbəb olur və nəticədə daha rəqabətə çevrilir. Eyni zamanda, milli valyutada ifadə olunan xarici malların qiyməti daha da yüksəlir, nəticədə onların idxalı azalır. Milli valyutanın dəyərdən düşməsi nəticəsində xarici aktivlər üçün milli aktivlər və qiymətli kağızlar daha ucuz və cəlbedici olur, bu da xaricdən kapital axınının artmasına səbəb olur;

- milli valyutanın məzənnəsinin artması dünya bazarlarında milli malların xarici valyutalarda qiymətlərinin artmasına səbəb olur və bu da onların ixracının azalmasına səbəb olur və nəticədə rəqabət az olur. Eyni zamanda, milli valyutada ifadə olunan idxal mallarının qiymətləri azalır ki, bu da milli aktivlərin və xarici

valyutaya nisbətən qiymətli kağızların qiymətinin artmasına səbəb olur, bu da xaricə kapital axınının artmasına səbəb olur.

Sabit (möhkəm) məzənnə, qanunla müəyyən edilmiş valyutalar arasındakı rəsmi nisbətdir.

Üzən məzənnə, ayrı-ayrı valyutaların və ya bir sıra valyutaların (valyuta səbətinin) məzənnələrinin dinamikası nəzərə alınmaqla qurulan məzənnə rejiminin müəyyən bir seçim azadlığını təmin edən dəyişkən bir məzənnədir.

Çarpaz məzənnə də var - bu valyutaların üçüncü valyutaya nisbətlərinə görə müəyyən olunan iki valyuta arasındakı nisbət.

III FƏSİL. BEYNƏLXALQ VALYUTA BAZARININ FƏALİYYƏTİNİN MÜASİR İNKİŞAF MEYİLLƏRİ

3.1. Dünya ehtiyat valyutalarının güc nisbətinin meylləri

Hər hansı bir ölkədə müəyyən vəzifələri yerinə yetirmək üçün nəzərdə tutulmuş Mərkəzi Bank var. Müəyyən bir dövlətin valyutasının sabitliyinə əsasən onun qızıl və valyuta ehtiyatları təsir göstərir.

Mərkəzi bank öz işini müxtəlif əməliyyatlar həyata keçirir. Bütün bu əməliyyatlar balans hesabatında əks olunur, burada öhdəliklər Mərkəzi Bankın öhdəlikləri, əsas payı milli valyuta olduğu halda aktivlər bu öhdəliklərin təminatını əks etdirir. Aktivlərin bir hissəsi olaraq, ilk mövqelər, bir qayda olaraq, qızıl və valyuta ehtiyatları tutur.

Dövlətin qızıl-valyuta ehtiyatının yaradılmasında iştirak edən və bununla da milli valyutasını dəstəkləyən valyutaya ehtiyat deyilir. Tipik olaraq, Mərkəzi Bankın ehtiyatı bir neçə valyutadan ibarətdir. Hər hansı bir ölkənin öz istəyi ilə ehtiyat valyuta seçmək hüququ var, baxmayaraq ki, zəif bir valyutanın milli məzənnəni dəstəkləyə bilməyəcəyi şübhəsizdir. Bu əsasda, dövlət ehtiyatına ümumiyyətlə inflyasiya az olan ölkələrə aid olan dünya bazarında sitat gətirilən etibarlı valyutalar daxildir (Алекперов А. А., Кулиев Т. А., 2019).

Ehtiyat valyutalar:

- investisiya aktivləri;
- valyuta müdaxilələri üçün milli valyuta məzənnəsi tənzimləyicisi;
- ixrac əməliyyatları zamanı dövlətin hesablaşma vasitələri.

Dünya ehtiyat valyutalarının tərkibi Beynəlxalq Valyuta Fondu tərəfindən müəyyən edilir. BVF niyə dünyaya hansı valyutaların daxil olmasına qərar verir? Güman ki, bu kredit təşkilatı dünyada ən böyükdür və borc verdiyi ölkələrin iqtisadi vəziyyəti və valyuta ehtiyatları haqqında təsəvvürə malikdir. Bundan əlavə, BVF dünyanın ən populyar ehtiyat valyutası olan ABŞ-da yerləşir.

BVF-nin bir ölkənin valyutasını dünya ehtiyatına daxil etmək qərarı ilk növbədə milli iqtisadiyyatın miqyasına və inkişafına təsir göstərir. Ölkənin iqtisadi sisteminin miqyası və inkişaf dərəcəsi anlayışları ilk baxışdan görünə biləcəyi kimi eyni deyil. Məsələn, bir neçə əsr əvvəl İngiltərə funtu dünya valyutası kimi çıxış etdi, baxmayaraq ki, Böyük Britaniya iqtisadiyyat baxımından Amerikadan xeyli aşağı idi, lakin inkişafından xeyli qabaqda idi. Digər tərəfdən, Çin yuanın dünya ehtiyat valyutalarına son dövrdə daxil olması bu ölkənin iqtisadiyyatında ciddi artımın nəticəsi idi (bir çox maliyyə analitikləri Çinin dünyada lider mövqeyini irəli sürür). Qeyd edək ki, Çin iqtisadiyyatı inkişaf etmiş deyil inkişaf etmiş hesab olunur.

Dünya (ehtiyat və ya əsas) valyutaların olması beynəlxalq iqtisadiyyatı sabitləşdirir. Əvvəllər onlar xammal və malların, əsasən qızıl və neft satışında hesablaşmalar üçün birjalarda istifadə olunurdu. İndi onların funksiyaları xeyli genişləndi, buna görə ehtiyat valyutalar istifadə olunur:

- investisiya aktivləri kimi, çünki digər bütün valyutalara nisbətən qiymət artımı var;
- əməliyyatlar bağlayarkən beynəlxalq bazarda fiziki, hüquqi şəxslər və hökumət təşkilatları arasında hesablaşmalar üçün;
- digər ölkələrin banknotlarının konvertasiyası üçün (klirinq valyutası kimi);
- valyuta müdaxilələri üçün, məsələn, ixrac məhsullarının rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün valyutalarını zəiflətmək;
- böhran dövründə valyutalarının sabit bir məzənnəsini qorumaq üçün ehtiyatların yığılması və sonradan toplanmış ehtiyatların satılması üçün.

Valyuta ehtiyat statusuna sahib olan bir ölkə beynəlxalq bazarda bir sıra üstünlüklərə malikdir:

- davamlı böyüməsinə səbəb olan sərt valyuta alırlar və bu, iqtisadiyyatı canlandırmağa imkan verir;
- kəsir balansını ödəmək üçün dövriyyədəki pul kütləsinin həcmi öz iqtisadiyyatı üçün nəticələr vermədən artır bilərsiniz;

- ölkədə yerləşən baş firma ilə milli firmaların və beynəlxalq korporasiyaların mövqelərinin möhkəmləndirilməsi.

İstənilən valyuta, əsas tələblərə cavab verərsə, ehtiyat ola bilər və dövlət səriştəli maliyyə siyasəti hazırlayır. Valyutaları ehtiyat olaraq yerləşdirilən ölkələr (və ya birliklər) dünyada ən böyük iqtisadi təsirə malikdirlər (Алексей К., 2014).

1944-cü ilə qədər İngiltərə funtu tək dünya valyutası kimi istifadə edildi - Böyük Britaniyanın müstəmləkə genişlənməsi və iqtisadi qüdrəti səbəbindən ən böyük dünya valyutası idi. Lakin İkinci Dünya Müharibəsi illərində İngiltərə qüvvələri həm də valyuta ehtiyatları əhəmiyyətli dərəcədə tükəndi, buna görə də ABŞ dolları ikinci ehtiyat valyuta kimi təqdim edildi. Tez bir zamanda dünya iqtisadiyyatında lider mövqe tutdu.

1976-cı ildə pul vahidlərinin qızıla olan məzənnələrinin artması ləğv edildikdən sonra, sabitlik üçün ehtiyat valyutalar hovuzuna alman markası və yapon yen əlavə edildi.

1999-cu ildə Avropada ümumi valyuta tətbiq edildikdən sonra marka avro ilə əvəz olundu. Beynəlxalq valyutalar siyahısında İsveçrə frankı da var.

Beynəlxalq Valyuta Fondu yarandıqdan sonra iştirakçı ölkələr süni ehtiyat valyuta - SDR yaradılması barədə razılığa gəldilər. Yalnız BVF məqsədləri üçün istifadə olunur.

2016-cı ildə Çin yuanı dünya valyutaları siyahısına daxil edildi. Düzdür, klirinq valyutaları arasında deyil və sərbəst dönüşüm mülkiyyətinə malik deyil, buna görə də yığılması ilə əksər ölkələrdə müəyyən çətinliklər var.

Bu gün əksər dövlətlərin mərkəzi bankları bir neçə dünya ehtiyat valyutalarını özlərinin aktivləri kimi istifadə edirlər.

Dünya ehtiyat fondu virtual nağdsız valyutasını buraxır. Müxtəlif nisbətlərdə bir neçə dünya ehtiyat valyutalarını təqdim edir; SDR-də hansı valyutaların təqdim ediləcəyi ilə bağlı qərar, habelə ümumi sərbəstdəki payı hər 5 ildən bir qəbul edilir. Ən son düzəlişin nəticəsi Çin yuanının SDR-ə daxil olması idi.

Sadalanan valyuta vahidlərindən əlavə Kanada və Avstraliya dolları da dünya valyutalarına daxildir. Bu statusu da bir müddət əvvəl aldılar və ümumi dünya

ehtiyatlarında kiçik bir paya sahibdirlər. Hesabatlarda, onlar ümumiyyətlə "digər valyutalar" kimi görünürlər.

Cədvəl 10: Dünya ehtiyat valyutaları

Valyuta	Funksiyası
Amerika dolları	Bu son bir neçə onillikdə əsas dünya valyutasıdır. ABŞ-ın milli valyutası dünya miqyasında valyuta ehtiyatlarının 60% -dən çoxunu təşkil edir.
Euro	Dünya ehtiyat valyutaları siyahısında Avropa valyutası ABŞ dollarından sonra ikinci yerdədir və dünya ehtiyatlarının təxminən 25% -ni təşkil edir. Dollar və avro dünya güclərinin mərkəzi banklarının valyuta aktivlərində iki əsas rəqibdir. Ümumi Avropa valyutası meydana çıxmazdan əvvəl, qlobal ehtiyat valyutalarına Alman markası və Avropa ölkələrinin bir sıra digər milli valyutaları daxil idi.
Britaniya funtu	18-ci əsrdən qızıl standartının tətbiqinə qədər (20-ci əsrin əvvəlləri) Britaniya funtu əsas dünya valyutası olaraq qaldı. Ancaq qızıl standartını dollar standartı ilə əvəz etdikdən sonra ABŞ dollarına, bundan sonra digər ölkələrin valyutalarına yol verərək arxa plana keçdi. Yalnız son bir neçə ildə İngiltərə funtu valyuta ehtiyatlarında mövqeyini bərpa etməyə başladı və bu gün dünya valyuta sistemində üçüncü yeri tutur.
Yapon yen	Çox keçmədən Yaponiya valyutası dünya valyuta sistemində 1 pillə geriləyərək Britaniya funtuna üçüncü yeri itirdi.
İsveçrə frankı	İsveçrə, sabit bir iqtisadiyyatı olan və dünyada ən etibarlı maliyyə sistemi olan bir ölkə kimi bir nüfuzə sahibdir, bu da İsveçrə frankının dünya ehtiyat valyutasına çevrilməsinə imkan verdi, lakin bütövlükdə onun payı əhəmiyyətsizdir.

Mənbə: Laurent L.Jacque (2014), "International Corporate Finance" Value Creation with Currency Derivativesin Global Capital Markets

Bir ölkənin və pul sisteminin özünəməxsus xüsusiyyətləri var ki, valyutası ehtiyat kimi tanınsın. Bunlar aşağıdakı kimi tələblərdir:

- böyük həcmdə ixrac məhsulları və kapital;
- əhəmiyyətli qızıl ehtiyatları;
- ölkə daxilində və xaricdə bank qurumlarının geniş şəbəkəsi;
- valyuta nəzarəti;
- balanslı vergi və kredit təhlükəsizliyi qanunvericiliyi.

Valyutanın özünə aşağıdakı tələblər qoyulur:

- sabit nisbət;
- konvertasiya;

- daxili qanunlarla məhdudlaşmayan beynəlxalq ödənişlər üçün maneəsiz tətbiq olunma imkanı.

Beləliklə, iqtisadiyyatı inkişaf etmiş və beynəlxalq ticarətdə fəal iştirak edən bir ölkənin sabit və nüfuzlu valyutası ehtiyata çevrilə bilər.

Beləliklə, dünya ehtiyat valyutalarının sayı məhduddur. Valyutası dünyanın hovuzuna gedəcək bir ölkə olmaq və müvafiq imtiyazlar əldə etmək üçün güclü iqtisadiyyata sahib olmalı və beynəlxalq ticarətdə fəal iştirak etməlisiniz. Valyutaların siyahısı sabitdir və yalnız əhəmiyyətli şərtlər daxilində dəyişdirilə bilər. Manat da bunların arasındadır. Manatla ticarət həcmi dünyanın 0,1% -dən çox deyil və kapitallaşma baxımından Azərbaycan fond bazarı hətta ilk yüzlik arasında deyil.

3.2. Beynəlxalq valyuta bazarının yaxın gələcəyə proqnozu

Beynəlxalq valyuta bazarına effektiv yanaşma cari məzənnə dinamikası bazara mövcud olan bütün məlumatları tam əks etdirsə, valyuta bazarının effektiv hesab edilməsindən ibarətdir. Anlaşılır ki, həm məzənnə, həm də onun dinamikası bütün fundamental makroiqtisadi göstəriciləri (iqtisadi artım, inflyasiya, tədiyyə balansı, faiz dərəcəsi və s.) nəzərə alır və buna görə məzənnəyə yalnız gözlənilməz iqtisadi, siyasi və digər xəbərlər təsir edə bilər. Ancaq gözlənilməz xəbərlər unikallığı və gözlənilməzliyi ilə fərqləndiyindən (gözlənilməz olduqları səbəbdən), gözlənilməz şərtlərdən sonra məzənnə dəyişiklikləri də gözlənilməzdir və dinamik məzənnə seriyalarının keçmiş dövrləri ilə əlaqələndirmir. Effektiv valyuta bazarının yaxınlaşmasında bu fakt bu təhlil anlayışını valyuta bazarının texniki analizindən əsaslı şəkildə fərqləndirir. Effektiv valyuta bazarı konsepsiyasındakı ümumi mesaj belədir: gözlənilməz xəbərlər, hallar və s. olmadıqda məzənnənin gələcək dəyəri cərəyanın dəyərinə tam uyğundur, yəni kurs daimi olacaq.

Effektiv valyuta bazarının konsepsiyası (yanaşması) məzənnə pariteti nəzəriyyələri baxımından etibarlıdır. Valyuta alıcılıq qabiliyyəti pariteti nəzəriyyələri global valyuta bazarını bir neçə halda təhlil etmək üçün faydalı bir

vasitədir. Birincisi, məzənnə ilə alıcılıq qabiliyyəti pariteti (PPP) arasındakı sabit bir əlaqəni müəyyən etməyə imkan verən uzun müddətli nominal dinamikanın proqnozlarını yaratmaq üçün istifadə olunur. İkincisi, yüksək inflyasiya ilə PPP nəzəriyyələri makroiqtisadi disbalansın dərəcəsini müəyyənləşdirməyə və qiymətləndirməyə imkan verir. Üçüncüsü, paritet əsasda milli mal və xidmətlərin həqiqi beynəlxalq dəyəri müəyyənləşdirilir (Звонкова Е. А., 2014).

Gözləmələr, valyuta bazarının əsas göstəricilərinin, əsasən xarici valyuta məzənnələrinin gələcək dəyərləri ilə bağlı fərziyyələr və ya fikirlərdir. Hal-hazırda effektiv valyuta bazarı konsepsiyasında vahid bir fərziyyə və ya gözləntilər nəzəriyyəsi mövcud deyil. Valyuta bazarının təhlili ilə əlaqədar gözləntilər nəzəriyyəsində əsas fərziyyə rəşional gözləntilərin hipotezidir. 1960-cı illərdə təklif edilmişdir və bu, valyuta bazarının gələcək dinamikaş haqqında rəy formalaşdırmaq üçün məlumat əldə etmək və emal etmək üçün bir agentin davranışını maksimuma çatdırmaq prinsipinə əsaslanır. Bu prinsip valyuta bazarının iştirakçılarının proqnozlaşdırılmasında sistemətik səhvlərə yol verməməşini və onların təhlilinin əsaslı olduğunu düşünür. Rəşional gözləntilər hipotezi valyuta bazarda gözləntilərin formalaşması üçün iki ümumi prinsip təşkil edir:

- 1) proqnoz səhvini əvvəlcədən proqnozlaşdırmaq olmur;
- 2) bazarın dəyişkənliyindəki dəyişikliklərə uyğun olaraq müşahidə olunan dəyişkən dəyişikliklərlə bağlı gözləntilərin formalaşması.

Bundan əlavə, rəşional gözləntilər fərziyyəsi aşağıdakı səbəblərə görə təşirli bazar anlayışı ilə birbaşa əlaqəlidir. Əgər valyuta bazarının bütün aktivlərinin qiymətləri bütün mövcud məlumatları əks etdirirsə, belə bir bazarda spekulyativ qazanc əldə etmək imkanı istisna edilir. Başqa sözlə, valyuta bazarı aktivlərinin qiymətləri faktiki olaraq özbaşına dəyişməlidir, yəni gözlənilmədən dəyişir. Lakin valyuta bazardakı reallıqlar statik (dəyişməz) gözləntiləri ifadə etmir. Valyuta bazarda gözləntilərin irrəşional olmasının ən az iki səbəbi var. Birincisi, bazar agentləri bütün mövcud məlumatlara sahib olsalar da, onun istifadəsi optimal

olmaya bilər. İkincisi, bazar iştirakçıları vacib hesab etmədən əllərində olan bəzi məlumatları əldən verə bilərlər.

Rasional gözləntilər fərziyyəsi ilə yanaşı, uyğunlaşma gözləntiləri fərziyyəsi effektiv bazar anlayışında istifadə olunur. Uyğunlaşan gözləntilər, iqtisadi dəyişənlərin gələcək dəyərlərinin gözləntilərinin yalnız keçmiş dəyərləri əsasında formalaşmasıdır. Bu fərziyyədə əsas rol dəyişənin cari dəyərinin dəyişməsi nəticəsində gözlənilən dəyərin yenidən baxılması vaxtı kimi başa düşülən gözləntinin geriləməsi oynayır. 1960-cı illərdə hazırlanmış adaptiv gözləntilər fərziyyəsi, təhlilin sadələşdirilməsi üçün əsasən valyuta bazarının iqtisadi modelləşdirilməsində istifadə olunur. Lakin bu fərziyyənin bir sıra mənfi cəhətləri var, xüsusən:

- valyuta bazarının təhlili yalnız ötən dövrün məlumatlarına əsaslanır;
- bazar gözləntilərinin formalaşmasında vahidləşmə olmadığı üçün proqnozlar hazırlamaq üçün müxtəlif vaxt üfüqlərində (5-10 il və s.) qiymətləndirə və seçə bilməməsi;
- cari bazar hadisələri ilə bağlı məlumatlar təhlil və proqnozlara daxil edilmir;
- mövcud inkişaf etmiş mexanizmlər və uyğunlaşma gözləmə sxemləri ilə valyuta bazarının dinamikasını proqnozlaşdırmaq üçün vahid qəbul edilmiş bir model hazırlanmamışdır.

Rasional gözləntilər fərziyyəsinə əsas alternativ, effektiv bazar yanaşma hipotezləri ekstrapolyativ gözləntilər qrupuna birləşdirilə bilər. Bu qrupa aşağıdakıları daxil etmək adətdir:

- 1) sosial və psixoloji amillərə əsaslanan gözləntilərə davranış yanaşması ;
- 2) paylanmış bir geriləmə ilə gözləntilər anlayışı (paylama eksponent olaraq azalda bilər və ya tərs məktub şəklində ola bilər və);
- 3) əvvəlki məlumatlar tam nəzərə alınmadıqda və ya tamamilə nəzərə alınmadıqda qismən və ya natamam uyğunlaşma anlayışı ;

4) valyuta bazarının təhlilində fundamental amillərə əsaslanaraq bazar gözləntilərini məzənnə modelləri ilə əlaqələndirən reqressiv və ya tarazlıq gözləntiləri hipotezi.

Qısamüddətli dövrdə reqressiv gözləntilər baxımından məzənnə heç vaxt onun tarazlıq dəyərinə uyğun gəlmir, lakin uzun bir təhlil üfzündə tarazlığa yaxındır. Müəyyən bir dözümlülüyə malik qısamüddətli gözləntilər dəlilik effekti əlamətləri ilə rasional olaraq təsvir edilə bilər. Uzunmüddətli gözləmə müddətində ekstrapolyasiya modellərindən hər hansı birini uğurla izah etmək olar: uyğunlaşdırılmış, reqressiv gözləntilər və ya paylanmış səhv gözləntilər.

Effektiv bazar anlayışının ayrılmaz hissəsi onun mütəşəkkil hissəsi - valyuta birjasının təhlilidir. Məlumdur ki, qeyri-sabitlik dövründə fəaliyyət mərkəzi birjadankənar valyuta bazarından riskləri xeyli az olan birja bazarına keçir. Mütəşəkkil valyuta bazarının təhlili - birja üç tədqiqat obyektini əhatə edir: məlumatın səmərəliliyi, valyuta bazarı oyunçularının davranışı və ticarət mexanizmlərinin rolu (Де Ковни Ш., Таки К., 2016).

Həm effektiv valyuta bazarının yavaşması, həm də onun fundamental təhlili əsasən orta və uzunmüddətli müddətdə valyuta aktivinin məzənnəsinin və ya digər qiymətinin hərəkətini öyrənməyə imkan verir. Ancaq tez-tez psixoloji və ya digər təbii amillərin təsiri altında qısa müddətə məzənnə dəyişir. Dünya valyuta bazarının fundamental amillər nəzərə alınmadan məzənnə dinamikasının kompleks “diaqramı” kimi təhlili texniki təhlil vasitələrindən istifadə etməklə aparılır.

Bank, bütün böyük iqtisadiyyatlara həssas olan dərin tənəzzüllərin qaçılmaz olduğunu düşünür və ehtimal olunan məzənnə hərəkətinin arxasında duran əsas amil olaraq ABŞ dollarına yönəlmişdir.

Şəkil 1: 2020-2021 məzənnə proqnozları

ING FX forecasts

	EUR/USD		USD/JPY		GBP/USD	
1M	1.10	>	107	<	1.18	=
3M	1.12	>	105	<	1.24	>
6M	1.15	>	100	<	1.31	>
12M	1.12	>	110	>	1.31	>
	EUR/GBP		EUR/CZK		EUR/PLN	
1M	0.93	>	28.00	>	4.60	>
3M	0.90	=	27.80	>	4.50	<
6M	0.88	<	26.90	<	4.31	<
12M	0.85	<	26.30	<	4.0	<
	USD/CNY		USD/MXN		USD/BRL	
1M	7.20	>	25.00	>	5.30	>
3M	7.25	>	23.50	<	5.00	=
6M	7.00	<	23.00	<	4.50	<
12M	6.80	<	21.50	<	4.10	<

↑ / → / ↓ indicates our forecast for the currency pair is above/in line with/below the corresponding market forward or NDF outright

Source: Bloomberg, ING

Mənbə: Link: <https://www.exchangerates.org.uk/news/29003/2020-2021-exchange-rate-forecasts-pound-dollar-forecast-to-rise-euro-dollar-to-recover.html>

Avro / dollar 1.0670 səviyyəsindən 1.0780 səviyyəsinə yüksəldiləcəyi ilə əlaqədar son açıqlama ilə dollar yenidən zəiflədi, Sterling dolları isə gün ərzində 1.1500 səviyyəsindəki 1.1500'dan yuxarı 1.1600 səviyyəsinə yüksəldi.

6 aylıq bir müddət ərzində xalis dəyərləndirmə ilə 1 ayda Avro / dollar məzənnəsini 1.10 səviyyəsində proqnozlaşdırılır.

3 ayda 1.24, 6 ayda 1.31 səviyyəsinə yüksəlməyincə 1 ayda bir funt dollara nisbətə 1.18 məzənnəsini proqnozlaşdırılır.

Avro / Sterling 1 ayda 0.93, 6 ayda 0.88 səviyyəsində proqnozlaşdırılır.

Əmtəə valyutalarının ABŞ dollarının satın alınması asanlaşdıqca tədricən bir bazaya qayıtmadan qısa müddətdə həssas qalacağı proqnozlaşdırılır.

İnkişaf etməkdə olan bazar valyutalarının da 6 aylıq bir görünüşdə risk artımının azalması və ABŞ dollarının dəyər itirməsi ilə əlaqədar yenidən bahalaşacağı gözlənilir.

3.3. Beynəlxalq valyuta bazarının inkişaf perspektivləri

Beynəlxalq valyuta buraxan bir ölkə və ya bir qrup ölkə beynəlxalq nüfuzun və qlobal nüfuzun böyüməsi ilə əlaqədar müəyyən siyasi faydalar əldə edir. İqtisadi fayda, əməliyyat xərclərinin və faiz dərəcələrinin azaldılmasında və maliyyə qurumlarının daha yüksək gəlirliliyində, habelə xarici valyutada ehtiyatların yaradılması ehtiyacını aradan qaldıran cari hesab kəsirini öz valyutası ilə maliyyələşdirmə imkanlarının genişlənməsində özünü göstərir.

Vahid Avropa pul vahidi əvəz etdiyi Avropa pul vahidlərindən deyil, funtdan və Yapon yenindən də üstün olan dünyanın ikinci ən vacib beynəlxalq valyutası kimi özünü büruzə verdi. Bu, AMB-nin xaricdə avronun istifadəsini stimullaşdırmağa cəhd etməməsinə baxmayaraq baş verdi. Avronun dünya valyutası kimi güclənməsini onun etibarlılığının sübutlarından biri hesab etmək olar (Иванова В.В., 2018).

Beynəlxalq valyuta bazarları beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin qlobal maliyyə sistemində ən vacib bağlantıdır.

Dünyada valyuta əməliyyatlarının böyüməsi ticarət və maliyyə əməliyyatlarının nisbətindəki qlobal dəyişikliklər fonunda baş verir. Nağdsız ödənişlərin ümumi həcmində əmtəə bazarlarında əməliyyatlar üzrə ödənişlərin payı daim azalır, maliyyə bazarlarında isə durmadan artır. Ödənişlərin çoxu xarici valyuta əməliyyatlarının payına düşdü. Onların inkişafı milli valyuta bazarlarının liberallaşdırılması və dünya iqtisadiyyatının beynəlmilləşməsi prosesləri ilə müəyyən edildi.

Milli valyuta bazarları mövcud durum inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı olan bütün ölkələrdə. Milli bazarların və qarşılıqlı əlaqələrin inkişafı ilə vahid qlobal valyuta bazarı inkişaf etdi. Buraya qlobal, regional, milli (yerli) valyuta bazarları daxildir. Bu bazarlar xarici valyuta əməliyyatlarının həcmi, xarakteri və əməliyyatlarda iştirak edən valyutaların sayı ilə fərqlənir. Dünya valyuta bazarları dünya maliyyə mərkəzlərində cəmləşmişdir.

Dünya ölkələri arasında kapitalın hərəkətinə vahid valyutanın tətbiqi ilə əlaqəli amillər təsir göstərdi: əməliyyatın və sabit xərclərin azalması, habelə bank

kreditləri və istiqraz buraxılışları ilə bağlı əməliyyat xərcləri. Beləliklə, avronun tətbiqi avro bölgəsində xarici investisiya axınının 15% artmasına səbəb oldu, halbuki üçüncü ölkələrdən gələn xarici investisiyalara bu təsir 7% qiymətləndirilir. Bundan əlavə, avronun avrozonadakı sərhəd şirkətlərinin birləşməsi və sənaye şirkətlərinin alınması sayına təsiri 160%, avro zonasından kənarda əlaqəli əməliyyatların sayına isə 80% qiymətləndirilir.

Məlumdur ki, emitent ölkədə qiymətlər və məzənnə nə qədər sabit olarsa, maliyyə bazarlarında xərclər və risklər nə qədər az olarsa və valyutaya olan etibarlılıq da o qədər yüksək olar. Qiymət sabitliyini qorumaq üçün ECB böyük güclərə və müstəqilliyə malikdir.

Vurğulamaq lazımdır: Avropa valyutasından beynəlxalq istifadənin həcmi Avropa ÜDM-nin həcmindən əhəmiyyətli dərəcədə çox olduqda və bəzi hallarda qeyri-Avropa bazarında üçüncü ölkələrin əməliyyatları tərəfindən dəstəkləndikdə, ECB gözlənilməz "artıq" avronun (məsələn, digər xarici valyutalar tərəfindən zəbt edilmiş) görünməsinə hazır olmalıdır. Buna görə, birincisi, iqtisadiyyatın fəaliyyətini təmin etmək üçün bu cür avro daxil olmaqla mexanizmlər lazımdır, ikincisi, zərurət olduqda, bazarda həddindən artıq likvidliyin aradan qaldırılmasına, vahimə yaratmadan və məzənnənin və birja qiymətlərinin çökməsinin qarşısını almağa imkan verilməlidir.

Yüksək likvidliyin qiymətləndirilə biləcəyi göstəricilərdən biri, digər tərəfdən pul təklifinin artım templərinin müqayisə edilməsidir. İdeal olaraq, onlar üst-üstə düşməlidir (Красавина Л. Н., 2017).

Maliyyə bazarının inkişafı və inteqrasiyası. Maliyyə bazarının əhəmiyyəti, kifayət qədər likvidliyin təmin edilməsi, əməliyyat xərclərinin azaldılması, qeyri-müəyyənliyin, risklərin və xarici valyuta əməliyyatlarının sığortasının dəyərinin azaldılmasıdır, bu da birlikdə faiz dərəcələrinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Yaxşı inkişaf etmiş bir maliyyə bazarı məhsuldarlığın və iqtisadi böyümənin artmasına və valyutaya inamın artmasına kömək edir. Dünya ölkələrinin maliyyə sistemləri ənənəvi olaraq banklar üzərində qurulmuşdur, onların maliyyə bazarları ABŞ-a

nisbətən daha az inkişaf etmiş və integrasiya olunmuşdur. Bununla birlikdə, son iki onillikdə, Avropa maliyyə sistemlərinə integrasiya daha da sürətləndi.

Bununla belə, Avropa borc qiymətli kağızları və pərakəndə maliyyə xidmətləri bazarları hələ çox cəmlənməmiş, kommersiya qiymətli kağızlar bazarı tam inkişaf etməmişdir və milli birjalar qaydaları kifayət qədər uyğunlaşdırılmamışdır. Qiymətli kağızların emissiyasını tənzimləyən hüquqi sistemlər standartlaşdırılmamışdır ki, bu da müxtəlif ölkələrin qiymətli kağızlarının mübadiləsini çətinləşdirir. Qiymətli kağızlar üzrə qarşılıqlı ofset və hesablaşma sistemləri də dəyişir. Nəticədə, əməliyyatların aparılması üçün mühasibat qaydaları və digər tələblər dəyişir ki, bu da beynəlxalq əməliyyatların yüksək xərclərinə səbəb olur. Vergi sistemlərindəki fərqlər və istehlakçıların hüquqlarının qorunması qaydaları xarici sərmayələrin inkişafına mane olur. Bundan əlavə, avro bölgəsində beynəlxalq bankların fəaliyyətinin optimallaşdırılmasına mane olan vahid bank nəzarəti sistemi mövcud deyildir.

Önümüzdəki illərdə həll edilməsi gözlənilən problemlərdən biri də bazar infrastrukturunun, xüsusən ödəniş və hesablaşma sistemlərinin integrasiyasının olmamasıdır.

Pərakəndə bank xidmətləri və məhsullarının Avropa bazarında integrasiya prosesi ən yavaş olsa da, burada müəyyən irəliləyiş əldə edilmişdir. Avropa bank ictimaiyyəti vahid Avropa Ödəniş Zonası (SEPA) yaratmaq üçün bir layihə başlatdı. Bundan əlavə, bir sıra göstəricilər, xüsusən də müxtəlif ölkələrin bankları arasında birləşmə və satınalma sayının artması və digər ölkələrin avro bölgəsindəki aktivlərinin bankların maliyyə portfelindəki payının artması, sərhəd bankçılığının artdığını göstərir.

Avro beynəlxalq maliyyə sahəsində ən böyük irəliləyişə, ən azı beynəlxalq ticarətdə irəliləyişə nail oldu. Coğrafi baxımdan, avro, Aİ-nin yeni üzvləri və frank ölkələri də daxil olmaqla, avro bölgəsi ilə regional və siyasi əlaqələri olan ölkələrdə beynəlxalq valyuta rolunu oynayır. Milli valyutalarını avroya qoyduqları dövlətlərin üçdə birini təşkil edirlər, qalan üçdə ikisi öz valyutalarını dollara bağlayır.

Vahid Avropa valyutasının beynəlxalq əhəmiyyətini daha da xarakterizə etmək üçün, onun dünya valyuta bazarında yerinə yetirdiyi bir sıra pul funksiyalarını nəzərə almaq lazımdır.

Avro və beynəlxalq valyuta ehtiyatları. Avro zonasının formalaşmasından və vahid Avropa valyutasının tətbiqindən dərhal sonra, EMU mərkəzi banklarının rəsmi ehtiyatlarının həcmi əhəmiyyətli dərəcədə azaldı.

Pul vahidinin ehtiyat aktiv kimi istifadəsi və əhatə dairəsinin genişlənməsi beynəlxalq dövriyyədə pul funksiyalarını yerinə yetirən valyutadan sıx bağlıdır.

Avropa Birliyinə coğrafi baxımdan qonşu olan və ya ona yaxın olan ölkələrin valyuta ehtiyatlarında avronun “lövbər valyutası” kimi istifadə edildiyi ölkələrdə valyuta ehtiyatlarında nisbətən yüksəkdir. Beləliklə, Mərkəzi və Şərqi Avropa, Böyük Britaniya, İsveçrə, ABŞ, Kanada və Norveç ölkələrinin rəsmi ehtiyatlarında avronun payı 2019-cu ildə 60,9, 59.1, 57.0, 53.5, 37 təşkil etmişdir. Avrondan fərqli olaraq, çoxdan bəri dünya miqyasında tanınmış dünya ehtiyat aktiv funksiyasını yerinə yetirən ABŞ dolları, təkcə Qərb yarımkürəsi ölkələri üçün deyil, həm də Cənub-Şərqi Asiya, Afrika və bir sıra MDB ölkələrinin “əsas valyutası”dır. Dolların, bu bölgələrdəki ölkələrin valyuta ehtiyatlarında üstünlük təşkil etməsinə baxmayaraq İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (OECD) və Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı (BIS) görə, Asiya və xüsusilə Afrika ölkələrinin ticarət və maliyyə axını ABŞ-dan daha çox Avropa Birliyinə yönəldilmişdir. Məsələn, OECD-nin hesablamalarına görə, 2019-cu ilin sonunda ümumi dünya valyuta ehtiyatlarının 5% -ni təşkil edən Hong Kongun valyuta ehtiyatlarının tərkibində dolların payı təxminən 80%, avro və digər Avropa valyutalarının - 15%, Yapon iyenasının - 5% təşkil etmişdir.

ECB materialları, dünyanın 98 mərkəzi bankının müxtəlif bölgələrdə dollar, avro və yendən ehtiyat aktiv kimi istifadə dərəcəsinin makroiqtisadi statistikasına əsaslanaraq ətraflı təhlilini təqdim edir. O, 2019-cu ildə avro ilə ifadə olunan ehtiyatların artımının avrozona ölkələrinin əsas ticarət tərəfdaşları olan ölkələrin valyutalarına qarşı Avropa valyutasının dəyərdən düşməsi ilə məhdudlaşdırıldığını

bildirdi. Həcm göstəricilərindən göründüyü kimi, 2010-2019-cu illərdə beynəlxalq valyuta ehtiyatlarının kəmiyyət artımında avronun payı 22-25% arasında dəyişdi.

Avro ilə ifadə olunan beynəlxalq ehtiyatların artması məzənnə amilinə əlavə olaraq bir neçə səbəbə görə olmuşdur və olacaqdır.

ECB nümayəndələrinin fikrincə, avronun beynəlmilləşməsi prosesi tək vahid Avropa valyutasının beynəlxalq rəsmi və özəl dövriyyədəki pul funksiyalarının inkişafı, pul orqanları və şirkətlər səviyyəsində deyil, həm də fiziki şəxslərin - EMU rezident olmayanların əmanətlərində avronun istifadəsinin genişlənməsi ilə sübut olunur (Черновой Г. В., Болдыревой Н. Б., 2018).

Beynəlxalq valyuta olaraq avronun gələcəyinə daha iki amil təsir göstərə bilər. Birincisi, global disbalansının, ilk növbədə global əmanət, investisiya və istehlak arasında nə qədər güclü və sürətli bir şəkildə düzəldilməsi vacibdir. Tədricən düzəliş ssenarisi, qismən xaricilərin ABŞ aktivlərini əldə etməyə hazır olmalarından asılıdır. Portfel investorlarının seçimində gözlənilməz dəyişiklik və ABŞ aktivlərindən imtina etməsi dolların kəskin enməsinə səbəb ola bilər və avronun beynəlxalq valyuta kimi istifadəsinin nəzərəçarpan genişlənməsinə səbəb ola bilər. Eyni zamanda, qeyri-tarazlığın düz tənzimlənməsi, dolların gözlənilməz və güclü bir dəyərsizləşməsinin qarşısını alacaq və avronun roluna əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilməz.

2001-ci ilin may ayında ən böyük yeddi bankın (Morgan Stanley Dean Witter, JP Morgan, Goldman Sachs, Bank of America, Credit Suisse First Boston, HSBC Holdings PLC və UBS Warburg) elektron valyutanın FXall.com-un yaradılmasına - asanlıqla kömək etdi. New York, London, Tokio və Hong Kongdakı nümayəndəliyi ilə valyuta bazarında ticarət etdi (London və New York mərkəzləri arasındakı fərq beş vaxt zonasıdır).

Valyuta bazarındakı banklar (Forex) dünyanın müxtəlif bölgələrindəki filiallarından, həmçinin müasir rabitə vasitələri və kompüter şəbəkələrindən istifadə edərək əməliyyatlar aparır. Bunlardan ən vacibi qapalı SWIFT sistemidir - Beynəlxalq Banklararası Maliyyə Telekommunikasiya Cəmiyyəti. Cəmiyyətin razılığı ilə bu sistemə uyğun olaraq, 2006-cı ildə baş verən növbəti qalmaqal

zamanı məlum oldu ki, ABŞ xüsusi xidmət orqanları dünyanın hər hansı bir şəxsinin əməliyyatlarını izləyir.

Eyni zamanda, banklararası əməliyyatların həcmnin artması səbəbindən valyuta bazarının birja segmenti azalmaqdadır.

1990-cı illərdən bəri sərhədlərini əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirən post-sosialist ölkələri dünya valyuta bazarına cəlb olunur. Eyni zamanda, bu yeni bazarlar onların tam liberallaşdırılması şəraitində formalaşır ki, bu da qlobal bazarın liberallaşdırılması və açıqlığı barədə danışmağa imkan verdi.

Valyuta bazarının dinamikasına və quruluşuna bütövlükdə dünya iqtisadiyyatının qloballaşmanın güclənməsi təsir göstərir.

Valyuta bazarındakı güc balansı müəyyən dərəcədə dəyişir, burada ABŞ-ın bölünməz rəhbərliyi Asiya NİS ilə birlikdə üç ortaqlıq və rəqabət mərkəzinin - ABŞ (dünya valyuta dövriyyəsinin təxminən 40% -ni təşkil edən), Qərbi Avropa (40%) və Yaponiyanın üstünlüyü ilə əvəz olunur.

Dünya valyuta bazarının yeni elementləri (obyektləri) meydana çıxdı:

1) bazar valyuta məzənnələri, artan qeyri-sabitlik və valyuta bazarı və valyuta məzənnələri qeyri nəticəsində gələcək bazarlarında yaranmış;

2) Avropa və Aİ valyutalarının Avropa və dünya bazarı (1980-ci illərdən bəri);

3) digər kapital üçün qlobal bazarın bir hissəsi kimi Avro valyuta bazarı. Hər hansı bir nəzarətdən kənara çıxan bu bazarın meydana çıxması, milli valyuta tənzimləmə orqanları tərəfindən dünya bazarındakı valyutaların əhəmiyyətli bir hissəsi üzərində nəzarəti itirməsinə səbəb oldu. Eyni zamanda, bu bazarın əsas subyektləri tərəfindən həm dünya, həm də milli bazarlarda hər hansı bir şəxsin valyuta fondlarının hərəkəti üzərində gizli nəzarət artır.

Valyuta əməliyyatlarının növləri genişlənir və standartlaşdırılır, xarici valyuta kreditləri, risk sığortası və valyuta svopları fəal istifadə olunur.

Bütün bunlar valyuta əməliyyatlarının böyüməsini aktivləşir, dünya valyuta əməliyyatlarının həcmi (onların gündəlik dövriyyəsi 4-5 trilyon dollara çatır)

dünya ticarətinin həcmindən, beynəlxalq hesablaşmalar hesabına real kapitalın və digər münasibətlərin həcmindən çoxdur və getdikcə onlardan ayrılır.

Valyuta spekulyasiasının əhatəsi artır. Hal-hazırda J. Galbraith və digər tədqiqatçıların fikrincə, qlobal maliyyə kapitalının yalnız 2%-i sənaye sərmayəsidir və 98%-i təmiz spekulyasiyaya gedir (ABŞ-da həqiqi sərvət uydurma kapitalın ölçüsünün 5% -ə çatmır - törəmələr, səhmlər və s.).

Başqa sözlə, sənaye kapitalı mahiyyət etibarilə spekulyatorların köməyi ilə qul olur. Valyuta spekulyasiası neft zərbələrinin, bank və valyuta böhranlarının artmasında vacib amilə çevrilib. Qlobal valyuta bazarı (istehsaldan daha çox) ən qazanlı və asanlıqla əldə edilə bilən iş növünə çevrildi. Qeyri-spekulyatorlar getdikcə bazarı itirirlər.

Təcili, xüsusən də spekulyativ əməliyyatların spot əməliyyatların vəziyyətinə təsiri getdikcə artmaqdadır və bu da bilinməyən gələcəyin qlobal iqtisadiyyatın hazırkı vəziyyətinə artan təsirini göstərir.

Valyuta bazarının tənzimlənməsində Mülki Məcəllə və TNB -nin mənfi rolu artır. Milli və beynəlxalq maliyyə bazarlarına üstünlük verərək, hər iki milli valyutanın qarşılıqlı paritetliyini dəyişdirə bilirlər.

Xarici valyuta əməliyyatlarının həcmnin artması səbəbindən valyuta bazarının özü effektivliyi artır və onun iqtisadiyyata müsbət təsiri azalmaqdadır. Həmçinin, əhəmiyyətli kapitalı istehsaldan spekulyasıya üçün ayıraraq, dünya istehsalının səmərəliliyinin artmasına mane olur.

Müasir valyuta bazarının problemləri, dərin böhran vəziyyətində olan, formalaşmış kompleks infrastruktur (BVF, DB və s.) şəraitində fəaliyyət göstərməsi ilə daha da ağırlaşır.

Beləliklə, öz funksiyalarını reallaşdıraraq dünya valyuta bazarı təkcə müsbət deyil, həm də mənfi nəticələrə, sosial və xərclərin artmasına səbəb olur ki, bu da qlobal və milli səviyyədə tənzimlənmənin gücləndirilməsini, fəal dövlətlərarası və dövlət valyuta siyasətinin hazırlanması və həyata keçirilməsini tələb edir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Müasir dünya valyuta bazarının formalaşması və inkişafının nəticəsi beynəlxalq ticarətə və ölkələr arasında kapitalın hərəkətinə xidmət edən və eyni zamanda müəyyən dərəcədə təsir göstərən etibarlı və yüksək rəqəbətli bazar mexanizminin yaradılması olmuşdur.

Qeyd etmək vacibdir ki, son onilliklər ərzində valyuta bazarında ticarətin aktuallığını dəyişdirmək üçün bir dəyişiklik ilə ticarətin xarakterində dəyişiklik oldu: gələcəkdə icra ediləcək əməliyyatlarda əhəmiyyətli bir artım oldu. Buna səbəb olan amillər arasında müasir rabitə vasitələri ilə ən uyğun məlumatların ötürülməsinin sürətlənməsi, milli bazarların qloballaşmasıdır ki, bunun nəticəsində dünya ticarət mərkəzlərindən birində baş verən dəyişikliklər ümumilikdə dünya valyuta bazarının vəziyyətinə, hüquqi şərtlərin liberallaşdırılmasına və bu sahədə dövlət tənzimlənməsinin zəifləməsinə təsir göstərir.

Bütün bunlar bir tərəfdən valyuta bazarının bazar dəyişikliyinə və valyuta dəyişkənliyinə meylliliyinin artmasına, digər tərəfdən yüksək effektiv investisiya qoyuluşu potensialının artmasına səbəb oldu.

XIX əsrin sonlarından bəri beynəlxalq valyuta bazarı kortəbii şəkildə fəaliyyət göstərmir, beynəlxalq hüquq normaları, qanunvericilik aktları, beynəlxalq hüququn adətləri və beynəlxalq müqavilələr ilə tənzimlənən beynəlxalq valyuta əməliyyatlarının təşkilati şəkildə qurulmuş bir sistemi kimi fəaliyyət göstərir.

Bununla birlikdə, valyuta bazarları iqtisadiyyatda və siyasətdə baş verən dəyişikliklərə həssasdır, əks təsir göstərir. Valyuta məzənnələrinin kəskin dəyişməsi valyuta bazarlarının fəaliyyətini çətinləşdirir. Valyuta bazarlarının mexanizmi valyuta ilə spekulasiyaya şərait yaradır, çünki valyuta olmadan əməliyyatlar aparmağa imkan verir. Valyuta əməliyyatları nəticəsində "isti" pulların kortəbii hərəkəti, kapitalın "uçuşu" və valyuta məzənnələrində dalğalanmalar güclənir. "Valyuta atəşi" zəif valyutalara mənfi təsir göstərir, ayrı-ayrı ölkələrin, qlobal iqtisadiyyatın və pul sisteminin pul-iqtisadi vəziyyətinin qeyri-sabitliyini artırır. Valyuta bazarlarının kortəbii fəaliyyəti ilə kəskinləşən valyuta çətinlikləri ölkələrin iqtisadi siyasətinə müəyyən təsir göstərir və

iqtisadiyyatın tənzimlənməsi istiqamətində hərəkətlərinin əlaqələndirilməsində mühüm problemdir.

Müasir valyuta bazarlarının öyrənilməsinə müxtəlif yanaşmaların təhlili onların ən əhəmiyyətli xüsusiyyətlərini vurğulamağa imkan verir.

Beynəlxalq valyuta bazarı dedikdə qarşı tərəflər, valyuta bazarının iştirakçıları arasında bazar dərəcəsi və faiz dərəcəsi ilə həyata keçirilən xarici valyuta ilə konversiya və depozit-kredit əməliyyatlarının bütün məcmusu başa düşülməlidir. Daxili pul axınlarına xidmət edən milli valyuta bazarları qlobal valyuta bazarına integrasiya olunur.

Dissertasiya işinin məqsədi, müasir dünya valyuta bazarının xarakterik xüsusiyyətlərini, tərkib hissələrindən biri olaraq, açıqlanması və sistemləşdirilməsi, xarici valyuta işçilərinin və iqtisadçıların yeni yanaşmalar inkişaf etdirməsinə və inkişaf prosesində istifadə olunan toplanmış bilikləri yeniləməsinə səbəb ola biləcək açıqlama və sistemləşdirmə, yeni bazarların formalaşması və integrasiyasıdır.

Qloballaşmanın nəticəsi həm də valyutalar ittifaqı olduğundan, valyuta bazarlarında ticarətin ehtiyat valyutalara əsaslandığını qeyd etmək lazımdır: ABŞ dolları, avro, Yaponiya yen, funt sterlinq. Lakin 1 oktyabr 2016-cı ildən bu səbət Çin yuanı ilə dolduruldu. Əlbətdə ki, bu valyutalar beynəlxalq valyuta bazarının əsas aktivləridir, lakin bunlarla məhdudlaşmır.

Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankından (BHB) verilən məlumata görə, 1995-ci ildən 2016-cı ilədək birjadan çox valyuta alətlərinin dövriyyəsinin statistik nisbətdə təhlili göstərdi ki, ən çox əməliyyat ABŞ dolları, avro və yapon yeni ilə aparılır. Eyni göstəricilər spot əməliyyatlar, valyuta svopları və Forex opsiyonlarına nisbətdə saxlanılır. Ümumilikdə, hesabat dövründə birjadankənar valyuta alətlərinin ümumi dövriyyəsi 4 dəfə artmışdır. Ən böyük artım ABŞ, İngiltərə, Avstraliya, Çin, Hong Kongda meydana gəldi. Həm də 2016-cı ildə ən böyük birjadankənar alət əməliyyatları Hong Kong, Yaponiya, Sinqapur, Birləşmiş Krallıq və ABŞ oldu. BHB-ın 10 Noyabr 2016-cı il tarixli hesabatına görə, bazarlarda xarici valyuta ticarəti orta hesabla 5,1 trln. ABŞ dolları, 2013-cü ilin

aprel ayına nisbətən 2016-cı ilin aprel ayında 5,4 trilyon ABŞ dolları olmuşdur. Spot valyuta əməliyyatları, valyuta törəmələri bazarında aktivliyin artması ilə 2001-ci ildən bəri ilk dəfə azaldı. Valyuta bazarlarının fəaliyyət həcmi daha dərindən müqayisə etmək üçün bir misal çəkmək olar: ÜDM-ə görə dünyada üçüncü yeri (Yaponiya) 2015-ci ildə 4,1 trilyon ABŞ dolları və birjadan kənar törəmələr gündə orta hesabla 2.7 trilyon ABŞ dolları təşkil etmişdir.

2001-ci ilin may ayında ən böyük yeddi bankın (Morgan Stanley Dean Witter, JP Morgan, Goldman Sachs, Bank of America, Credit Suisse First Boston, HSBC Holdings PLC və UBS Warburg) elektron valyutanın FXall.com-un yaradılmasına - asanlıqla kömək etdi. New York, London, Tokio və Hong Kongdakı nümayəndəliyi ilə valyuta bazarında ticarət etdi (London və New York mərkəzləri arasındakı fərq beş vaxt zonasıdır).

Valyuta bazarındakı banklar (Forex) dünyanın müxtəlif bölgələrindəki filiallarından, həmçinin müasir rabitə vasitələri və kompüter şəbəkələrindən istifadə edərək əməliyyatlar aparır. Bunlardan ən vacibi qapalı SWIFT sistemidir - Beynəlxalq Banklararası Maliyyə Telekommunikasiya Cəmiyyəti. Cəmiyyətin razılığı ilə bu sistemə uyğun olaraq, 2006-cı ildə baş verən növbəti qalmaqal zamanı məlum oldu ki, ABŞ xüsusi xidmət orqanları dünyanın hər hansı bir şəxsinin əməliyyatlarını izləyir.

Valyuta bazarının tənzimlənməsində Mülki Məcəllə və TNB -nin mənfi rolu artır. Milli və beynəlxalq maliyyə bazarlarına üstünlük verərək, hər iki milli valyutanın qarşılıqlı paritetliyini dəyişdirə bilirlər.

Xarici valyuta əməliyyatlarının həcmi artması səbəbindən valyuta bazarının özü effektivliyi artır və onun iqtisadiyyata müsbət təsiri azalmaqdadır. Həmçinin, əhəmiyyətli kapitalı istehsaldan spekulyasiya üçün ayıraraq, dünya istehsalının səmərəliliyinin artmasına mane olur.

Beləliklə, qloballaşmanın valyuta bazarlarına təsiri geniş yayılmışdır. Dünyadakı qloballaşma prosesi bundan sonra da davam edəcək, lakin ortaq səylərlə aradan qaldırılmalı olan bir çox problem və çətinliklərlə üzləşəcəkdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Valyuta tənzimi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2018
2. Ataşov B. (2016) “Maliyyə bazarları”. Dərslik. Bakı, “Azərnəşr”, 374 səh.
3. Azərbaycanın statistik göstəriciləri, (2007-2018), Bakı: “Səda” 365 səh.
4. Kərimli İ. (2006) “Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin müasir problemləri”, Bakı, “Elm və Təhsil” 512 səh.
5. Məmmədov Z.F. (2012) “Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi”. (Dərslik). Bakı, “Azərnəşr”, 504 səh.
6. Bəşirov R. A., (2016), “Bank işi”, Dərslik, Bakı, “Şərq və Qərb” 275 səh.
7. Vəliyev D.Ə. (2008) Azərbaycanın qlobal iqtisadiyyata inteqrasiyası. Monoqrafiya. Bakı, “Adiloğlu nəşriyyatı”, 270 səh.

İngilis dilində

1. Laurent L.Jacque (2014), “International Corporate Finance” Value Creation with Currency Derivativesin Global Capital Markets, 190 p.
2. Michael M. and Norrbin S. C., (2012), “International“International money and Finance” Eighth Edition, 341 p.
3. Hubbard G. R., and O'Brien A. P., (2011). “Money, Banking and The Financial System” Pearson, 228 p.
4. Cohen J. B., (2015), “Currency Power Understanding Monetary Rivalry” jurnal, 281 p.
5. Twomey B., (2011), “Inside the Currency Market: Mechanics Valuation and Strategies”. “Wiley” - 635 p.

Rus dilində

1. Алекперов А. А., Кулиев Т. А. (2019) «Анатомия глобального экономического кризиса», М.: Экономика, 271 стр.
2. Алексей К. (2014) «Международная макроэкономика», М.: Международные отношения, 1210 стр.
3. Бункина М.К. (2005) «Валютный рынок. (Серия искусство финансиста)», М.: ДИС, 112 стр.
4. Буренин А. Н. (2014) «Фьючерсные, форвардные и опционные рынки». М.: Тривола, 232 стр.
5. Волгина Н. А. (2010) «Международная экономика», М. : Эксмо, 492 стр.
6. Валовая Т.Д. (2009) «Европейская валютная система». М.: Финансы и статистика, 287 стр.
7. Валовая Татьяна Дмитриевна Валютный курс и его колебания (2015). М.: Финстатинформ, 486 стр.
8. Валютная система. Запада Мир денег: Краткий путеводитель по денежной, кредитной и налоговой системам Запада. "Развитие", 2012, 320 стр.
9. Варламова Т. П, Варламова М. А. (2010) «Валютные операции», М.: КноРус, 320 стр.
10. Звонова Е. А. (2014) «Международные валютно-кредитные отношения : учебник и практикум», Москва : Издательство Юрайт, 687 стр.
11. Голубовича А.Д. (2013) Международная торговля валютой: межбанковские операции на рынках развитых стран, виды сделок, курсы, методы расчетов. М.: АО "АРГО", 288 стр..
12. Де Ковни Ш., Такки К. (2016) Стратегии хеджирования: Пер. с англ. / Науч. ред. А.Н. Буренин. М.: Инфра-М, - 208 стр.
13. Друзик Я.С. (2009) Мировая экономика на финише века. Мн.: Издательский центр "Экономпресс", 416 стр.

14. Иванова В.В. (2018) Современные финансовые рынки, М. : Проспект, 569 стр.
15. Каплунова С.М. (2013) Коммерческая стратегия. Фьючерсные сделки Пособие в помощь биржевому игроку. М. 205 стр.
16. Королев И.С. (2008) Валютные отношения капитализма: Экономика и политика / Отв. ред. Максимова М.М. М.:Наука, 325 стр.
17. Красавина Л. Н. (2017) Международные валютно-кредитные отношения, Москва : Издательство Юрайт, 543 стр.
18. Круглов В.В. (2008) Основы международных валютно-финансовых и кредитных отношений: Учебник - М.: ИНФРА-М, 365 стр.
19. Лаврушина О.И., (2016) Банковское дело, МОСКВА, 798 стр
20. Малер Г. (2009) Производные финансовые инструменты: прибыли и убытки / Пер. с нем. М.: ИНФРА-М, 160 стр.
21. Наговицин А.Г., Иванов В.В. (2005) Валютный курс. Факторы. Динамика. Прогнозирование. М.: ИНФРА-М, 176 стр.
22. Овчинников О.Г. (2013) Операции на валютном рынке. М. - СО Анкил. 269 стр.
23. Осипова Ю.М. (2012) Валюта. Валютные операции. Основы предпринимательской деятельности. 516 стр.
24. Понаморенко В.Е. (2012) Валютное регулирование и валютный контроль, М.: Омега Л, 303 стр.
25. Черновой Г. В., Болдыревой Н. Б. (2018) Финансовые рынки и институты, Москва : Издательство Юрайт, 348 стр.
26. Шульгин А.Г. (2013) Валютный курс и международные финансы: Учеб. Пособие. - М. 325 стр.

İnternet resursları

1. www.cbar.az
2. www.fimsa.az
3. www.imf.org
4. www.blomberg.com
5. www.worldbank.org
6. www.aba.az
7. www.exchangerates.org.uk

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Beynəlxalq valyuta bazarının təkamülü: böhran komponenti və böhrandan sonrakı islahatlar.....	20
Cədvəl 2: Valyutaların növləri.....	29
Cədvəl 3: Milli və xarici valyuta əməliyyatlarının tənzimlənməsi.....	30
Cədvəl 4: Fyuçers və forvard beynəlxalq valyuta bazarlarının əsas xüsusiyyətləri.....	36
Cədvəl 5: 2018-ci ilin sonunda avronun dünya valyutası rolunu xarakterizə edən əsas göstəricilərin dəyərləri.....	40
Cədvəl 6: 2013-2018-ci illərdə dünya valyuta bazarının dövriyyəsi (milyard dollar).....	44
Cədvəl 7: Fyuçers və forvard müqavilələri arasındakı əsas fərqlər.....	46
Cədvəl 8: 2013 -2018 - ci illərdə dünya valyuta bazarının dövriyyəsinin valyuta quruluşu.....	47
Cədvəl 9: 2019-cu ildə tədiyə balansının əsas göstəriciləri (milyard dollar).....	55
Cədvəl 10: Dünya ehtiyat valyutaları.....	68

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: Beynəlxalq valyuta bazarında əməliyyatlar üçün valyuta alətlərinin inkişafı.....	16
Sxem 2: Beynəlxalq valyuta bazarının formalaşması üçün ilkin şərtlər.....	18
Sxem 3: Valyuta bazarı maliyyə bazarının bütün seqmentləri üçün ümumi funksiyaları.....	23
Sxem 4: Valyuta bazarının əsas iştirakçıları.....	23
Sxem 5: SDR dəyəri.....	40

Sxem 6: Forvard valyuta əməliyyatının elementləri.....	45
Sxem 7: 2013-2018 – ci illərdə dünya valyuta bazarının dövriyyəsinin valyuta quruluşu (%)......	48
Sxem 8: 2013 -2018 - ci illərdə dünya valyuta bazarının dövriyyəsinin valyuta quruluşu (Reytinq).....	48
Sxem 9: Cari əməliyyatlar hesabı.....	55

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: 2020-2021 məzənnə proqnozları.....	71
---	----